

Державна установа «Інститут Івана Франка
Національної академії наук України», м. Львів
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Кафедра суспільних наук
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Івано-Франківська обласна організація національної спілки
краєзнавців України
Калуська міська рада
Управління культури, національностей та релігій
Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини
Музей-оселя родини Івана Франка в Калущі (Підгірках)

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Kalush Historical Studies

Том 9

Збірник наукових статей

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2025

УДК 94(477. 86) (082)
К 90

*Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу
(протокол № 13/671 від 27.11. 2024 р.)*

Редакційна колегія: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Микола Вітенко, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олег Єгрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Франко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства (ДУ «Інститут Івана Франка Національної академії наук України», м. Львів);

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент («Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олег Відливаній, історик, директор (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, історик, провідний науковий співробітник Крaсзнавчого музею Калущини (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради») – упорядник видання й відповідальний науковий редактор;

Людмила Андрійчук, історикиня, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця» (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради);

Дарія Ониськів, філологиня, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»), літературна редакторка;

Мар'яна Думенко, філологиня, виконавча асистентка організації «Благодійний Фонд Move Ukraine».

Рецензенти: Райківський І. Я., доктор історичних наук, професор;
Любчик І. Д., доктор історичних наук, професор;
Палагнюк М. М., кандидат філософських наук, доцент.

К-90 Калуські історичні студії. Т. 9. Збірник наукових статей / упор. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2025. – 280 с.

На обкладинці: Замок у Калущі (мал. худ. М. Гаталевича)

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем історії України і Калущини. Проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в XIX–XX століттях перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент і творчий доробок науковців та краєзнавців.

Видання адресоване історикам, краєзнавцям, учителям і всім небайдужим до минулого краю.

Книга видана за кошти Калуської міської ради

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. Під час передруку матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ISBN 978-617-8320-41-6

© І. Тимів, О. Малярчук
© КЗ «Музейно-виставковий центр КМР»

ЗМІСТ

<i>Малярчук О. М.</i> Актуальні наукові дослідження калушезнавства і калущинознавства крізь виклики воєнного часу.....	5
--	---

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Тимів І. М.</i> Джерела з історії Калуша XV–XVI ст.	14
---	----

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН

<i>Лесів С. В.</i> Богдан Мостиський – сотенний УПА «Вершник».....	48
--	----

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

<i>Ониськів О. Г.</i> Адміністративно-територіальний статус Калуша від найдавніших часів до сьогодення.....	64
---	----

<i>Дрогомирецький О. П.</i> Ідеологія колоніалізму як мотив радянських перейменувань назв вулиць у м. Калуші.....	75
---	----

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Боян-Гладка С. П.</i> Етнографічні особливості населення Калуського району Івано-Франківської області.....	87
---	----

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Ониськів Д. Г.</i> Григорій Смольський: український художник, мистецтвознавець, етнограф, публіцист, педагог.....	104
--	-----

<i>Квецько О. Я.</i> Спадкоємність і новації в працях відомих балетмейстерів Калущини кінця XX – початку XXI століть.....	152
---	-----

ФРАНКОЗНАВСТВО

<i>Андрійчук Л. І.</i> Зеновія Франко – шлях науковиці і дисидентки...168	
---	--

Тебешевська О. С. Берегиня Франкового роду: Оксана Омелянівна Франко.....	184
--	-----

КАЛУШ ПРОМИСЛОВИЙ

Шенітак Н. Р. Калуська броварня: становлення й розвиток пивоваріння.....	203
---	-----

МЕНЕДЖМЕНТ

Свирид І. Є. Особливості проєктного менеджменту та грантової діяльності у сфері культури (на прикладі мистецького проєкту зі встановлення Рекорду України та успішно реалізованого гранту в Калуській громаді).....	212
--	-----

ЕКОЛОГІЯ

Костів І. Ю, Кучера Я. Й., Хацевич О. М., Держко О. І. Очищення стічних вод від фосфатів обробленим природним доломітом	230
--	-----

ДОДАТКИ

Фотоматеріали	242
Краєзнавчий фотолітопис	251
Відомості про авторів	273
Information about the author	275
Вимоги до оформлення статей	277

**Актуальні наукові дослідження калуше-
знавства і калущинознавства крізь виклики
воєнного часу**

Калушезнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.

У збірнику «Калуські історичні студії», том 2 (2018 р.) у статті «Історико-ідеологічний дискурс подій Другої світової війни та Калушина» історик Олег Малярчук вперше вводить у науковий обіг термін «калушезнавство». У всіх наступних щорічних виданнях «Калуських історичних студій» том 3–8 (2019–2024 рр.) авторами систематично популяризується цей термін.

У 2022 р. історик-калушезнавець Іван Тимів у статті «Історія Калушини в краєзнавчих дослідженнях Михайла Миронюка. До 80-річчя від дня народження» («Калуські історичні студії», том 6) запроваджує в науковий обіг термін «калущинознавство».

Калущинознавство – новий напрям історико-краєзнавчих досліджень, що охоплює всі сфери духовного, культурного, соціального, господарського життя територіальних громад Калуського району.

Кореспондент обласної газети Прикарпаття «Галичина» Роман Гладиш у статті «Учора й завтра «соляного міста» в № 21 (5579) від 21–27 травня 2021 р. занотував: «творча спільнота Калушини сформувала цілий науковий напрям калушознавство...». Журналіст Володимир Пухир у статті «Калуш матиме

нову офіційну дату першої письмової згадки про місто» в громадсько-політичній газеті «Нафтохімік – Калуш» від 1 липня 2022 р. № 23 (283) узагальнює: «Розвиваючи у своєму виступі-звіті стратегію подальшої дослідницької роботи калуських однодумців, професор Малярчук як автор терміну «калушезнавство» констатував, що останнім часом вдалося значно розширити географію історичних досліджень. Зараз мова вже йде не про сам Калуш, а про цілу Калушину як регіон. Олег Малярчук наголосив, що в наш час вже недостатньо просто опублікувати нову історико-краєзнавчу роботу, важливо ще й уміти її популяризувати, щоб довести свої дослідження далеко за межі нашого краю...».

Дев'ятий том відкриває розділ «Джерелознавство», який висвітлює упорядник, відповідальний науковий редактор видання, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушчини, **історик, калушезнавець і калушчинознавець Іван Тимів**. На сьогодні джерелознавство перетворилося на фундаментальну історичну науку. Дослідження наукових проблем джерелознавства яскраво демонструє Іван Миколайович у статті «Джерела з історії Калуша XV–XVI ст.». Автор звертає увагу на князівську грамоту, видану в Галицькому замку **1 січня 1400 р., яку можна вважати новою писемною згадкою про Калуш**.

Особливістю та відмінною ознакою є те, що Іван Тимів виробив свою унікальну класифікацію та підходи. Джерелознавець відійшов від класифікації за формаційною ознакою, адже всередині завжди була своя тематична класифікація. У теоретичному джерелознавстві прийнято класифікувати джерела на дві великі групи, які несуть безпосередню чи опосередковану інформацію. Загально прийнято класифікувати історичні джерела за типами і видами. Класифікація за видами має відношення тільки до писемних джерел. Найраніше виникли речові, лінгвістичні й етнографічні типи. З праісторичних часів певну

історичну інформацію подають такі лінгвістичні джерела, як гідроніми, топоніми, етроніми. Важлива історична інформація може міститися у різних видах джерел. У своїй дослідницькій праці Іван Миколайович, вивчаючи історичну епоху (події, хід), прагне до якнайширшого використання усіх доступних типів і видів джерел.

Завідувач історико-меморіального музею Степана Бандери, провідника Організації Українських Націоналістів, **Степан Лесів** проаналізував джерела й спогади, що стосуються Богдана Мостиського (командира сотні «Месники» куреня «Смертоносці» Групи «Чорний Ліс» Військової Округи (ВО) IV «Говерля» УПА-Захід) з метою виправити біографічні неточності й усунути прогалини у висвітленні життєвого та бойового шляху повстанця. У статті «Богдан Мостиський – сотенний УПА «Вершник» головний акцент автора зроблено на біографії повстанця та періоді перебування його в русі спротиву окупаційним режимам на теренах краю. Нашим завданням є необхідність домогтися, щоб Богдан Мостиський, як і сотні борців за Українську Самостійну Соборну Державу впродовж віків, були повністю реабілітовані й пам'ять про них гідно пошанована на державному рівні. На часі нові виклики, пов'язані з російською повномасштабною відкритою агресією 24 лютого 2022 р., та вшануванням пам'яті всіх, хто віддав своє життя і зробив внесок у загальнонародну справу української Перемоги.

Краєзнавець Олег Ониськів у статті «Адміністративно-територіальний устрій Калуша від найдавніших часів до початку XX століття» висвітлює проблему адміністративно-територіального устрою від найдавніших часів до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. У дослідженні зроблена спроба висвітлити статус Калуша у складі різних держав – від XV ст. – як «соляне поселення», королівське село, місто з магдебурзьким правом, повітове місто, районний центр. То ж загальновідомо, що Калуш

споконвіків – «соляне місто», а не нафтохіміків, у чому нас у країні роки намагаються «переконати».

Калушанин Олег Дрогомирецький у статті «Ідеологія колоніалізму як мотив радянських перейменувань назв вулиць у м. Калуші» розглядає процес зміни назв радянським окупаційним режимом вулиць у м. Калуші впродовж першої та другої «радянізації» земель Західної України. Один із шляхів насадження ідеології «руського міра» через комуністичну доктрину пролягав через популяризацію «великоросійських» політичних злочинців. Назви вулиць, бульварів, майданів, парків, скверів мали допомагати насаджувати, в процесі реалізації більшовицької московської політики в Україні, русифікацію й знищувати все українське.

У сучасних умовах світової глобалізації, збереження духовної спадщини України – дослідження праісторичних язичницьких, християнських свят і самотутньої народної обрядовості – особливо актуальне. В умовах ХХІ ст. відбувається вплив західноєвропейської культури та «руського міра» на традиційну українську культуру. У дослідженні **Світлани Боян-Гладкої** «Етнографічні особливості населення Калуського району Івано-Франківської області» акцентується увага на тому, що «традиційна обрядова практика втрачається частково або навіть повністю, а окремі структурні компоненти народних свят поступово модифікуються або стираються з пам'яті українського народу. Зараз старше покоління в селах Бойківщини в своїй пам'яті зберігає давні народні звичаї, фольклор, суворо і ревно оберігає народні традиції. Однак молодь часто виїжджає в міста та інші країни шукати кращої долі, а повертаючись, уже не надає такого значення старим традиціям». Наш обов'язок перед прийдешніми поколіннями зберегти і примножити скарби українського народу, що в нелегких умовах воєнного лихоліття виборює свою незалежність.

Знана журналістка, союзянка, просвітянка, членкиня Національної спілки краєзнавців України Дарія Ониськів публікацією «Григорій Смольський: український художник, мистецтвознавець, етнограф, публіцист, педагог» продовжує традиції історичної персоналістики. Його творчий доробок доцільно вивчати. Григорій Смольський один із перших учнів великого майстра й активного борця за існування першої на західноукраїнських землях Мистецької школи Олекси Новаківського, що діяла у Львові в 1923–1935 роках. Про такі колоритні особистості пишуть документальні розповіді – романи, за мотивами яких створюють кінострічки. Твори Григорія Смольського – це золотий фонд українського образотворчого мистецтва. Він – автор оригінальних портретів Івана Франка, Василя Стефаника, Івана Крип'якевича, Станіслава Людкевича. В умовах радянської окупації, як зауважує Я. Кравченко: «У той час, коли більшість художників, що були допущені до «спілчанського корита», увічнювали на багатометрових полотнах лики вождів, веселих трактористів і атлетів-сталеварів, життєрадісних доярок та свинарок із десятком вгодованих поросят, пожинаючи за своїх «казкових героїв» реально-казкові лаври і гонорари, улюбленими темами Григорія Смольського стали життя гуцулів та краєвиди Карпат».

Калушина, з її глибокими історичними коренями і багатоманітною культурною спадщиною, стала осередком інтенсивних досліджень і творчих експериментів у сфері хореографії. Завдяки синтезу традиційних форм із новими ідеями, балетмейстери змогли не лише зберегти, але й перетворити народний танець, адаптуючи його до сучасних сценічних вимог. Про це йдеться у статті **Ольги Квезко** «Спадкоємність і новації в працях відомих балетмейстерів Калушини кінця ХХ – початку ХХІ століть», а саме: Марії Ляшкевич, Федора Даниляка й Володимира Баки. Їхній внесок у розвиток хореографічної культури Калушини – синтез традиційних форм автохтонного танцю, що дозволяло

створювати оригінальні сценічні обробки фольклору. Цей процес допоміг не лише зберегти, але й оновити традиційний матеріал. Балетмейстери, завдяки глибокому розумінню історії та культури народу, створювали нові постановки, які одночасно шанували традиції й вносили нові ідеї. Дослідження історичних коренів народу дозволяло балетмейстерам знайти нові ідеї для постановок, що давало змогу їм створювати інноваційні і виразні сценічні роботи. Вони проводили глибокі дослідження традиційних танців і фольклору, щоб знайти нові способи їхнього представлення на сцені.

Життєвий шлях і творчий доробок онуки Великого Каменяра – Зеновії Тарасівни Франко – її внесок у національне та наукове життя України другої половини ХХ століття розкрила **краєзнавиця Людмила Андрійчук**. У праці «Зеновія Франко – шлях науковиці і дисидентки» висвітлено громадське життя, боротьбу із тоталітарною системою. Вона – символ перемоги української інтелігентки над радянською сірістю та її демагогічною ідеологією. Зеновія активно і наполегливо відстоювала українську культуру на противагу тотальній русифікації. За це вона зазнала жорстоких переслідувань, цькування, звинувачень зі сторони комуністичної системи. Зеновія Франко – чільна особистість у русі шістдесятників. Про цю велику українку Дмитро Павличко писав: «Зеня Франко була провідною зорею шестидесятництва. Нам здавалося, що її походження, її прізвище захищає нас. Ми думали, що КДБ не наважиться переслідувати її, як онуку шанованого ідеологами комунізму Каменяра, тому заохочували до нових сміливих вчинків».

Лауреатка численних престижних премій і державних нагород Оксана Тебешевська у статті «Берегиня Франкового роду: Оксана Омелянівна Франко» наголошує: «Мабуть, найглибше й найширше багатогранність таланту Оксани Франко охарактеризували Любомир Сенік та Андрій Франко... Автори,

як вони самі зазначають, «намагалися комплексно, мультивекторно, багатошарово, фактологічно створити яскравий, дбайливо, правдиво, науково-критично відтворений у «форматі» «стереоскопічного» представлення, типологічно подібний, дзеркальний образ» універсальної і водночас своєрідної української Жінки Оксани Франко». Автор передмови мав незабутні зустрічі з Оксаною Омелянівною на різноманітних заходах у Калуші, а також за філіжанкою кави слухати її зворушливі розповіді-спогади. Назавжди закарбувалася її душевна доброта, привітне сприйняття всього. З її товаришкою всього життя – першою директоркою музею-оселі Івана Франка у Підгірках Лідією Іваницькою, мені довелося працювати у далеких 90-х роках. Лідія Романівна тоді була вчителькою географії у загальноосвітній школі № 2 м. Калуш. То ж, у свою чергу, дякую Долі за такі пам'ятні історичні миті.

Екскурсію в багатовікову історію промисловості міста пропонує молода дослідниця, студентка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **Наталія Шепітак** у статті «Калуська броварня: становлення й розвиток пивоваріння». Броварня в Калуші, як частина багатовікової історії пивоваріння в Україні, привертала увагу численних дослідників. Мешканці міста з покоління в покоління передавали нащадкам тільки їм відомі секрети калуського пива. Невипадково збереження цієї унікальної сторінки історії міста має важливе значення, оскільки вона є не лише стороною техніко-економічних показників, а й частиною культурної спадщини.

20 травня 2021 р. відбулася реєстрація рекорду України з виготовлення найдовшого рушника (довжина 11 м 79 см, ширина 1,2 м), виконаного у техніці «фелтинг» (валяння вовною) з використанням орнаментальної етнографічної символіки. Творчий, мистецький проєкт виготовлення рушника – це результат командної роботи калушан, який реалізований за сприяння го-

лови Калуської територіальної громади Андрія Найди. Над мистецьким виробом працювали викладачі та студенти Фахового коледжу культури і мистецтв м. Калуша упродовж шести місяців. У статті **Іванни Свирид** «Особливості проєктного менеджменту та грантової діяльності у сфері культури» детально описано теоретичні й практичні основи проєкту, в якому закладено українські етнографічні орнаменти, втілені у нетрадиційній декоративній техніці. Автори проєкту у співпраці з Національною бібліотекою України для дітей організували Всеукраїнську естафету єднання «Нас єднає рушник-рекордсмен». Спершу його урочисто презентували в Івано-Франківській обласній бібліотеці для дітей. Наступним пунктом призначення стала Національна бібліотека України для дітей у місті Києві, де 21 січня 2022 року, в День Соборності України, розпочав свою урочисту місію унікальний рушник. Мета проєкту – організувати в умовах російсько-української війни естафету єднання: рушник як символ соборності мали побачити у кожному обласному центрі України.

Загальновідомо, що найважливішим чинником нормальної життєдіяльності людини є її забезпеченість чистою питною водою. Внаслідок антропогенної діяльності людини утворюється велика кількість речовин, у тому числі фосфатних міючих засобів, які потрапляють до природних водойм. Автори **Іван Костів, Ярослав Кучера, Ольга Хацевич, Ольга Держко** у колективній статті «Очищення стічних вод від фосфатів обробленим природним доломітом» характеризують негативні процеси у водоймах краю, що призводять до біологічного забруднення води, яке згубно впливає на тварин й людей. У той же час дослідники зазначають, що фосфор є важливим елементом усіх форм життя. Фосфор входить у склад кісток, зубної емалі, є каталізатором біохімічних реакцій у теплокровних живих організмах. Мета дослідження – розглянути процес очищення стіч-

них вод від фосфатів попередньо підготовленим природним матеріалом доломітом, значні запаси якого містяться як в Україні, так і на Прикарпатті.

Таким чином, воєнне сьогодення загостило проблеми україноцентричного змісту, адже краєзнавство виступає одним із головних складників сучасних світоглядних орієнтирів у суспільстві. У складних умовах воєнного часу краєзнавці продовжують досліджувати калушинознавчу тематику, опікуючись збереженням історико-культурної спадщини краю. На сучасному історичному етапі склалися вузько-профільні галузі краєзнавства, серед яких виокремлюється калушезнавство і калушинознавство.

**Олег МАЛЯРЧУК, доктор історичних наук,
професор Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу,
член Національної спілки краєзнавців України,
Почесний краєзнавець Прикарпаття**

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.2 : [94–908](477. 86)“14/15”

Іван Тимів

м. Калуш

Джерела з історії Калуша XV–XVI ст.

Анотація: У статті розглянуто найдавніші письмові документи, у яких уперше згадується село Калуша Галицької землі Руського воєводства. Здійснено аналіз текстів надавчої грамоти, який свідчить про те, що поселення Калуша існувало ще до початку XV ст. Подано огляд матеріалів Коронної метрики, а також документів Галицького гродського й земського судів, люстрацій і податкових реєстрів, що містять відомості про власників Калуша, зайнятість населення, його економічне становище, зміну статусу поселення, пов'язану із наданням йому магдебурзького права, будівництво сакарських та оборонних споруд містечка.

Ключові слова: Галицька земля, Калуське староство, Калуш, Перевозець, Кропивник, князь Свидригайло Ольгердович, Миколай Сенявський, магдебурзьке право, храм, грамота, акт, люстрація, податковий реєстр, замок.

Калуська королівщина була віддаленою й нерівномірно заселеною гористою окраїною на південному заході Галицького староства. Локаційної грамоти на заснування Калуша, на жаль, поки що не віднайдено. Для дослідників доступні надавчі, купчі, орендні, судові (позовні), відступні та інші документи, розпоширені на сторінках актових книг.

Метою статті є аналіз надавчих та інших актових джерел, у яких містяться найдавніші відомості про поселення Калуша в Галицькій землі XV–XVI ст., його власників, огляд документів

господарського значення, дотичних до спорудження парохіяльних храмів, будівництва оборонних споруд, отримання магдебурзького привілею й геральдики міста, солевидобутку, податкових зобов'язань тощо.

Процес заселення Галицької землі у XV–XVIII ст. й локаційні документи в українській історичній науці досліджували Михайло Грушевський [29, 30, с. 243–289], Володимир Грабовецький [26, с. 19–34], Ярослав Кісь [34], Петро Сіреджук [48–53], Богдан Смерека [54–55]. Окремий підрозділ, присвячений першовитокам Калуша, подав у своєму історичному нарисі Володимир Грабовецький [26, с. 14–16]. Соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі у другій половині XVI – першій половині XVII ст. був у полі зору Мирослави Гурик [31], яка дослідила шляхи виникнення міст і містечок, їх чисельність і правовий статус, народонаселення, густоту міських поселень; соціальну, професійну, національну структури населення, систему адміністративно-правового врядування в містах і містечках, характер і структуру ремісничого виробництва й промислів та роль міст і містечок у внутрішній і зовнішній торгівлі Речі Посполитої.

Локаційні грамоти та інші надавчі документи, а також відступні, купчі й акти земельного розмежування були у полі зору Олега Купчинського [37], Володимира Розова [46], Віталія Русанівського [61], Іванни Папи [43-а], котра опублікувала низку документів, між якими й грамоту князя Федора «Олькірдовича» (Любартовича) 1422 р., що підтверджує розмежування сіл Тужилів і Сваричів [43-а, с. 308–309]. У додатку до свого дослідження І. Папа помістила також рішення згаданого князя під назвою «Вироки у суперечці між мешканцями Тужилова й Іваном Довгим про володіння монастирями у Топільську та Перегінську й територіями навколо с. Сваричева» 1518 р. і недатоване. [43-а, с. 295, 309–311]. Тексти документів вона опублікувала латинсь-

кою й старопольською мовами. Україномовну транслітерацію акта про розмежування буде подано у нашому збірнику документів і матеріалів, що готується до друку.

На локаційні документи для сіл Калуського староства історики звернули увагу ще наприкінці XIX – на початку XX ст. У зарубіжній історіографії локацію поселень вивчав Александр Яблоновські, який на підставі відомостей про шосовий податок за 1578 р. намагався вирахувати чисельність міст Галицького повіту [73, s. 84–87]. Дослідник Шимон Рундштейн [85] досліджував актові записи XV ст. галицьких городських і земських книг. Людвік Ерліх [68] здійснив порівняльний аналіз соціально-економічного розвитку Галицького й Львівського староств у період від 1390 до 1501 рр., Єліжбета Горнова досліджувала економічні й соціальні відносини в Галицькій землі 1590–1648 рр. [72, s. 300]. Пшемислав Домбковський [66] вивчав адміністративний поділ Руського воєводства у XV ст., фіксуючи найдавніші письмові згадки про поселення. Осадницький рух на згаданих теренах у XV–XVII ст. досліджував Маурицій Горн [69–71]. Історик звернув увагу на Калуш і околиці [70, s. 32, 43].

Надавні документи та локаційні процеси в Галицькій землі зазначеного періоду публікували Станіслав та Ірена Курасі [78; 91, 95, 96]. Подружжя Курасів виявило відступну на село Новицю, що перейшло в оренду за 600 флоринів, котрі отримала королівська казна. Документ датований 31 травня 1441 р. Такий же акт король видав 21 вересня Ігнатові із Кутища на село Загір'я за 200 гривень [96, s. 130, 298]. Людвік Лісяк вивчав локаційні документи XIV–XVI ст. в тодішній судовій практиці [80], а історик Єжи Сперка – акти присяги шляхти володареві [89]. Питання екзекуції відчуження маєтків за правління останніх Ягеллонів вивчала Анна Сухені-Грабовська [90].

Минулого Калуша торкалися Каміль Баранський [64] і Анджей Янечек [75]. Останній спостеріг, що в межах Галицької

землі до 1450 р. було 17 містечок [75, s. 435–438]. Цікаво, що в цьому переліку є і Калуш, який від 1469 р. вже позначений як поселення містечкового значення [76, s. 437, 442], що загалом є несподіваним відкриттям. Щоправда, дослідник справедливо зауважує, що усі ці поселення, за винятком Коломиї, котру віднесено до статусу середнього міста, були власне дрібними містечками [76, s. 169].

Основними джерелами з вивчення історії заселення Калуської волості, а згодом – староства, є локаційні грамоти та інші акти, що пізніше підтверджувалися монархом. Як відомо, в Галицькій землі існували поселення, засновані на руському (українському), німецькому й волоському праві, останнє впроваджувалося й у новозаснованих поселеннях [55, с. 113]. Такого характеру документи записані у книгах коронної канцелярії, а також серед актів гродських [2] і земських судів [3–5], що зберігаються у фондах ЦДІА України у Львові та ЛНБ ім. В. Стефаника [9–10].

Окремі відомості про заснування або припинення існування населених пунктів та їх власників можна віднайти серед матеріалів королівських люстрацій 1469 р. [19; 65], 1564–1565 рр., 1570 р. [76], реєстрів податків [13; 16]. Чимало документів про закладення нових поселень містить приватний архів Александра Чоловського, одна частина якого зберігається в Україні [ЛНБ ім. В. Стефаника В. Р. Ф. 141. – Оп. 1], а друга – в Польщі [24]. Увагу дослідників до цих джерел привернув історик Богдан Смерека, який здійснив аналіз і часткову публікацію окремих документів [55, с. 114].

Основний обсяг актової документації Галицької землі зберігається в архівних установах України. Зокрема Центральний державний історичний архів України у Львові містить 498 книг Галицького гродського суду за період 1512–1784 рр. та 223 книги Галицького земського суду від 1435–1788 рр. [Ф. 5; Ф. 6].

Деякі матеріали раннього періоду історії Калуша містяться в інших фондах ЦДІА у Львові. Цікавим, наприклад, є повідомлення 1792 р. про надання у 1496 р. польським королем Яном Ольбрахтом (1492–1501) привілею євреям у Калуші на право поселення й торгівлю хмільними напоями [7], матеріали про господарський розвиток поселення [8].

Документи, дотичні до минулого Калуша й Калущини XV–XVI ст., зосереджені також у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Тут вони акумульовані в «Колекції окремих надходжень» [10, арк. 14–20 зв.]. Це такі джерела, як от: надання галицьким старостою Яном зі Щекоцин сіл Підгірки й Хотінь у дідичне володіння маляру Еммануїлу (12 вересня 1408 р.) [10, арк. 1–2 зв.]; фундаційний акт для калуського костелу (29 березня 1469 р.) [10, арк. 3–4 зв.]; магдебурзький привілей для Калуша (19 лютого 1549 р.) [10, арк. 5–9; 91, с. 68] і для Прокопова (нині – Войнилова (4 квітня 1552 р.) [10, арк. 10а–13зв.]. Більшість із цих документів – копії.

Окремі матеріали, дотичні до минулого Калуша, зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області, в особистому фонді історика Володимира Грабовецького. Здебільшого це рукописні нотатки економічного контенту, копії люстрацій, податкових реєстрів, виписки із судових актових книг [11; 12].

Значна кількість документів з історії Калуша XVI ст. зосереджена у фондосховищах архівних установ Республіки Польща, особливо у Головному архіві давніх актів у Варшаві [13–24]. Земельні надання, королівські привілеї та інша важлива документація потрапляли до книг загальнодержавного документального депозитарію «Коронної метрики» [56, с. 176–177]. Від початку XX ст. дослідники користувалися регестами цих документів, які видав Тадеуш Вежбовскі, де зафіксовані окремі звістки про Калуш, Войнилів, Новицю та інші населені пункти Калущи-

ни [82–83]. А віднедавна польські архівісти більшість книг оприлюднили в добрій цифровій якості на Інтернет-ресурсі Головного архіву давніх актів у Варшаві (Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie).

Важливою складовою документів варшавського архіву давніх актів є особові фонди. Із них інформаційно вартісним є фонд № 388 Александра Чоловського (1865–1944) – львівського історика й архівіста [24]. Серед матеріалів його документального зібрання важливою є колекція королівських привілеїв для Калуша XV–XVIII ст., калуських жидів, привілеї для всього калуського староства стосовно надання земельних володінь у деяких селах, виписки із протоколу церковної візитації тощо.

Серед архівних установ Польщі особливе місце щодо наявності джерел з історії Галицької землі XIV–XVIII ст. посідає Національний Архів у Кракові (Archiwum Narodowe w Krakowie), колишній Державний архів у Кракові (Archiwum Państwowe w Krakowie), у якому історик Андрій Стасюк виявив документи, дотичні до села Сарники (Рогатинщина) [56, с. 178–180]. У цьому ж архіві зберігаються джерела з історії Калуша.

Отже, джерельна основа історії Калуша XV–XVI ст. не надто об'ємна, але достатня для висвітлення господарського розвитку цього поселення. Особливістю її контенту є переважаюча кількість документів соціально-економічного характеру, які дають уявлення про майнові відносини того часу, соціальні категорії населення, перших власників сільських поселень, а згодом містечок, економіку краю. Бракує відомостей про духовне життя парафій, початкові школи, побут, звичаї й обряди тогочасної людності. Значною перепорою у залученні джерел цього періоду до наукового обігу є мовний бар'єр.

Дотепер першою письмовою згадкою про село Калуша вважався позовний запис у книзі Галицького земського суду, датований 27 травня 1437 р., де серед учасників судового процесу

згадується людина короля – Драгуш із Калуша (*Drahusz homo Regius de Kaluscha. Людина королівська з Калуша*). Згаданий документ став основою для офіційного відзначення першої письмової згадки про Калуш [3, s. 55; 62, s. 25; 44].

Уперше дату 1400 р. як найдавнішу письмову згадку про Калуш зафіксував історик Петро Сіреджук ще в 2003 р. у «Краєзнавчому збірнику на пошану Богдана Гаврилів» [52, с. 41]. Повторно про неї дослідник згадує у своїй статті «З минулого Калуського замку», оприлюдненій у першому томі Калуських історичних студій [53, с. 10, 17]. Тоді як краєзнавець Олексій Оніщук подав цю звістку в перекладі Богданни Петришак у формі ювілейної листівки лише в 2017 р. [40]. Згодом колекціонер поділився цією історичною інформацією з галицьким істориком Андрієм Стасюком [57] та російським істориком Сергієм Полеховим [45; 57- а, с. 195–196; 60, с. 15].

Йдеться про грамоту литовського князя Свидригайла Болеслава Ольгердовича (бл. 1370–1452), який отримав цей документ на початку XV ст. з рук свого старшого брата польського короля Владислава II Ягайла (1362–1434). На той час Свидригайло володів Поділлям і частиною галицьких маєтностей Свидригайла [57, с. 46]. Той факт, що Свидригайло в 1400–1402 рр. був князем подільським, не заперечує й Олена Русина – відома дослідниця української історії часів Великого князівства Литовського [47, с. 472–473].

Князівську грамоту видано в Галицькому замку 1400 р. (оригінал її невідомий). Тут містився городський суд Галицької землі Руського воєводства.

Документ був облятований (вписаний) до галицьких городських актів. Запис тексту грамоти в актовій книзі виявив Петро Сіреджук, доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а Олексій Оніщук, тодішній зберігач

фондів відділу забезпечення збереженості документів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, надав цей документ для публікації до збірника наукових статей «Галич» [57– а, с. 195]. Грамоту з перекладом на українську мову в 2020 р. оприлюднив Андрій Стасюк, кандидат історичних наук, завідувач науково-освітнього відділу національного заповідника «Давній Галич». Текст джерела мовою оригіналу та його переклад українською з коротким текстологічним аналізом надруковано у п'ятому випуску наукового збірника «Галич». Переклад документа належить Богданні Петришак – начальниці відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові [57, с. 48, 53–54].

Запис тексту цієї грамоти (*фото 1*) до актів зроблений 1 липня 1774 р. писарем Галицького гродського суду на прохання шляхтича Онуфрія Рафаловського. У документі йдеться про підтвердження власності на село Студінку (Калушина) та околицю. Із тексту документа відомо, що пан Онуфрій Рафаловський надав оригінал листа князя Свидригайла, виданого в Галичі в перший день 1400 р. для одного зі своїх найближчих соратників Грицька Кердієвича (*землевласника з Волині*) з правом на володіння маєтностями Студінка, Калуське, Тернове, Березове й Чириків. Текст оригіналу старанно переписано (латинською транскрипцією) й облятовано (записано) до галицьких гродських книг, а сам документ повернуто власникові. Подальша доля оригіналу невідома. Дослідник Андрій Стасюк вважає, що «йдеться про автентичну пам'ятку з канцелярії князя Свидригайла, писану, найвірогідніше, кирилицею (руською – староукраїнською мовою). На це (серед іншого) вказує інтитуляція документа: частина початкового протоколу у формулярі, де зазначено ім'я і звання видавця документа: «A Seaz Kniaz. Swydrykhal». Така формула притаманна здебільшого кириличним грамотам і чітко

корелюється з аналогічними актами кінця XIV – початку XV сторіччя [57, с. 48].

«Важливо, – зауважує далі історик, – що документ дано в Галичі за присутності князя Свидригайла Ольгердовича, тож брат короля, найвірогідніше, відвідав старостинський [замок у Галичі], де найчастіше укладали відповідні акти й вели земську та гродську канцелярію. Датування у тексті подано досить коротко, без зазначення дня тижня й відліку (*до, під час, або після*) якого-небудь церковного свята. Натомість відзначено: «а Sey Lyst pysan w Halyczu pod Letom Rozdestwa Chrystowa Tysieczna Sorok: sotoho dany Sey Lyst na perwey Den». Отже, ймовірно, надання відбулося 1 січня 1400 р.» [57, с. 49].

Інформативний потенціал цього документа не обмежується тільки особою князя Свидригайла і його галицького старости Данила Задровецького (*можливо Задревацького. – І. Т.*), який згадується разом із Грицьком Кердиєвичем та іншими свідками. Серед перелічених володінь та їхніх меж, наданих кам'янецькому старості Грицькові Кердиєвичу, двічі згадано місцевість Калуша [57, с. 51].

Тут важко погодитися з дослідником А. Стасюком стосовно подвійної звістки про Калуш, адже у випадку, коли йдеться про надання «права на володіння маєтностями Студінка, Калуське, Тернове, Березове й Чириків», поселення **Калуське**, на нашу думку, не можна ототожнювати з Калушем. Правдоподібно, це окреме село, можливо, сусіднє зі Студінкою Сівка-Калуська, або Довге-Калуське, тому що про Калуш мовиться далі й однозначно: «**Также указав нам Бабинку Потік, що то все в Калуш належить**» [57, с. 54].

Отже, поселення Калуське і Калуш – це два різні села, а вираз «**все в Калуш належить**» міг би означати розташування цих поселень неподалік, тобто в околицях Калуша або ж їхню приналежність до Калуської волості.

Загалом віднайдений текст джерела містить низку локально значущих топонімів, які дозволяють уточнити найдавніші відомості про Калуш і деякі населені пункти сучасної Калушини [57, с. 52]. Однак при цьому слід пам'ятати, що перша письмова згадка про поселення в джерелах у часовому вимірі може бути віддалена від його заснування на десятки літ, тому найдавніші корені Калуша слід шукати у глибині століть.

Нововиявлений документ віддаляє першу письмову згадку про Калуш на 37 років. **З огляду на наукову обґрунтованість і публікацію документа, у якому йдеться про Калуш, 1 січня 1400 р. може вважатися новим відліком писемної історії цього поселення.**

Твердження російського дослідника Сергія Полехова про те, що цей документ датований пізніше, не відповідає дійсності, бо дата його складання 1400 р. чітко прописана в самому тексті джерела. У Полехова вона зазначена так: «1405 р. 13 жовтня – 1408 р. червень. Галич. – Князь Свидригайло надає *(галицькому старості. – І. Т.)* Грицьку Кирдесвичу «за королівською волею» село Студенку» [45, с. 223, 228; 93].

Намагання дослідника обґрунтувати датування документа 1405–1408 рр. припущенням про ймовірну помилку переписувача, який нібито помилився під час переведення літерного датування у словесне [45, с. 22], виглядає вельми надумано й неправдоподібно. Як відомо, в ті часи писарів за подібні помилки суворо карали, а похибка у 5–8 років не дріб'язкова. До того ж, зміст запису ретельно перевіряв той, хто подавав документ, адже для нього, безсумнівно, важливою була точність записаного тексту. Повторно його зміст звіряли місцеві канцеляристи.

Отож пропонуване датування обумовлене лише тим, що саме у 1405–1408 рр., на думку Сергія Полехова, Галичем володів князь Свидригайло [45, с. 229], недостатньо обґрунтоване.

Важливим джерелом відомостей з історії Калуша є галицькі гродські й земські акти, рукописні оригінали яких зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Значна частина цих документів опублікована в томі 12 і 19 однойменної збірки [62; 63].

У томі 12-му зафіксовано більше 10 звісток про Калуш, назва якого подана у чотирьох варіантах латинського правопису: **Kalusza, Caluscha, Kaluscha** [62, s. 484] і **Caluza** [65, s. 28]. Хронологічно збірка охоплює 1435–1475 рр. За змістом це записки про судові суперечки поміж шляхтою, шляхти із селянами, зобов'язання купівлі-продажу земельних угідь, застави й оренди маєтків [85, s. 7]. У 1438 р. в галицьких гродських актах зафіксовано ім'я управителя «прокуратора» калуських маєтностей – Мартинуса (Мартина) із Калуша» [62, s. 36; 26, с. 15]. У 1440 р. село Калуша належало до королівських володінь, але перебувало в тимчасовій оренді (триманні) шляхетного Пйотра Одровонжа, а згодом Миколая з Любіна [5, s. 552; 81, р. 121; 66, s. 25].

Дослідник Михайло Миронюк припускає, що село Калуша, вірогідно, було засноване ще в другій половині XIV ст. завдяки соляним вікнам (джерелам) і солеварінню [39]. Воно було відоме своїми солеварнями й у XV ст. У 1447 р. поселення Калуша в актах згадується із солеварнею (жупою). Тоді воно належало вже іншому власникові – Анні Параві (Влодкович). Записи, внесені до актової книги із згадками про Калуш, датовані 21 та 24 червня 1447 р. [62, s. 160; 26, с. 15–16; 34, с. 11]. А в документі 1498 р. згадується про транзит солі через королівські володіння у Калуші [83, р. 89].

До більш пізніх актових записів про Калуш належать звістки в джерелах за 1439 р. і 1440 р., виявлені істориком Петром Сіреджуком [49, с. 83; 50, с. 103], та повідомлення за 1464 р., опубліковане в «Географічному словнику польського королівства» [88, s. 721]. Про цей документ згадують історик

В. Грабовецький, краєзнавці Михайло Миронюк і Михайло Коломиєць. Запис повідомляє про надання польським королем Казимиром Ягеллончиком (1447–1492 – роки правління) 5 квітня 1464 р. калуському костелові солеварні [26, с. 52, 100; 88, s. 721; 34-а, с. 11]. У 1469 р. одну із таких солеварень король Казимир IV Ягеллончик (1447–1492 – роки правління) подарував недавно збудованому костелові [51, с. 59]. Це соляне право зберігалося за костелом до 1680 р. Цього ж року пробош (парох) продав солеварню за 1 тис. злотих. Каміль Баранський стверджує, що у 1460–1534 рр. Калуша й землі калуської волості належали українській шляхетській родині Ходецьких [64, s. 313]. Претензії Ходецьких на калуські маєтності відомі ще 1438 р. [62, s. 36].

За адміністративно-територіальним устроєм, поселення Калуша належало до Галицької волості, а від 1435 р. – до Галицького повіту Галицької землі Руського воєводства. Згодом у його складі із навколишніх сіл сформувалася Калуська волость із центром у Калуші. Від XV ст. до середини XVI ст. поселення Калуша було у складі Галицького староства. Старостинський уряд тоді очолювали Міхал Мужило (1414), Міхал Бучацькі (1435) (*ймовірно що то одна й таж особа. – І. Т.*). У 1445 р. галицьким старостою був Петро Одровонж, а в 1488 р. – Анджей із Ходча. У 1502–1507 рр. – Петро із Ходча, а в 1534–1550 р. тут урядував Миколай Сенявський, а далі – Єронім Сенявський (1557–1569). До володінь цих можновладців належала й Калуська волость із м. Калуш і 16-ма селами площею 9,28 милі (одна миля – 7,5 км) [87, s. 39, 42, 43, 68; 46, s. 133–135; 74, s. 236; 86]. У середині XVI ст. вона виділилася зі складу Галицького староства в окреме Калуське староство (*фото 2*). На той час це була королівська власність, передана королем у тимчасове користування родині Сенявських.

Джерела з історії парафіяльних храмів Калуша

Безсумнівно, храми східного обряду на теренах Калушини існували ще з княжих часів. Старовинна церква Різдва Христового в Калуші відома від початку XV ст. [26, с. 95]. Однак через пожежу 1440 р. у львівському архіві найдавніші документи з історії парафій втрачено, а ті джерела, що були накопичені після 1440 р., вивезено до Кракова, де вони упродовж 1548–1573 рр. були знищені поляками в замку на Вавелі [36, с. 62]. Тому сьогодні найдавніші відомості про українські парафії маємо лише від початку XVI ст. Вони зафіксовані в одному із податкових реєстрів, датованому 1515 р. [73]. Реєстр найдавніших парафій підготував історик Іван Крип'якевич [35]. Згідно із податковим реєстром, найдавніша звістка про парафію в Калуші належить до 1515 року [73, s. 170–171]. Український священник Іван Дикий уперше в письмових джерелах згадується у 1565 р. У люстрації Калуського староства 1564–1565 рр. зафіксовано, що парох у Калуші платив до старостинського двору 30 грош річного чиншу. Всього у містечку проживало 54 господарі. Як піддані калуського старости Миколая Сенявського калушани теж сплачували на користь старости по 30 грош чиншу й давали по 2 курки і 12 яєць. Однак варто мати на увазі, що кількість мешканців Калуша тоді була більшою, бо, окрім підданих, були судовий урядовець – возний і троє вільних людей, священник, ремісники (блоняр і коваль), пасічники, броварники, різники, два мельники, три зваричі та інші. Разом 14 осіб з родинами [41, s. 83–84; 26, с. 95; 33, с. 25–27; 79, s. 268–269]. Всього у тодішньому Калуші проживало близько 69–72 родин.

У 1469 р. костел у Калуші отримав дозвіл від короля Казимира IV Ягеллончика (роки правління 1447–1492) на створення римо-католицького пробоства (парафії), тоді ж у новозбудованому костелі розпочато Богослуження [34-а, с. 11].

Як дослідив історик Анджей Янечек, обшир найдавніших парафій формувався одночасно із локацією міста і часто охоплював весь повіт [75, с. 441].

Джерела з історії господарського розвитку Калуша

Матеріали з історії господарського розвитку Калуша XV сторіччя небагатовисвітлені. Серед них – перша люстрація Галицького староства 1469 р. Оригінал документа зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві [19]. Матеріали цієї ревізії опубліковані у 1903 р. істориком Александром Яблоновським [65]. У них подано грошову вартість старостинських маєтків (на початку й у кінці терміну застави чи оренди), обов'язкові податки, згадано документи на право власності [65, с. 28].

Серед документів господарського значення XVI ст. нам вдалося виявити Реєстр прибутку (грошового й натурального) Калуша за півроку 1510 р. [16]. Документ містить також відомості про податки для сіл Загір'я, Пійло, Довге, Копанки, Добровляни, Угринів і Довпотів [16, с. 79v.–81v.]. Віднайдено також інвентарний опис Галицького і Коломийського староств 1534 р. [14, с. 13–18]. Вартий уваги й перепис (Census) грошового прибутку з маєтку Калуша за 1538 р. та із сіл, що належали до нього [15].

У 1553 р. соляні промисли у Калуші король Сигізмунд II Август (роки правління 1548–1572) передав шляхтичу Семяковському за вірну службу Короні, а дохід від однієї солеварні в розмірі 1000 зл. був переданий третьою дружиною короля Катериною римо-католицькому костелові у Калуші [32, с. 10].

Цікаві відомості про Калуш і села староства містять люстрація Калуського староства 1569 р. [17, к. 225–235] й ревізія 1570 р., де відображено стан господарського комплексу Калуша і староства [18]. Згадані джерела публікувалися. У цих описах виокремлено відомості про Калуш [38; 42, с. 164–166] і села

калуського староства [42, s. 166–175]. Додатково із коментарями вони будуть оприлюднені в окремому виданні.

Джерела про Калуш як місто

Починаючи з другої чверті XVI ст., Калуш у судових актових книгах згадується як міське поселення. Найдавнішу згадку про Калуш як містечко зумів відшукати дослідник Богдан Смерека. Повідомлення про «місто Калуша» (*oppidum Kalussa*) в галицьких земських актах датоване 1527 р. [4, s.191; 55, с. 115]. Цікавою знахідкою є також нововиявлений Інвентар м. Калуша 1535 р. [14, s. 13–18]. Сьогодні вже розпочато його прочитання.

Як містечко Калуша поселення згадується також у 1533 р. і 1539 р. [67, s. 499; 39; 48, с. 107; 86, s. 1024]. Містечковість Калуша зафіксована також у 1534, 1535, 1538 роках. До середини XVI ст. містечко було центром значного господарського комплексу королівських володінь [94, s. 68, 284].

Усього в Галицькій землі на середину XVI ст. було вже 18 новозаснованих містечок, у тому числі й Калуш (1538). У 1551–1600 рр. у королівських маєтках Галицької землі з'явилося ще 12 нових міських поселень, серед яких і приватне містечко Войнилів (1552). Таку інтенсивну появу міських поселень історик Мауріцій Горн пояснює тим, що Галицька земля була найбільш загроженою з боку татарських набігів. Саме задля цього за сприяння уряду закладалися містечка із замковими укріпленнями, що мало покращити обороноздатність краю [70, s. 32].

Адольф Павінські опублікував відомості про міський податок – шос для другої половини XVI ст. для Руського, Подільського та інших воєводств. Його розміри вказано й для містечка Калуша [77, s. 276]. Цієї проблеми торкався й Александр Яблоновські, який визначив розмір шосового податку для Калуша на 1578 рік у розмірі 6 флоринів звичайних злотих (1зл. – 30 грош). Дослідник виходив із розрахунку, що тогочасна міська родина налічувала бл. 5 осіб, а податок оплатили власники 42 будинків,

із яких на 1 злотий шосу припадало 35 осіб, а всього у Калуші тоді проживало бл. 210 осіб [74, s. 201].

Як зауважує Анджей Янечек, суспільні й господарські процеси, формування шляхетського стану та його власності, будівництво нових шляхетських і магнатських маєтків, інтенсифікація економічної організації королівщин зумовили потужний запит на місто – осередок маєткового ключа [75, s. 444].

Магдебурзький привілей для Калуша

У другій половині XVI ст. в Галицькій землі тривав активний процес перетворення сільських поселень на осаді з німецьким правом. Александр Яблоновський спостеріг, що у XVI ст. в межах Галицького повіту на кожні 5,5 миль припадало одне місто, а всього на згаданому терені було вже 23 міські поселення. Водночас відбувалося виокремлення більших передмість, заселених землеробською людністю, в окремі села [74, s. 71, 74, 81].

Статус міста на магдебурзькому праві містечко Калуша отримало у 1549 р. [82; 64, s. 313]. Наступна згадка про це містечко зафіксована у документах за 1553 р. [79, s. 268]. У 1556 р. тут проживало 56 господарів, які платили податки [32, с. 43].

Привілей на заснування міста записаний до книги Коронної метрики у 1549 р. [21]. Регестовий запис цього документа подав свого часу Теодор Вежбовскі. У документі стверджено королівське право на заснування міста: «Миколаю з Сеняви, воєводі белзькому, польному гетьману королівства і галицькому та коломийському старості, надається право заснувати в Галицькому старостві місто на німецькому праві, яке має називатися Калуш». Далі в документі описуються натуральні трудові повинності жителів згаданого міста [82]. Повний текст привілею буде опубліковано в окремому виданні.

Підкреслюючи переваги магдебурзького права для українських міст Михайло Грушевський зауважив: «Кардинальною

точкою кожного надання німецького права було вилученє міста з власти й юрисдикції всіх адміністраційних і судових органів держави» [29, с. 232].

У Люстрації 1564–1565 рр. Калуша зафіксовано як містечко [20, к.12v.; 79, s. 268–269]. 2 лютого 1586 р. король Стефан Баторій (1576–1586) підтвердив привілеї для Калуша [23].

Маурицій Горн визначив початком відліку міської історії Калуша 1538-ий рік [70, s. 32, 43]. Погоджується із таким датуванням й професор Петро Сіреджук, хоча вказує й 1539 р. як тяглість існування містечка [51, с. 59, 63].

Однак остаточне юридичне оформлення Калуша як міста відбулося в лютому 1549 р., коли село Калуша отримало магдебурзьке право й надалі іменувалося вже як містечко Калуш. Згідно з королівським привілеєм, калушани звільнялися від сплати податків на наступні 15 років, отримували право щоп'ятниці проводити ринкову торгівлю, а двічі на рік – ярмарки (в день св. Прокопа Сазавського, 4 липня, і в день св. єп. Мартина Турського, 11 листопада) [21].

Серед інших поселень, що згодом увійшли до Калуського староства, були: Новиця (перша згадка – 1367 р.), Довге (Калуське) (1387), Завій (1406), Загір'я (1418), Підмихайля (1427), Добровляни (1442), Сівка (Калуська) (1444), Пійло (1454), Вістова (1475), Копанки (1515 р.) [49, с. 82, 83, 84, 85]. Перелічені села розташовані в північній передгірній частині майбутнього староства [55, с. 115].

Утворення нового комплексу коронних володінь відбулося в період урядування Миколая Сенявського (роки життя – 1489–1569). 16 липня 1534 р. король Сигізмунд Старий надав йому «до вірних рук» (*ad fideles manus*) Галицьку та Коломийську королівщини (сукупно 3 міста і 16 сіл) [84, s. 127]. У наступні роки форма утримання Сенявським обох королівщин кілька разів змінювалася [84, s. 233]. У 1548 р. наступним привілеєм мо-

нарх передав Миколаю названі староства в пожиттєве володіння (*advitalitas*) [55, s. 115].

Назви усіх локаційних, ерекційних, магдебурзьких та інших королівських привілеїв XV–XVII ст., у тому числі й про отримання Калушем локаційного привілею в 1549 р., містить реєстр надавчих документів під назвою «Виписки з архіву Коронної метрики у Варшаві про надання привілеїв декретів на заснування, вільне самоврядування, вйтівство містам, розташованим у Королівстві Галіції й Володимирії в 1448–1772 рр.» [9; 21].

Відомості про це джерело опублікував історик Петро Сіреджук. Тут можна відшукати заголовки привілеїв 50 міст Галицької землі Руського воєводства із зазначенням сторінки й книги Коронної метрики, де розміщений текст оригіналу [51, с. 58]. Запис надавчого привілею для містечка Калуша облятовано до книги № 76 Коронної метрики. Про це в рукописі мовиться так: «Привілей локаційний містові Калуш в Галицькій землі на праві німецькому магдебурзькому, книга 76 L K A 1548 до 1549». («Privilegium Locationis Oppidi Kałusz In Terra Hali-ciensi Slahiensi, Jure Teutonico Magdeburgen folio) [9, арк. 97–98; 21]. Текст самого документа в книзі Коронної метрики 76, засвідчує, що **містечко Калуш отримало локаційний привілей і магдебурзьке право 19 лютого 1549 р.** [21]. Оригінал привілею не зберігся, а копію тексту цього документа облятовано до книги Буського гродського суду [1]. Дослідження польських істориків, які вивчали надавчі документи для міст Галицької землі, підтверджують правове оформлення Калуша як міста [94, s. 68, 284].

Згідно з локаційним привілеєм, король Сигізмунд II Август покладає на мешканців містечка Калуша обов'язок сплачувати чиншу щорічно з дому 30 грош, 2 каплуни (некастровані півні) і 12 яєць (натуральні повинності). Вони повинні відробляти: під час жнив 2 дні укладати сіно в копиці, постачати двоє

дерев для будівництва (оборонного замку), а третє – для розпилювання [88, s. 722].

За цим королівським привілеєм, «новоосілі міщани звільняються на 10 років від сплати вищезазначеного грошового чиншу й повинностей на користь старости, а ті, що давніше замешкали, – на 2 роки. До того ж усі містяни на 15 років звільняються від податку на основі обдарувань німецького права [6, арк. 73; 88, s. 722; 94, s. 284].

У 1552 р. Калуш внесено до податкового реєстру, але містечко в тому році ще нічого не сплачувало, лише в 1553 р. платило чопове – податок за виготовлення горілки, пива, меду, вина [94, s. 284; 59, с. 42–43].

«В нагороду за воєнні заслуги і самопожертву Сигізмунд Август року 1553 р. надає тому ж Сенявському на вічно добра королівські Калуша з усіма суміжними (*сусідніми*. – *І. Т.*) околицями, за умови вигасання нащадків чоловічого роду названа даровизна повернеться до Корони» [21; 88, s. 722].

Загалом місто виникло й розвинулося після отримання Миколою Сенявським Галицького староства та виокремлення з його складу окремої тенути – королівського маєтку, що перебував у заставі старости (тенутарія). При цьому функції старости не поширювалися на місто, обмежуючись лише управлінням власне королівським маєтком. Згодом ця тенута стала центром окремого Калуського негородового староства [94, s. 284].

Право торгівлі, згадане у привілеї, вважалося привілеєм міста й було однією з ознак самоврядування, і це приваблювало купців. Кожне місто мало право проводити від двох до чотирьох ярмарків на рік. Їх час у різних містах складався так, аби купці та всі охочі могли переїжджати з одного ярмарку на інший. На ярмарках велась не лише оптова й роздрібна торгівля, але й відбувались численні зустрічі, знайомства. До того ж ярмарки прив'язувалися до релігійних свят [59, с. 44].

Переведення міста на магдебурзьке право та дозвіл проводити щорічні ярмарки й торги – це ті умови, які сприяли економічному розвитку Калуша. Магдебурзький привілей є актом юридичного оформлення уже сформованого міста як центру ремесла й торгівлі [51, с. 60].

Отже, розглянуті джерела засвідчують, що упродовж 20–40 рр. XVI ст. тривало формування Калуша як поселення міського типу й на час отримання М. Сенявським локаційного привілею відбулося законодавче оформлення цього процесу.

Володіння Сенявських у Калуському старостві

У 1549 р. Миколай Сенявський у Галицькому старостві виокремив два маєткові комплекси: один із центром у селі Коноюшки (на південь від Рогатина), другий – із центром у Калуші. Обидва маєткові комплекси, в яких загалом налічувалося 2 міста і 17 сіл, одна частина села і 4 фільварки, Снявський отримав у ленне володіння (*спадкове земельне володіння, за яке потрібно було нести службу, переважно військову.* – І. Т.) (Коноюшки в 1549 р., Калуш в 1553 р.). Окрім Калуша, серед міських поселень Галицької землі, заснованих М. Сенявським були Мартинів (1544), Бурштин (1550), Леліва (1557) [41, с. 83; 54, с. 83; 84, с. 127]. Після Миколая (відійшов у засвіті 21 лютого 1569 р.) Калуш із навколишніми селами отримав у «доживоття» його син Ієронім Сенявський. У привілеї Сигізмунда Августа від 10 березня 1569 р. серед старостинських сіл нових поселень не зафіксовано [22, к. 68–69].

За люстрацією 1569 р., у Калуші проживало 55 родин, котрі платили грошового чиншу по 1 флорину від двору, а натуральної данини давали по 2 курки і 12 яєць. У документі згадано ремісничі спеціальності блоняр (*вставляв вікна.* – І. Т.), різник, кушнір [22, к. 68–69]. У наступному 1570 р. чисельність міщанських родин у Калуші і розміри податків залишалися без змін [42, с. 164].

Початок будівництва оборонних споруд

Поселення вважається містом, якщо має укріплення, оборонні споруди, рови, вали, необхідні за умов постійних війн і набігів кочівників. Отже, місто – це, насамперед, фортеця, а також центр округи, який виконує щодо неї цілком визначені військові, адміністративні, економічні функції, є господарським комплексом, має відповідний правовий статус, власні управлінську і податкову системи, відмінний від сільського уклад життя, ідентифікується самими мешканцями як місто [25, с. 54].

За розпорядженням короля, на одному із міських пагорбів у середині XVI ст. було збудовано замок, де розташувалися міська і старостинська адміністрація. Найраніші письмові свідчення про Калуський замок відносять до 1556–1579 рр. [53, с. 11; 59, с. 45–46].

Містечкова геральдика

Невід’ємним атрибутом міського самоврядування на магдебурзькому праві було створення символіки міського магістрату – печатки й герба міста. Документ 1583 р. містить найдавнішу печатку міста Калуша, діаметром 20 мм. На печатці, у колі, бачимо ренесансний півмісяць, повернутий угору, у якому зображено три грудки солі, а над ним – римська цифра III, тобто Сигізмунд III (1587–1632), у верхній частині кола – латинські літери SC (*sigillum Caluschiensis*, печатка м. Калуш) [43, с. 158; 58, с. 98]. Сигель «К» на міському знаку вказує на назву поселення. Три грудки солі на червоному тлі означають давні солепромисли, а півмісяць, ймовірно, потрапив від одного з попередніх власників міста [27, с. 2; 28, с. 82]. Щоб стати повноправним міщанином, треба було пройти урочистий обряд «прийняття міського права» з обіцянкою виконувати обов’язки громадянина міста [6, арк. 73].

Висновки

Місцевість, де виникло поселення Калуш і околиці, була багата на соляні джерела, що, безсумнівно, сприяло осіданню тут першопоселенців.

У першій половині XV ст. поселення Калуша з околицями (Калуське, Студінка та ін.) належало родині землевласників Кердієвичів. Упродовж першої половини XVI ст. Калуш, Войнилів і навколишні села передані в оренду до родини Сенявських, які стали кредиторами короля і разом із іншими королівськими маєтками сприймали орендовані поселення як свою власність. Оренда міст, замків, жуп, інших маєтків здійснювалася заможними шляхтичами як приватними особами, що одночасно займали посаду калуського старости. Через слабкість королівської влади орендні відносини негативно позначалися на стані економічного розвитку Калуша й волості, а згодом – староства. Позитивним чинником тут було розташування Калуша на торгових шляхах Руського воєводства в напрямку до Львова, солевидобуток і торгівля сіллю.

Містечка, які розташувались на дорогах крайового значення, відігравали важливу роль у розвитку внутрішнього ринку Галицької землі. Заснування міських поселень у приватних володіннях (Новиця, Войнилів) пов'язане з матеріальною вигодою – бажанням шляхти і магнатів збільшити доходи. Переважна більшість тодішніх містечок зберігала аграрний характер.

У XV–XVI ст. спостерігається тенденція до зростання впливу магнатських родів, що на тлі послаблення королівської влади проявлялося у скороченні королівщин і розширенні приватновласницьких володінь.

Кожне нове село з'являлося в результаті взаємодії коронної адміністрації (старости) з осадчими, що набували статусу очільників громад – князів (війтів, солтисів на німецькому праві). Осадчі набували у старост урочища-пустки, за що отри-

мували право заснувати поселення й придбати в ньому земельну ділянку 2–5 ланів. Мешканці нових сіл отримували тимчасове звільнення від податків (2–15 років).

Виникнення містечок у Калуській волості було пов'язано із необхідністю захисту від зовнішніх ворогів, насамперед буджацьких та кримських татар і турків. Тому магнати й шляхта ініціювали потребу будівництва замків і форталіцій.

Здійснений огляд документальних матеріалів засвідчує, що значна частина джерел, дотичних до минулого Калуша й Калущини XV–XVI ст., зберігається в архівних фондах Республіки Польща. У більшості своїй це документи господарського характеру. У них зафіксовано земельні володіння шляхти, податкові зобов'язання підданих, їх поділ на категорії в залежності від майнового стану, описи маєтків, що склалися під час зміни власника чи при передачі в оренду, судові позови поміж шляхтою і таке інше. Чимало оригінальних документів мають свої відповідники у формі копій чи завірених копій пізнішого часу, що зберігаються в архівосховищах Львова.

Зазначені у статті нововідкриті документи з історії Калуського староства потребують археографічного опрацювання, що може бути реалізовано у формі спеціальної експедиції до вітчизняних і зарубіжних архівів і бібліотек. Результатом такої праці могло б стати видання збірки джерел XV–XVI ст. та впровадження їх у науковий обіг, що значно розширило б наші знання й уявлення про давно минулі віки.

Заселення й господарське освоєння Калуського староства і сьогодні залишається перспективною темою наукового дослідження через початковий характер розробки цієї проблематики. Якщо для Калуша першу найдавнішу письмову згадку вже встановлено, а текст цього документа долучено до цієї статті у вигляді додатка, то чимало населених пунктів Калущини ще потребують уточнення чи кореляції перших письмових згадок.

З метою популяризації нововідкритих джерел доречним можуть бути круглі столи й конференції, а також долучення до вишівських і шкільних програм тем, присвячених проблемі локації поселень й отримання ними магдебурзьких привілеїв.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 698–705.
2. ЦДІАЛ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 303. – S. 102.
3. ЦДІАЛ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1. – 620 s.
4. ЦДІАЛ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 11. – 514 s.
5. ЦДІАЛ. Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 16. – 562 s.
6. ЦДІАЛ. – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 1. – 210 арк.
7. ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 88. – Спр. 289. – Арк. 9–11.
8. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 4. – Спр. 411. – Арк. 20–23.
9. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника.). – Ф. 5. Оссолінських. – Спр. 2836/ III. – 278 арк.
10. ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 701: Окремі надходження – Спр. 3. – Арк. 1–20 зв.
11. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф. Р-2173. – Оп. 1. – Спр. 448: Люстрація Галицького староства 1556–1566 р. Витяг. Рукописна копія. – 5 арк.
12. ДАІФО. – Ф. Р-2173. – Оп. 1. – Спр. 449: Матеріали до історії Калушини 1566–1668 pp. – 3 арк.
13. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). Archiwum Skarbu Koronnego (ASK). – Odz. 1: Rejestry podatkowe 1472–1476. – Sygn. 18, Sygn. 19; Rejestry poborowe wojewódstwa ruskigo 1535–1581; Sygn. 21: Rejestry poborowe wojewódstwa ruskigo 1526–1553.
14. AGAD. ASK. Oddział LVI. – Sygn. 79 [H. 1]: Inwentarz. Regestra starostwa halickiego i ckiego i kołomyjskiego 1534–1582 r. Województwo ruskie, ziemia halicka (1534). – 124 s.
15. AGAD. ASK. – Oddział LVI. – Sygn. 79. – S. 36 v. – 38.
16. AGAD. ASK. – Oddział LVI. – Sygn. 79: Regestra Kałuski wybirania wszystkich pozitkow w r. 1510. – S. 79–79 v.
17. AGAD. Metryka Koronna (MK). Księgi Wpisów (KW). Odz. XVIII: Lustracje. – Sygn. 45: Lustracja województwa ruskigo 1569 r. – 395 k.
18. AGAD. MK. Lustracje. – Odz. XVIII. – Sygn. 46: Lustracja województwa ruskigo 1570 r.: starostwo kałuskie. – K. 194–204 v.

19. AGAD. MK. Odz. XVIII: Lustracje. Sygn. 51: Rewizje przywilejów na dobra 1469. – Ziemia halicka. – S. 42–60.

20. AGAD. Odz. XVIII: Lustracje. – Sygn. 71: Sumarius omnium et singulorum Proventum in Capitanatibus Russiae, Podolliae, Belzensis Terrarum ... Anno 1564. – Starostwo halickie. – K. 12–13.

21. AGAD. – MK. KW. 76: Regestrum cancellariae se[renissimi princi]pis et d. Sigi[smundi] Augusti [regis Polo]niae et ad relat. rdi in Chropris dni Samuelis Maciejowski 1548–1549 – K. 322– 322 v.

22. AGAD. – MK. KW. – Sygn. 105: Regestrum primum ad relationem ... Francisci Crassinski R.P. vicecancellarii ... a. D. 1569 in conventu Regni gen. Lublinensi faeliciter in Dei nomine incipit. – 376 k.

23. AGAD. MK Sygn. 132: Regestrum secundum cancellariae minoris...privilegiorum et recognitionum etc. ad relationem ... Alberti Baranowski ... vicecancellarii 1586. – K. 27v.– 30v.

24. AGAD. – Zbiór Aleksandra Czołowskiego. – Zespół nr. 388. – Rkps. 137: Kałusz. «Materiały historyczne do dziejów Kałusza i Kałuszczyzny XV–XIX w.». – 199 k. – (Mikrofilm № 38745).

25. Гошко Т. Д. Міське самоврядування на українських землях у XIV–XVI ст. / Тетяна Гошко. – Прага, 2000. – 111 с.

26. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

27. Гречило А. Б. Про символіку Калуша / Андрій Гречило // Дзвони Підгір'я. – 1992, 4 трав. – № 49. – С. 2.

28. Гречило А. Б. Герби та прапори міст і сіл України / Андрій Гречило. – Львів, 2004. – Ч. 1. – 120 с.

29. Грушевський М. С. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – В 11 томах, 12 книгах. – Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українських землях XIV–XVII віків. – Київ: Наукова думка, 1994. – 704 с.

30. Грушевський М. С. Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI ст. / Михайло Грушевський // Твори у 50 т. / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич І. Гирич та ін. Т. 5: Історичні студії та розвідки (1888–1896). – Львів: Світ, 2003. – 532 с.

31. Гурик М. І. Соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. / Мирослава Гурик // Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю (07.00.01 – історія України). – Тернопіль, 2001. – 228 с.

32. Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали / відп. ред. М. П. Хвостін. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.

33. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів / упор. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с.

34. Кісь Я. П. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Ярослав Кісь // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 35–41.

34-а. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Тая», 1996. – 265 с.

35. Крип'якевич І. П. Список галицьких парохій XII–XVIII ст. / Іван Крип'якевич. – Львів, 1939. – 56 с.

36. Лаба В. І. Підмихайля / Василь Лаба. – Львів, 2010. – 160 с.

37. Купчинський О. А. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 233: Праці Іст.-філософ. секції. – Львів: Наук. товариство ім. Шевченка, 1997. – С. 333–359.

38. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / укл. Р. Майборода; відп. ред. Н. Яковенко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського – Київ, 1999. – 313 с. – (Науково-довідкові видання з історії України. – Вип. 49).

39. Миронюк М. В. Калуш: від поселення до міста / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 4 черв. – № 67. – С. 2.

40. Оніщук О. В., Петришак Б. Згадка про Калуш у давніх документах / Олексій Оніщук // Колекційна поштівка (картка). Львів: Пластове видавництво, 2017. – Арк. 1–1 зв.

41. Описи королівщин в землях руських XVI віку. Люстрації земель Галицької і Перемиської 1565–1566 рр. // Жерела до історії України-Руси. Том I / під ред. М. Грушевського. – Львів: Археографічна комісія; Наукове товариство імені Шевченка, 1895. – 312 с.

42. Описи королівщин в руських землях XVI віку. Люстрація 1570 р. // Жерела до історії України-Руси. Том VII / під ред. М. Грушевського. – Львів: Археографічна комісія; Наукове товариство імені Шевченка. Наукове товариство імені Шевченка, 1903. – 363 с.

43. Панченко В. О. Старовинні герби українських міст / Володимир Панченко. – Київ, 2018. – 384 с.

43-а. Папа І. Ю. Жидачівські грамоти князя Федора Любартовича: проблема автентичності / Іванна Папа // Княжа доба історія і культура. – 2012. – Вип. 6. – С. 291–314.

44. Перша письмова згадка про Калуш // Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 138–142.

45. Полехов С. В. Когда Свидригайло держал Галич? / Сергей Полехов // Шаги / Steps. Журнал Школы актуальных гуманитарных исследований. Т. 7. – Москва, 2021. – № 3. – С. 219–237.

46. Розов В. О. Українські грамоти / Володимир Розов. – Том 1: XIV і перша половина XV ст. Друге видання. Київ: Друкарня Української академії наук, 1928. – 267 с. – (Серія «Пам'ятки і студії з історії української мови». – Т. 1).

47. Русина О. В. Свидригайло Болеслав Ольгердович / Олена Русина // Енциклопедія історії України: у 10 томах. – Т. 9. Прил – С / Редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2012. – С. 472–473.

48. Сіреджук П. С. Містечка, яких немає / Петро Сіреджук // Жовтень. – 1981. – № 3. – С. 106–109.

49. Сіреджук П. С. Заселення Галицької землі в XIV–XVIII ст. / Петро Сіреджук // Україн. іст. журн. – 1984. – № 6. – С. 81–89.

50. Сіреджук П. С. Як і коли заселялось Прикарпаття / Петро Сіреджук // Жовтень. – 1984. – № 2. – С. 102–108.

51. Сіреджук П. С. Джерела з історії виникнення міст Галицької землі XV–XVIII ст. / Петро Сіреджук // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 58–66.

52. Сіреджук П. С. Першовитоки Прикарпаття / Петро Сіреджук // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2001. – С. 41–54.

53. Сіреджук П. С. З минулого Калуського замку / Петро Сіреджук // Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упор. Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 9–17.

54. Смерека Б. В. Володіння Сенявських у Руському воєводстві / Богдан Смерека // Бережанський замковий комплекс і замки родини Сенявських на землях Східної Галичини і Поділля: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 485-річниці початку побудови Бережан-

ського замку, м. Бережани, 11 жовтня 2019 р. / упор. Н. Волинець, О. Лугова. – Бережани, 2019. – С. 75–90.

55. Смерека Б. Б. Акти закладення сіл на волоському праві у Калуському старостві Галицької землі / Богдан Смерека // Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород, 2023. – Вип. 1. – С. 113–128. – (Серія: «Історія»).

56. Стасюк А. Є. Документ галицької земської канцелярії XV сторіччя про майнові стосунки місцевої шляхти / Андрій Стасюк // Галич. Збірник наукових праць. – Вип. 3. За ред. М. Волощука. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. – С. 176–180.

57. Стасюк А. Є. Князь Свидригайло в Галичі і перша письмова згадка про Калуш / Андрій Стасюк // Галич. Збірник наукових праць. – Вип. 5. За ред. М. Волощука. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2020. – С. 45–54.

57-а. Стасюк А. Ще раз про галицький акт князя Свидригайла / Андрій Стасюк // Галич. Збірник наукових праць. – Вип. 6. За ред. А. Стасюка. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2021. – С. 195–196.

58. Тимів І. М. Геральдика міста Калуша / Іван Тимів // Літопис Бойківщини. Журнал присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені / головний редактор: Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич: ЗСА – Канада-Україна, 2015. – Ч. 2/89 (100). – С. 96–100.

59. Тимів І. М. Виникнення міст і містечок у Руському воєводстві у XIV–XVII ст.: локація Калуша і Войнилова на Магдебурзькому праві // Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / упор. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 31–59.

60. Тимів І. М. Відлуння століть: знайдено давнішу письмову згадку про Калуш / Іван Тимів // Рідна земля. – 2021, 18 черв. – № 25. – С. 15.

61. Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. – Київ: Наукова думка, 1965. – 164 с. – (Пам'ятки української мови: серія юридичної літератури).

62. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, [w skutek fundacyi sp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego] / oprac. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia, 1887. – Т. 12: Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435–1475. – XIV 552 s.

63. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 19: Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przeworskiego 1458–1506. – we Lwowie: z drukarni E. Winiarza. – 1906. – XXXIV, [2], 855 s.

64. Barański K. Przemienili Zagończycy, Chliborobi, Chasydzi: rzecz o ziemi stanisławowsko-kołomyjsko-stryjskiej / Kamil Barański. – London: Panda Press, 1988. – 480 s.

65. Bona regalia onerata in terris Russiae etc. Lustratio 1469 r. // Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7. Cz. 1: B. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona / opisana przez A. Jabłonowskiego. Warszawa: Warszawska Drukarnia Estetyczna Gebethner i Wolff, 1902. – S. 1–72. (Źródła Dziejowe, 18).

66. Dąbkowski P. Podział administracyjny wojewódstwa ruskiego i bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbkowski. – Lwów: Towarzystwo naukowe, 1939. – 337 s. – (Seria: Zadytki dziejowe. – T. V).

67. D-r [J. M.] Kałusz // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa: Druk A. Jazierskiego. – 1903. – T. XXII. – 1024 s.

68. Ehrlich L. Starostwa w halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501) / Ludwik Ehrlich. – Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1914. – 135 s. – (Seria: Studya nad historią prawa polskiego).

69. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych / Maurycy Horn. – 1974. – T. 35. – S. 49–74.

70. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 / Maurycy Horn // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców śląskich. Historia. – T. XIII. – Seria A. 1975. – S. 29–49.

71. Horn M. Sieć miejska na Rusi Czerwonej w latach 1340–1648 / Maurycy Horn // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – T. 28. – Nr 3. – S. 431–433.

72. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648 / Elżbieta Hornowa. – Opole, 1963. – 382 s.

73. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. – Cz. 1 / Aleksandr Jabłonowski // Źródła dziejowe. T. XVIII. – Warszawa, 1902. – 252 s.

74. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. 7: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. – Cz. 2 / Aleksandr Jabłonowski // Źródła dziejowe. – T. XVIII. – Warszawa, 1903. – 491 s.

75. Janeczek A. Faktorie, powiaty i dwory. Trzy sfery miejskiego ruchu lokacyjnego na Rusi Czerwonej (XIII–XV wiek) / Andrzej Janeczek // Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej, red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław, 2006. – S. 421–445. – (Acta Universitatis Wratislaviensis, № 2985).

76. Janeczek A. Miasta prywatne na Rusi Koronnej do końca XV wieku / Andrzej Janeczek // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – Warszawa, 2016. – T. 77. – S. 143–178.

77. Księgi podkarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586: w dwóch częściach / wydał Adolf Pawiński. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1881. – 314 s. – (Seria: Źródła dziejowe. – Tom. IX).

78. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich w XIV–XV w. / Stanisław Kuraś. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. – 210 s.

79. Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565. Cz. I / wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz. Warszawa, 1992. – 284 s.

80. Łysiak L. Małopolskie dokumenty lokacyjne w praktyce sądowej XIV–XVI wiek / Ludwik Łysiak // Czasopismo Prawno-Historyczne. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. – 1964. – T. XVI. – Zesz. 2. – S. 45–67.

81. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski.* – Varsoviae: Typis Officinae C. Kowalewski, 1905. – Pars 1: Casimiri IV regis tempora complectens (1447–1492). – № 69. – 191 p.

82. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski.* Pars V: Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). Volumen I-um: Acta cancellariorum 1548–1572. – Varsoviae: Typis Officinae C. Kowalewski, 1919. – № 322. – 254 p.

83. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski.* – Pars IV: Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Volumen I-um: Acta cancellariorum 1507–1548. – Varsovia, MCMX. – 478 p.

84. Plewczyński M. Sieniawski Mikołaj h. Leliwa (1489–1569) // Polski Słownik Biograficzny: Warszawa; Kraków: Polska Akademia Nauk; Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. XXXVII/1. – Zeszyt 152. – S. 123–130.

85. Rundstein S. Ludność wieśniacza ziemi halickiej w wieku XV / Szymon Rundstein. – Lwów: Drukarnia Władysława Łozińskiego, 47 s. – (Studia nad historią prawa polskiego wydawane pod redakcją Oswalda Balzera, t. II, zesz. 2).

86. Starostwo kałuskie // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, 1903. T. XXXIII – XXXIV: [Joerg Gotfryd – Karyszew Mikołaj]. – S. 498–499.

87. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Zeszyt 1: Ziemie ruskie (halicka, lwowska, przemyska, sanocka) / oprac. K. Przyboś. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd. PAN, 1987. – 417 s.

88. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. 3: [Haag–Kępy] / red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. – Warszawa: Druk «Wieku», 1882. – S. 721–728.

89. Sperka J. Osobiste akty hołdownicze panów polskich z okresu panowania Władysława Jagiełły / Jerzy Sperka // Społeczeństwo Polski średniowiecznej: Zbiór studiów. T. 9 / pod red. S. K. Kuczyńskiego. – Warszawa: DiG, 2001. – S. 221–255.

90. Sucheni-Grabowska A. Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny. Cz.1: Geneza egzekucji dóbr / Anna-Katarzyna Sucheni-Grabowska. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1974. – 302 s.

91. Sułkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506 / Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wyd. PAN, 1967. – 181 s.

92. Sułkowska-Kurasiowa I. Rewizje nadań królewskich na przełomie XV–XVI wieku // Kwartalnik Historyczny. R. 74. – Nr 2. – 1967. – S. 289–297.

93. Szyszka J. Dobra pomorzańskie Kierdejów (Kierdejowiczów) w ziemi lwowskiej w XV wieku / Janusz Szyszka // Średniowiecze Polskie i Powszechne. 2020. – T. 12. – S. 161–208.

94. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygieł. – Lublin: Wyd. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej, 1989. – 358 s.

95. Zbiór dokumentów małopolskich. Cz. V: Dokumenty z lat 1401–1440 / wyd. Stanisław Kuraś i Irena Sułkowska-Kuraś. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich PAN. – 1970. – 450 s.

96. Zbiór dokumentów małopolskich. – Wrocław, 1975. – Cz. VIII: Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / wyd.: I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – 399 s.

Перша письмова згадка про Калуш

Публікація документа

Continuatur actus T[err]ae C[ast]rae in Vigilia F[es]ti Visitationis B[eat]ae Virgi[ni]ae M[ari]ae videlicet die 1ma merae Julij |

Anno D[omi]ni 1774t

Juris Collati a Principe | Swydrygal Nobilis Hry|cko Kierdejewicz super |Villam Studzianka ser|vientis, cum Specifica-ti|one situs Locor. Oblata.

Ad Officium et Acta, praesentia, Castrensia, Capitanealia, Haliciensia, | Personaliter Veniens Generosus Onuphrius Rafalowski Obtulit et ad | Acticandum Eidem Officio porresit. Jus Collatam, a Principe Swydrygal | nobili Hrycko Kordejewicz super Villam Studzianka cum specificatione | Situs locorum serviarea manibus major[i]s Dominorum Subscriptum, Teno|ris Segventis.

A Seaz Kniaz. Swydrykhal. Widoczno czyniu, o | swoim Lystu Komu ieho nadobe cztuczy. Seho naszego Lystu Kotjesmy |derzal Halycz tohdy daliesmy Hrycku Kyrdyiewicz Studenku | zo-wsemy zemlamy, takze kazal nam Plotsnycky, y wskazal iz to | iest Kaluskoie, Ternowoie, Berezowoie, y Czyrykow. **takze ukazal | nam Babynku Potok iz to vse w Kalusz** przysluchaet, y my iesmy iemu iechal od Reky Lomnicy prosto od Polosznyczkow czerez horu | az do Ternowoho, Sztokolwek Ktomu Selu przysluchaet, ywiechal | iesmy iemu po tot Potok Babynku hory do Werhowyszcz. a od Ba|byn ky czerez toie Pole az u Lomnicy, a to iesmy uczynyl.

Z Korole|woju woleiu, a przy nas byly. Panowe naszi Starosta nasz Danylo |Zadrowecky, a Chodko Czemer, Mychaylo Procewycz. Tatomyr Baly|cky, Drahomyr Wolodymersky, Kostka Holowen-czycz, a sey Lyst | pysan w Halyczu pod Letom Rozdestwa Chrys-towa Tysieczna Sorok|sotnoho dany Sey Lyst na perwey.

Den. Post inductionem vero Origi|nale [fidem offerens ad se recepit et de recepto officium praesens quietavit quietatque praesen-tibus].

Переклад

Продовження актів земських гродських і день перед свя-том Відвідин Святої Діви Марії, зокрема дня 1, а саме липня

Року Господнього 1774

Права, які князь Свидригайло надав шляхетному Грицькові Кердієвичу на село Студінку з переліком околиць. Облята.

Особисто прийшовши до уряду і цих актів гродських старостинських галицьких шляхетний Онуфрій Рафаловський вніс і для запису в акти цьому уряду, подав право, надане князем Свидригайлом шляхетному Грицьку Кердієвичу на село Студінка з переліком околиць. Руками вельмишановних панів підписане.

«А се я князь Свидригайло свідомо чинячи о своєму листу, кому його треба буде читати, що нашого листа котрий держав Галич, тоді дали ми Грицьку Кердієвичу Студінку зі всіма землями, также казав нам Пльотсницький і указав, що то є Калузьке, Тернове, Березове і Чиріків. Также указав нам Бабинку Потік, що то все в Калуш належить. І ми єсь йому єхал від ріки Лімниці просто від Полошничків через гору аж до Тернового, що до того села належить і вєхали йому по той Поток Бабинку, гори до Верховищ, а від Бабинки через то поле аж у Лімницю. То єсть ми учинили Королівською волею. А при нас були панови наші, староста наш Данило Задровецький та Хотко Чемер, Михайло Процевич, Татомир Балицький, Драгомир Володимирський, Костка Головенчич.

А цей лист писаний у Галичі у літо Різдва Христового тисяча сорокотного даний цей лист першого дня».

Після внесення запису оригінал подавникові повернуто. Із отриманого оригіналу цей уряд (*інформус*. – *I. T.*), чим поквитував і поквитує.

*Переклад: Богданни Петришак,
начальниці відділу давніх актів
ЦДІАУ м. Львів*

**Центральний державний історичний архів України,
м. Львів. Ф. 5: Галицький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 303. –
Арк. 102.**

*Оубл.: Стасюк А. Є. Князь Свидригайло в Галичі і перша
письмова згадка про Калуш // Галич. Збірник наукових праць. Вип. 5 /
за ред. М. Волощука. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2020. – С. 53.*

Sources from the history of Kalush XV–XVI centuries

Abstract: *The article examines the oldest written documents in which Kalush of the Galician Land of the Russian Voivodeship is mentioned for the first time. The analysis of the texts of the charter shows that the settlement of Kalush existed even before the beginning of the XV th century. A review of the materials of the Crown Metrics, as well as documents of the Halych City and Zemstvo Courts, lustrations and tax registers, containing information about the owners of Kalush, the employment of the population, its economic situation, the change in the status of the settlement associated with granting it Magdeburg law, construction sacred and defensive buildings of the town.*

Key words: *Galician land, Kalush eldership, Kalush, Perevozets, Kropyvnyk, prince Svydryhailo Olherdovych, Mykolai Syniavskyi, Magdeburg law, temple, charter, deed, lustration, tax register, castle.*

Богдан Мостиський – сотенний УПА «Вершник»

***Анотація.** У статті проаналізовано документальні джерела й спогади учасників визвольних змагань. З'ясовано біографічні відомості про родину Мостиських. Розглянуто основні віхи життя Богдана Мостиського. Головний акцент зроблено на початок 1940-х рр. та період його перебування в організованому русі спротиву окупаційним режимам на теренах краю. Охарактеризовано часовий відтинок 1944–1945 рр., коли сотенний «Вершник» командував відділом УПА «Месники».*

***Ключові слова:** сотня «Месники» куреня «Смертоносці» Групи «Чорний Ліс» Військової Округи (ВО) IV «Говерля» УПА-Захід, сотенний «Вершник», «Б. Подоляк», Олекса Хименець («Благий»), Михайло Марушак («Черник»), сотенний «Шум», Василь Гусак («Вивірка»), брати Костюки, відділи УПА.*

На сучасному етапі дослідження біографістики провідного складу відділів УПА та збройного підпілля ОУН існує значна кількість прогалин. Трапляються недостовірні, перекручені чи поверхневі відомості. Слід також зазначити, що більшість із цих осіб відносилась до національно свідомих патріотичних родин, які через польський, гітлерівський і більшовицький терор могли бути знищені чи насильно виселені.

Відсутність системного і комплексного підходу до вивчення питання в 1990-х – першій декаді 2000-х років знівелювала можливість ідентифікувати значну кількість т. зв. «білих плям» у біографіях провідного активу ОУН і УПА. Пострадянська дійсність 1990-х рр., коли вояки УПА чи підпільники ОУН не підлягали реабілітації, бо арештовані зі зброєю в руках, максимально обмежений доступ до архівних матеріалів, а також

нищення чи вивезення на територію сучасної російської федерації, спричиняли негласне замовчування цієї проблематики. Спрямування в лави комбатантських організацій на керівні посади скомпрометованих осіб, котрі співпрацювали з радянським окупаційним режимом, звело нанівець системну роботу зі збору спогадів ще живих учасників періоду національно-визвольної боротьби. Тому сьогодні першочергове завдання – повернути в історію правдиві імена цих борців.

Наше зацікавлення постаттю сотенного УПА «Вершника» – Богдана Мостиського зумовлене бажанням виправити біографічні неточності й усунути прогалини у висвітленні життєвого шляху повстанця.

Богдан Мостиський (*фото 3*) належав до національно-свідомої патріотичної інтелігентної української родини, коріння якої походить із Калушини. Згадку про сотенного під псевдонімом «Вершник» знаходимо у ряді видань про діяльність УПА на теренах Чорного лісу. Умовно їх можна поділити на дві групи. До першої слід віднести ті, в яких є згадка про цю особу, або спроба подати достовірні біографічні відомості. Другу групу видань становлять спогади про повстанську боротьбу, написані в художньому стилі під літературним псевдонімом «Б. Подоляк». Їхнє авторство приписують сотенному «Вершнику». Однак у цьому аспекті виникає низка запитань, які вимагають додаткового дослідження [7, с. 13]. Мова йде про публікації, поміщені в третьому і четвертому томах Літопису УПА основної серії. Ці статті публікувались первісно у виданні команди Станиславівського Тактичного Відтинку УПА «Чорний Ліс». У 1947–1950 рр. вийшло 11 номерів цього журналу. Виданню спогадів сотенного «Вершника» слід завдячувати Михайлу Дяченку «Гомону». Саме він, оцінивши літературні здібності колишнього гімназиста Богдана Мостиського, опублікував його статті, які переповідають героїчні повстанські будні командира «Вершника» та його

стрільців. Це такі розвідки, як от: «Бій з більшовицькими партизанами в селі Грабівці» [7, с. 38–41], «Бій на Лопаті» [7, с. 71–75], «На Новий рік 1945» [7, с. 124–127], «Великдень у Чорному лісі в 1944 році» [7, с. 132–135], «Присяга відділів УПА» [7, с. 209–211], «Перехід фронту» [8, с. 20–24], «Гамалія» [8, с. 103–106].

Однак варто зазначити, що частина статей авторства «Б. Подоляка» не могла бути написана ним, бо за стилем написання вони належать перу працівника референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Михайлу Дяченку «Гомону» (*фото 4*). Ці статті містять матеріали, які описують події, коли Богдан Мостиський був уже в радянських тюрмах, а пізніше у так званих «виправно-трудовах таборах» (ВТТ). До таких належать публікації «Поручник Сапер – Коржак Михайло» [8, с. 139–143], «Командирові Різунові-Греготові» [8, с. 161–162], «За нове життя» (Опис д-ра «Кума» в повстанській шпитальці восени 1945 р.) [8, с. 170–174].

Найповніші відомості про життя й боротьбу повстанця Б. Мостиського в лавах УПА поміщені у статті Степана Лесіва «Сотенний «Вершник» – Богдан Мостиський», опублікованій у збірнику матеріалів конференції «Полковник УПА Василь Андрусак – «Грегіт», «Різун»: життя і боротьба (до 70-річчя від дня героїчної загибелі)» [10, с. 87–91].

На окрему увагу заслуговує стаття Зеновії Ханас до сторіччя від дня народження Богдана Мостиського «Непереможний «Вершник» з Чорного лісу», озвучена на ювілейних заходах у честь його пам'яті у м. Стрию.

Короткі повідомлення про Богдана Мостиського є у дослідженні Ярослава Коретчука й Петра Ганцюка «Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний ліс» [14, с. 24–25], у збірнику документів Степана Лесіва та Ярослава Коретчука «В огні повс-

тання» [11, с. 46] й довіднику Петра Содоля «Українська Повстанська Армія 1943–1949» [13, с. 76].

Окремі згадки про сотенного «Вершника» зафіксовані у повстанському журналі «Чорний ліс», зокрема у спогадах повстанців «Фоки»: «Не роздавлять нас», [7, с. 179–185], «Енея»: «В таборі куреня Благого» [7, с. 241–248], «Гука»: «Бій в селі Глибокім» [8, с. 224–228], книзі спогадів Василя Момота «Сповідь «Невмирущого» [12, с. 89–91].

В архіві Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області нами віднайдено архівно-кримінальну справу № 3268, фігурантом якої є Богдан Мостиський [1]. Цей документ разом із іншими архівними джерелами та матеріалами став основою біографічної інформації про Богдана Мостиського від народження до моменту захоплення військами НКВД.

Наперед слід зазначити, що розглядаємо матеріали, зважаючи на працю Богдана Мостиського в середовищі ОУН і авторитет старшого брата Романа, вояка Карпатської Січі та Дружин Українських Націоналістів (ДУН), батальйону «Роланд» [1, арк. 29].

Народився Богдан 16 квітня 1918 р. на Львівщині, в м. Ходорові, в сім'ї Івана та Олени Мостиських [5, арк. 109]. У подружжя, крім Богдана, було ще п'ятеро дітей: син Роман, народжений 24 вересня 1913 р. [5, арк. 83] та чотири сестри: Анна, народжена 30 травня 1910 р. [5, арк. 52зв], Ірина, народжена 22 липня 1911 р. [5, арк. 62], Марія, народжена 29 лютого 1916 р. [5, арк. 97зв], Олена, народжена 5 січня 1920 р. [5, арк. 171].

Батько, Іван Мостиський, родом із с. Вістова, що біля м. Калуша. Після завершення навчання у м. Львові працював службовцем у міській управі м. Ходорова. Там одружився з Оленою Стельмах. Діяльність батька в уряді ЗУНР, згідно із нашим припущенням, зумовила в 1920 р. переїзд до м. Кам'янця-

Подільського. З-під радянської дійсності родина зуміла вибратись лише у 1924 р., переїхавши до с. Бережниця на Стрийщині, де проживав рідний брат дружини Роман Стельмах. У тому ж, 1924 р., сім'я переїхала до містечка Ласк, неподалік м. Лодзь (Польща), де залишається до 1928 р. Від 1928 до 1930 р. вони проживали у Калуші (район Загір'я). У 1930 р. родина поселяється в м. Станиславові на вул. Відок, № 30 (тепер вул. О. Дучимінської). У 1935–1938 рр. вони проживають на вул. П. Скарги № 120 (тепер вул. Сестер Василянوك). До 1941 р. мешкають на вул. Казимирівській, 150 (тепер вул. Мазеви). У другій половині 1941 р. переїхали на вул. Сусідню № 14/2 (тепер вул. Стефаника), а в 1942 р. – на вул. Шведську, № 3 (тепер вул. О. Гірника) [1, арк. 47–48].

У 1931 р. Богдан Мостиський вступає на навчання до Станиславівської гімназії, яку закінчив у 1939 р. У 1939 р., з приходом радянської влади, Богдан переїхав до Люблінського воєводства на українські землі Закерзоння [1, арк. 11–11зв]. Згідно з матеріалами кримінальної справи нквд, Б. Мостиський мотивував свій переїзд бажанням продовжити навчання у Варшавському університеті. З цією метою, після перетину кордону, прибув до м. Сянока, де проживала його тітка, сестра матері, Меланія Витвицька, разом із сином Ігорем та чоловіком Степаном (делегат Національної Ради ЗУНР, один із організаторів Акта Злуки 22.01.1919, державний секретар закордонних справ ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919), голова місії ЗУНР у Парижі й Лондоні). Від родичів Богдан, нібито, очікував на матеріальну допомогу для вступу до університету [1, арк. 30, 41]. На нашу думку, справжнім мотивом переходу закордон була його приналежність до ОУН і подальша організаційна праця під прикриттям учительської роботи.

Із грудня 1939 р. до вересня 1940 р. Богдан Мостиський працював учителем у школі с. Воскшениця Сидорківської во-

лості, а від вересня 1940 р. до червня 1941 р. – у с. Михалки Рокитнівської волості Біло-Підляського воєводства [1, арк. 39–40]. Після окупації Західної України німцями повернувся до Станиславова, де проживав разом із батьками. Восени 1941 р. він влаштувався на роботу вчителем у школу, де пропрацював увесь навчальний рік, до весни 1942 р. Опісля, з червня 1942 р. шість місяців був секретарем волосної управи у с. Старі Богородчани біля м. Богородчани. Восени 1942 р. отримав повідомлення із обласного бюро праці, згідно з яким повинен був виїхати на примусові роботи до Німеччини. Щоб уникнути виїзду, Б. Мостиський звернувся до начальника української поліції дистрикту Галичина Степана Глушка. Той допоміг Богдану влаштуватись у поліцію. Тут він займав посаду писаря, виконував технічну канцелярську роботу [1, арк. 11зв., 24–27зв.].

Подані біографічні факти з протоколів допитів у кримінальній справі свідчать, що Богдан Мостиський належав до теренової мережі підпілля ОУН, хоча в часі допитів у радянській в'язниці все оповідав так, щоб не викликати підозри. Адже саме посередництвом ОУН можна пояснити його перехід із учительської роботи в м. Станиславові на працю секретарем у волосну управу с. Старі Богородчани, де можна було збирати та передавати для підпілля ОУН необхідну інформацію. Зайнятість на згаданій посаді дала можливість йому уникнути вивезення до Німеччини. Тому розповідь про влаштування до поліції задля захисту від вивезення не що інше, як намагання приховати справжню причину залишення – продовжувати розвідувальну діяльність на користь ОУН. Не вказав Богдан на допитах і той факт, що після вступу до поліції пройшов тримісячний вишкіл у м. Львові. Знання німецької мови та гімназійна освіта повстанця передбачали виконання завдань, пов'язаних із діловодством, а отже доступ до інформації, в тому числі й секретної.

Зі свідчень Б. Мостиського, він, окрім канцелярської роботи, здійснював разом із поліцейськими затримання молоді для вивозу в Німеччину. Але під час виконання таких акцій, неодноразово відпускав затриманих. Нібито, цей факт і став визначальним, згідно з матеріалами кримінальної справи, через який ним зацікавилось гестапо. Хоча насправді у гестапо викликав зацікавлення інший факт, а саме, витік інформації з поліційної установи, у якій працював Богдан Мостиський. Про це його повідомило підпілля ОУН та «свої» люди у поліції. Уникаючи арешту, Богдан, у вересні 1943 р., залишив роботу в поліції і перейшов на нелегальне становище [1, арк. 12, 33].

За допомогою підпілля ОУН Б. Мостиському було організовано перебування у с. Діброва Богородчанського району, у родині Костюків. У цій родині брати Михайло, Дмитро та Іван належали до ОУН. Дмитро під псевдом «Петрусь» очолював кущову ОУН, загинув у січні 1947 р. Михайло спершу воював у відділі УПА «Месники», а відтак під псевдом «Стріла» очолював кущову ОУН, загинув наприкінці березня 1950 р. Іван також воював у відділі УПА «Месники», а відтак під псевдом «Степан» боровся в лавах підпілля ОУН, загинув 20 травня 1952 р. у с. Дзвиняч [6, с. 885–886].

Згодом, за наказом Станиславівського повітового провідника ОУН Григорія Вацеби «Сулими», Богдан Мостиський отримує завдання долучитись до формування і вишколу відділів УПА. У кінці листопада 1943 р., після розстрілу молодих оунівців в м. Станиславові, відходить у лісовий масив поблизу с. Селище тодішнього Галицького району, де був облаштований навчальний військовий табір. Командував відділом новобранців, що отримав назву «Дружинники», колишній вояк ДУН і 201 батальйону «щуцманшафт» Михайло Марущак «Черник». Богдан, маючи поліційний вишкіл, виконував у відділі функцію бунчужного під псевдо «Вершник». Варто вказати, що зброєю та

спорядженням новобранців забезпечив відділ Василя Андрусяка «Різуна» з Чорного лісу [1, арк. 12зв., 33–35; 11, с. 43].

У середині березня 1944 р., після закінчення планового вишколу, відділ «Дружинники» під командою «Черника» прибув до Чорного лісу. У цей час на місцях базування відділів УПА в Чорному лісі за наказом командира «Різуна» збираються всі повстанські сили з метою їхньої реорганізації і створення повноцінного бойового куреня УПА. Від середини березня до початку квітня 1944 р. тривав процес реформування і доукомплектування бойових відділів УПА.

Після прибуття до Чорного лісу, «Вершник», за сприяння свого гімназійного товариша, бунчужного відділу «Змії», Богдана Трача «Дуная», переходить у відділ «Месники», яким командує Олекса Хименець «Благий». У цьому відділі Б. Мос-тиський під тим же псевдом призначений командиром другої чоти, яка налічує сорок п'ять стрільців [1, арк. 13, 34; 11, с. 45–46]. Фактично, з цього часу розпочинається бойовий шлях повстанського командира Богдана Мостиського «Вершника», який тривав трохи більше року.

Спробуємо в хронологічному порядку відтворити бойовий шлях повстанця «Вершника». Зупинимось на найбільш цікавих епізодах життя повстанського командира.

На початку квітня відділ «Месники» став табором у с. Гринівка біля Чорного лісу. Під час рейду сусідніми селами в десятих числах квітня 1944 р. відділ у с. Глибівка вступив у великий бій із мадярами, який тривав кілька годин. Після збройного протистояння мадярське військове командування зв'язалося з повстанськими командирами, щоб досягти примирення й співпраці [11, с. 45, 53–54, 57].

Святкування Пасхи у 1944 р., які описує командир «Вершник» у своїх спогадах, розпочалось у Великодню суботу. До повстанського табору прибули: провідник «Роберт» Ярослав

Мельник із членами обласного проводу ОУН, священник о. Володимир Микитюк (голова Українського Комітету з м. Станіслава) і інші. Зранку, на Великдень, священник відправив Службу Божу, посвятив для відділів святкове частування і виступив з промовою до всього вояцтва. Також із промовою виступив провідник «Роберт». Так відсвяткували Великодні свята перші сотні УПА в Чорному лісі. Про це Богдан Мостиський розповів у статті «Великдень у Чорному лісі в 1944 році» [7, с. 132–135].

Від середини квітня до середини червня 1944 р. відділ «Месники» мав бойові зіткнення із радянським диверсійним загonom «Іскра» під командуванням Гната Кулагіна, який висадили з літака над Чорним лісом. Ці сутички тривали аж допоки диверсійний загін не був повністю розбитий. Г. Кулагін загинув, а уцілілі рештки прорвались на Дрогобиччину [11, с. 54, 59–61].

На початку травня 1944 р. до Команди УПА «Чорний ліс» прибули з Центрального Проводу ОУН Микола Лебідь «Максим Рубан», командир УПА-Захід Василь Сидор «Шелест». Під час інспекції сотень Групи УПА «Чорний ліс», поблизу с. Завій, «Максим Рубан» відзначив похвалою хорунжого «Різуна» за щирю і старанну працю, яку вложив він до організації перших повстанських сотень. Ця подія описана Богданом Мостиським у статті «Присяга відділів УПА» [7, с. 209–211; 11, с. 58–59].

30 червня 1944 р. «Вершник» у складі відділу «Месники», який входив до повстанського куреня хорунжого «Різуна», вирушив у рейд на терени Дрогобиччини. Під час рейду повстанці витримали великий бій із військами «вермахту» та мадярськими військовими частинами, які були спрямовані на придушення збройних відділів УПА, що навчалися військовій справі у гірських районах на стику Станіславської та Дрогобицької областей. Цей бій відбувся 8 липня 1944 р. на г. Лопата біля с. Кам'янка, де відзначилась і чота командира «Вершника». Надалі відділ УПА «Месники» вів бої з цим же ворогом у селах

Бистриця, Ясінка та с. Зубриця Турківського району. Біля с. Тухолька Сколівського району повстанці розбили радянський диверсійний загін командира Шукаєва, залишки якого відступили в бік Словаччини [7, с. 71–75; 11, с. 59, 79].

На початку серпня 1944 р. командування УПА у Чорному лісі, з огляду на наближення лінії фронту, прийняло рішення повернути відділи у місцеві терени для продовження боротьби. Повстанські сили, в числі яких був і відділ «Месники», перейшов лінію фронту по обіді 8-го серпня неподалік с. Головецько Стрийського району, між горами Шопа і Острий [8, с. 20–24]. Після успішного переходу відділи УПА розділились. Відділ «Месники», під охороною якого перебував попередній командир УПА-Захід Олекса Луцький «Беркут», «Марко», залишився на теренах Турківщини і Старосамбірщини, щоб налагодити зв'язок із шефом Головного Військового Штабу УПА Олексою Гасиним «Дором». Ця зустріч відбулась у с. Довжки Сколівського району, у зв'язку з чим відділ «Месники» ще раз переходив лінію фронту у тил до німецьких військ. Після зустрічі командирів видано Наказ від 22 серпня 1944 р., згідно з яким створено тимчасову групу УПА-Захід-«Карпати» на чолі з Олексою Луцьким «Марком». Відділ «Месники» залишився як охоронний при командуванні. Група УПА-Захід-«Карпати» діяла до кінця вересня 1944 р., коли фронт рушив вперед і відділи УПА зуміли з мінімальними втратами перейти лінію фронту [1, арк. 15 зв.; 2, арк. 62–72; 3, арк. 35; 9, с. 295–298, 359].

«Вершник» у складі відділу «Месники», який зріс чисельно до 280 стрільців, гірським масивом Бескидів через Долину прямував до Чорного лісу. У с. Пшеничники на Долиніщині 5 жовтня 1944 р. відділ вступив у бій із прикордонними військами. З настанням темноти повстанці без втрат відійшли в напрямку Чорного лісу [1, арк. 15 зв.].

Із прибуттям на терени Станіславщини у відділі тривав вишкіл новобранців. Наприкінці жовтня 1944 р. сотня була реорганізована в курінь «Смертоносці» у складі чотирьох сотень: сотня «Месники» – командир «Вершник», сотня «Лебеді» – командир «Шум», сотня «Залізні» – командир «Олег» і сотня «Звірі» – командир «Славко». Командиром куреня призначено «Благого», а Б. Мостиський «Вершник» очолив сотню замість нього [1, арк. 13; 4, арк. 125–132]. На посаді командира сотні він залишався аж до захоплення його пораненим у полон.

Перша велика акція сотенного «Вершника» на посту командира сотні відбулась вночі з 25 на 26 листопада 1944 р. нападом повстанців на районний центр Богородчани. Упродовж кількогодинного бою стрільцям сотні вдалося увірватися до центру міста, завдаючи ворогові великі втрати та знищуючи державні установи [11, с. 84].

4 грудня 1944 р. сотня «Месники» вирушила з Чорного лісу в рейд на Надвірнянщину. 21 грудня 1944 р. цей відділ вступив у бій із каральними військами неподалік с. Старі Богородчани поблизу районного центру. Сотня, повідомлена розвідниками, зайняла вигідні становища і прийняла бій, в якому ворогові завдано значних втрат. Після відбиття чергового штурму повстанці відкинули ворога й зуміли без утрат вийти з бою.

Новорічні й Різдвяні свята відділ зустрів у Чорному лісі. Під час Йорданських свят на курінь «Смертоносці», який перебував на постой в підлісних селах Глибока, Саджава, Хмелівка, ворог вчинив облаву. На допомогу повстанцям підійшов курінь «Підкарпатський», з яким прибув і сам командир Василь Андрусак «Різун». Сотня «Месники», очолювана «Вершником», тримала позиції від Чорного лісу до цвинтаря в с. Глибокім. Бій тривав весь день, а з настанням сутінків стрільці організовано відступили до лісу. Повстанці завдали ворогу великих втрат у живій силі, навіть збили один літак. Курінь «Смертоносці» втра-

тив 12 вояків, а 20 зазнали поранення. Опівночі курінь, перейшовши ліс, зібрався у с. Грабівка, а опісля рейдував теренами Чорного лісу і Надвірнянщини [1, арк. 15–15 зв.; 8, с. 224–228].

Наприкінці лютого 1945 р., після наради командира Тактичного Відтинку 22 «Чорний Ліс» «Різуна» з курінними, проведено реорганізацію у війську. У курені «Смертоносці» залишились: перша сотня під командуванням «Вершника», друга – Данила Рудака «Чорного» й третя – «Шума» [11, с. 102].

У березні 1944 р. сотня «Вершника» на території Богородчанщини здійснила кілька засідок на ворога. Велика облава, т. зв. «рубача», яка складалась із кількох дивізій внутрішніх військ. Облава застала курінь «Смертоносці» на відтинку Чорного лісу між сс. Глибока і Саджава. 20 березня 1945 р. курінь «Смертоносці», очолюваний «Благим», у складі двох сотень «Вершника» і «Шума», зіткнувся з військами НКВД неподалік с. Лесівка на Богородчанщині. У цьому бою курінь було розбито. Загинули командири «Благий» і «Шум». «Вершник» зумів відійти до лісу з невеликою кількістю стрільців [1, арк. 13 зв.; 7, с. 179–185; 12, с. 90].

Серед командного складу сотні «Месники», яких зумів зібрати «Вершник», залишились: чотовий третьої чоти Василь Гусак «Вивірка» і ройовий «Іскра».

За наказом курінного Павла Вацика «Прута», «Вершник» із уцілілими стрільцями (приблизно 39 стрільців) долучився до «Підкарпатського» куреня УПА ТВ 22 «Чорний Ліс» як окремий відділ і спільно з ним брав участь у бойових акціях.

Зокрема, 8 квітня 1945 р. «Вершник» зі своїм відділом брав участь у нападі на відділ НКВД в с. Посіч на Лисеччині, де знищено значну кількість особового складу ворога. 10 квітня 1945 р. відділ «Вершника», маневруючи в Чорному лісі разом із куренями УПА «Підкарпатський» і «Дзвони», вступив у бій із військовими частинами НКВД. Під час прориву «Вершник» зі

своїм відділом під тиском ворога відділився від основних повстанських сил і змушений був відступити на хутір Майданик. Під час бойових дій загинула більша частина особового складу сотні. «Вершник» був відтиснутий до хутора. У тривалому бою сотник був важко поранений у голову. У непритомному стані повстанець потрапив у полон. Під час захоплення у «Вершника» вилучили автомат ППШ і пістолет ТТ [1, арк. 12, 14; 11, с. 107–111; 10, с. 90].

Наказом Головного військового штабу (ГВШ) УПА від 15.04.1945 р. сотенний «Вершник» піднесений у військовому ступені до звання хорунжого і відзначений Вирізненням [4, арк. 199–200 зв.]. У цьому Наказі зазначено, що Б. Мостиський під час бою потрапив у полон.

Після тривалого слідства за вироком військового трибуналу військ НКВД Станіславської області 26 грудня 1945 р. Мостиський Богдан Іванович (за ст. 54-I «а» та 54-II кк урсп) засуджений до смертної кари [1, арк. 97].

Військова колегія верховного суду срср на засіданні від 30 січня 1946 р. замінила засудженому Богдану Мостиському розстріл каторжними роботами терміном 20 років, із позбавленням політичних прав на 5 років. Термін відбування покарання розпочато 16 липня 1945 р. [1, арк. 127 зв.].

Каторгу відбував у м. Норильську в третьому гірничому таборі. У 1953 р., після смерті Сталіна, в таборах почалися виступи політв'язнів, а відтак – Норильське повстання, в якому Б. Мостиський брав активну участь.

Засіданням комісії президії верховної ради срср від 25 травня 1956 р. термін покарання скорочено до 14 років ув'язнення у ВТТ [1, арк. 136].

Із майбутньою дружиною Іриною познайомився в Стрию, куди приїжджав до родини. Одружився в 1958 р. Через необлаштованість побуту виїхав до Казахстану, час від часу навідував-

ся до сім'ї. На постійне проживання в Україні, в м. Стрию, залишився у 1966 р. Спільно з дружиною народили та виховали дітей Лесю та Андрія.

Із початком «перебудовчих» процесів у сср наприкінці 1980-х р. та проголошенням відновлення державності України активно долучається до громадської діяльності у м. Стрию. Приїздив до Чорного лісу на святкування створення УПА, де зустрічався зі ще живими бойовими побратимами.

7 жовтня 1994 р. Постановою № 353н94 Пленуму Верховного Суду України прийнято рішення перекваліфікувати дії Богдана Мостиського зі ст. 54-І «а» кк урср на ст. 54-3 кк урср і вважати його засудженим на 3 роки позбавлення волі з конфіскацією майна. Про що 5 січня 1995 р. Богдану Мостиському, на його адресу (вул. Січових Стрільців, 106/59 у Стрию), відправлена відповідь із Верховного Суду України [1, арк. 145–149]. На жаль, і в своїй державі, за яку він боровся, був тяжко поранений, поневірявся в тюрмах і таборах, його не реабілітували.

Після тривалої недуги 7 січня 1996 р. Богдан Мостиський відійшов у вічність.

Підсумовуючи наведений матеріал слід зазначити, що Богдан Мостиський, вихований у національно-патріотичній родині, розділив долю сотень тисяч патріотів-борців того часу. У молодих роках активно працював над поширенням української національної ідеї, а згодом взяв до рук зброю і на чолі відділу УПА «Месники» боровся з німецькими й радянськими окупантами аж до важкого поранення, через яке потрапив у полон. Спротив радянській системі продовжив, перебуваючи в таборах ГУЛАГу. Він був активним учасником Норильського повстання в'язнів, під час якого отримав ще одне поранення. У подальшому житті Богдан Мостиський та його сім'я постійно зазнавали утисків і гонінь від радянського режиму.

Нашим завданням у цьому часі є необхідність домогтися, щоб Богдан Мостиський, як і сотні борців за Українську самостійну соборну державу, були повністю реабілітовані і пам'ять про них гідно пошанована на державному рівні.

Джерела та література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. – Ф. 5. – Спр. 3268. – 149 арк.

2. Галузевий державний архів (ГДА) СБУ. – Ф. 5. Кримінальні справи на nereабілітованих осіб. – Спр. 67418. Луцького Олександра Андрійовича і Луцької Юлії Федорівни. – Т. 1. – 288 арк.

3. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – 256 арк.

4. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. Додаток до основної збірки матеріалів про структуру і діяльність ОУН-УПА. – Т. 62. Документи і матеріали УПА. – 289 арк.

5. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 8026. – 262 арк.

6. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Книга друга / упор. Лук'ян Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 1136 с.

7. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 3. Чорний Ліс. Видання команди Станиславівського Тактичного відтинка УПА «Чорний Ліс», 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947–1948. – Торонто, 1978. – 272 с.

8. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4. Чорний Ліс. Видання команди Станиславівського Тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс) 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга друга, 1948–1950. – Торонто, 1979. – 288 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упор. О. Іщук, С. Кокін. 1944–1945. – Київ, Торонто: Літопис УПА, 2007. – 912 с.

10. Лесів С. В. Сотенний «Вершник» – Богдан Мостиський / Степан Лесів // Полковник УПА Василь Андрусак «Грегит», «Різун»: життя і боротьба (до 70-річчя від дня героїчної загибелі). Регіональна науково-практична конференція / упор. П. Ганцюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – 160 с.

11. Лесів С. В., Коретчук Я. В. Петро Хмара. В огні повстання. 1943–1945. [Б. м.], 1949 / Степан Лесів, Ярослав Коретчук. – Калуш, 2014. – 272 с.

12. Момот В. Д. Сповідь «Невмирущого»: до правдивої історії ОУН-УПА на Прикарпатті / Василь Момот. – Львів: Сполом, 2004. – 388 с.

13. Содоль П. П. Українська Повстанча Армія 1943–1949 рр. Довідник 1 / Петро Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

14. Коретчук Я. В., Ганцюк П. Т. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний Ліс» / Ярослав Коретчук, Петро Ганцюк. – Літопис УПА. Книга 27. – Торонто-Львів, 2013. – 112 с. – (Серія «Події і люди»).

Stepan Lesiv
Old Ughryniv Village

Bohdan Mostyskyi – the hundredth UPA (Ukrainian Insurgent Army) «Vershnyk»

***Annotation.** The article analyzes documentary sources and memories of the participants of the liberation struggles. Biographical information about the Mostyskyi family has been clarified. The main milestones of Bohdan Mostyskyi's life are considered. The main emphasis is placed on the beginning of the 1940s and the period of his stay in the organized movement of resistance to the occupation regimes on the territory of the region. The period of 1944–1945, when hundred «Vershnyk» commanded the UPA «Mesnyky» (Avengers) department, is characterized.*

***Key words:** hundred «Mesnyky» (Avengers) of the «Smertonosti» (Death Bearers) group of the «Chornyi Lis» (Black Forest) Military District IV «Hoverlia» UPA-West, hundred «Vershnyk» (Rider), «B. Podoliak», Oleksa Khymenets («Blagiy»), Mykhailo Marushchak («Chernyky»), Sotenny «Shum», Vasyl Husak («Vyvirk»), Kostyuk brothers, UPA sections.*

УДК 94 : 342.25(477.86)

Олег Ониськів

м. Калуш

Адміністративно-територіальний устрій Калуша від найдавніших часів до початку XX століття

Анотація. *Стаття присвячена проблематиці адміністративно-територіального устрою Калуша від найдавніших часів до розпаду Австро-Угорської імперії. У дослідженні висвітлено статус Калуша у складі різних державних утворень. Проаналізовано зміни адміністративно-територіальної приналежності міста під впливом тогочасних воєнно-політичних факторів.*

Ключові слова: *адміністративно-територіальний устрій, земля, волость, повіт, королівське село, циркул, дистрикт, магдебурзьке право.*

Територія Калуша у різні хронологічні періоди належала як вітчизняним державним утворенням, так і ставала об'єктом іноземної займанщини. Від найдавніших часів «соляне поселення», королівське село, місто з магдебурзьким правом, повітове місто та районний центр ставав домівкою, в якій мешкали люди різних національностей і віросповідань.

З Калушем пов'язані героїчні та трагічні сторінки історії, які водночас творять неповторний і самобутній літопис міста. Краєзнавці та дослідники звертають увагу на малодосліджені історичні факти, пов'язані з Калушем, описують знакові події й персоналії. Прикладом сучасного літописання є книга Михайла Коломийця «Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах» (1996). У цьому зв'язку вартий уваги й адміністративно-територіальний устрій Калуша з часу першої офіційної згадки до початку XX століття.

Статус Калуша з плином часу змінювався, територія міста перебувала у більш ніж десяти державних утвореннях. Сам термін «адміністративно-територіальний устрій» означає територіальну організацію держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці [16, с. 58–59]. Відповідно до цього устрою функціонує система місцевих органів влади та управління.

Офіційна письмова згадка про Калуш пов'язана із судовим процесом, який відбувся 27 травня 1437 року. Запис зафіксований у 12 томі Галицьких гродських актів [4, с. 14–15]. У цій книзі згадується судовий процес за участю підсудка Стиборія, коморія Ніколая, воєводи Сестринича та інших осіб. Вони отримали листи від Драгуша, королівського підданого з Калуша, та шляхтича Митька з Куроша. Цей підданий із Калуша обіцяв внести належну плату, коли прокурор завершить справу та винесе остаточне рішення [6, с. 138].

Зі змісту судового процесу незрозуміло, про що був спір, проте згадка про королівського підданого з Калуша може свідчити про статус населеного пункту як села. Після 1349 р. відбулося захоплення частини Галицько-Волинського князівства польським королем, та інкорпоровані землі визнавались як особистий домен короля. Офіційна письмова згадка про Калуш у 1437 р. жодним чином не вказує на початок виникнення поселення у часових рамках Королівства Польського (1025–1569).

Професор Володимир Грабовецький стверджує, що поселення на території Калуша існувало у княжий період, але письмова назва ще не усталилася, хоча картографи його фіксують на мапах Галицько-Волинського князівства (1199–1349) [4, с. 14].

Враховуючи численні археологічні знахідки на теренах Калущини, можна дійти певних висновків про наявність найдавніших поселень і городищ давньоруського часу (Новиця, Голинь, Верхня, Войнилів).

У селі Новиця в урочищі Городище, на західній околиці села, збереглися залишки чотирикутних валів, які називають «замок». В урочищі За липами в селі Голинь виявлено поселення IX–XII ст. У цьому поселенні були віднайдені рештки глиняного посуду домонгольської навали [13, с. 46]. Найдавніші поселення інколи відігравали роль фортифікаційних споруд, позаяк були досить укріпленими. Їх іменували городищами. На Калушчині таке городище відоме у Войнилові. Згодом на місці городищ виникали міста і села.

На території самого Калуша, за версією проф. В. Грабовецького, могло існувати східнослов'янське городище періоду союзу східнослов'янських племен V–VIII ст., поселення давньоруських часів та Галицько-Волинського князівства. Калуш і околиці були багаті на соляні поклади, що приваблювало поселенців.

Враховуючи гіпотезу проф. В. Грабовецького про «княже село Калуш» доцільно розглянути адміністративно-територіальний устрій найдавнішого українського державного утворення під назвою «Київська Русь». Така назва держави уведена дослідниками, а в першоджерелах використовувалося поняття «Руська земля», «Русь» [16, с. 89–93].

Запровадження адміністративно-територіального устрою на землях Русі пов'язують із переходом від архаїчної родоплемінної організації, яка спільно із військово-десятинною системою була скоригована розвитком місцевого самоврядування та зміцненням спадкових династичних зв'язків [3, с. 8–93]. При цьому адміністративно-територіальний поділ формувався історично із врахуванням територій, на яких були сформовані міжплемінні союзи.

Михайло Грушевський зазначає, що кілька племен на прикладі полян і деревлян утворили Київське князівство, а на сіверянському ґрунті постали Чернігівське і Переяславське кня-

зівства. Центри племінних союзів розпочали відігравати роль міст, які ставали осередками державного управління [5, с. 374].

Адміністративно-територіальний поділ держави «Русь» як закономірний процес формувався в XI–XIII ст. Територіальна спільнота, яка відокремилась від інших, отримала назву «земля». Інколи дослідники вживають термін «князівство». Як адміністративно-територіальна одиниця «земля» складалася із «волостей». Походження цього слова пов'язане із владою, себто волость – володіти. Відомо, що Русь складалася із п'яти земель, в основі якої був етнічний український склад. Це: Київська, Чернігівська, Переяславська, Волинська та Галицька землі. Інколи волості мали власну назву.

На відміну від одиниці «земля», яка позначала історико-етнічний чинник, «волость» визначала адміністративний і політичний округ. Під «волостю» розуміли якусь частину князівства, яку виділяли для управління певній особі. На ранніх етапах становлення адміністративно-територіального устрою Руської землі чіткої відмінності між «князівством», «землею» і «волостю» не було. Ці терміни могли бути синонімами.

Найменшою одиницею адміністративно-територіального поділу в Руській землі була місцева громада, яка територіально збігалася із поселеннями, її назва була «верв». Такий поділ тривав до часу занепаду руської державності та феодальної роздробленості і виходу окремих князівств з-під влади Києва у другій половині XII ст.

Після переміщення центру політичного життя до Галича, Галицько-Волинська держава стала спадкоємницею державотворчих традицій Руської землі. Була успадкована й історично сформована система адміністративно-територіального устрою. Крім земель Волині та Галичини в різні проміжки часу до складу Галицько-Волинської держави входили Київська й Турівська

землі, Люблінщина й частина Закарпаття (Мукачівська волость) [8, с. 19].

У Галицько-Волинській державі управителів волостей призначав князь із числа великих бояр. На волосних старшин чи старост покладались адміністративні, військові та судові функції. Значну роль відігравали міста, які одночасно є адміністративними центрами. Представником князя у місті був посадник, якого і призначав князь [12, с. 50].

На думку проф. В. Грабовецького, поселення, яке існувало на території Калуша як князівське село, входило до складу Галицької волості на чолі із боярином [4, с. 19].

Зазнавши спустошливих монголо-татарських набігів, під впливом князівських міжусобиць Галицько-Волинська держава втрачає свою могутність і занепадає. Цією ситуацією скористалася сусідня держава – Королівство Польське, яке зазіхало на землі колись могутньої держави.

Після неодноразових спроб частина Галицько-Волинської держави у 1349 р. була захоплена польським королем Казимиром III та приєднана до Королівства Польського. Польські королі як суверени цієї території надали Руському Королівству адміністративно-правову автономію [1, с. 96].

Після створення Галицького староства у 1378 р. поселення, яке існувало на території Калуша, увійшло до його складу. Староста виконував обов'язки королівського намісника на визначеній йому території. До скасування самоврядного статусу Руського Королівства та запровадження польського адміністративно-територіального устрою, на цих землях продовжував існувати територіальний поділ, встановлений ще за часів галицько-волинської державності.

У 1434 р. своїм привілеєм польський король скасовує самоврядний статус Руського Королівства, натомість створюється Руське воєводство [1, с. 97]. Воно складалося з п'яти земель –

Галицької, Львівської, Перемишльської, Сяноцької та Холмської. Центром воєводства стало м. Львів.

Галицька земля адміністративно була поділена на шість повітів: Галицький, Коломийський, Коропецький, Снятинський, Тереховлянський та Червоногородський [2, с. 124]. Калуш як давня волость та навколишні села входили до складу Галицького повіту.

У галицьких актах все більше згадуються управителі Калуша: в 1438 р. посідачем був Мартин, а в 1447 р. від імені Галицького староства селом заправляє інший управитель – Миколай Парава з Любліна [4, с. 20].

Із 1533 р. про Калуш є згадка, як про містечко, котре король надав родині Сенявських за їхню участь у Пруській війні. До цього Калушем володіла шляхетська родина із Ходча. Статус Калуша як містечкового поселення фіксується у джерелах в 1534 та 1539 рр. [14, с. 40].

Більшість галицьких міст і сіл отримували Магдебурзьке право впродовж XIV–XVI ст. Загалом дослідники сходяться на думці, що протягом цього періоду було надано близько 400 містам, містечкам і селам привілеї на самоврядування за німецьким правом, як ще інакше називали Магдебурзьке право [7, с. 82–84].

Калуш до 1549 р. залишався сільським поселенням – до часу, коли польський король Сигизмунд II Август уповноважив Белзького воєводу, коронного гетьмана й Галицького старосту Миколу Сенявського заснувати місто Калуш, надавши при цьому на Магдебурзькому праві відповідні привілеї на міське самоврядування [6, с. 6]. Калуш стає «вільним містом». Поряд із наданим правом на власне самоврядування, місто отримало можливість створювати судові установи для розгляду юридичних спорів, міське судочинство розповсюджувало свою юрисдикцію на усе населення міста.

Після укладення Люблінської унії 1569 р. на політичній карті Європи з'явилося нове державне утворення – Річ Посполита. Ця держава на той час була однією з найбільших федерацій, до якої входили землі Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Відбулись закономірні зміни у адміністративно-територіальному поділі; об'єднані землі розподілили на три провінції: – Великопольська, Малопольська та Литва з прилеглими територіями.

Малопольська провінція складалася із двох історико-географічних регіонів – Малопольщі та Русі. Загалом до цієї провінції входило десять воєводств. Руське воєводство, як і раніше, складалось із п'яти земель, зміни торкнулись тільки зменшення кількості повітів Галицької землі. Після укрупнення залишились три повіти: Галицький, Коломийський і Тереховлянський. По відношенню до міста Калуша, змін не відбулося: місто територіально належало до Галицького повіту Галицької землі Руського воєводства.

Останній польський король Станіслав Август Понятовський у 1764 р. провів адміністративно-територіальну реформу Речі Посполитої. Зміни торкнулись кількості провінцій, їх стало п'ять: Великопольська, Малопольська, Велике князівство Литовське, Королівська Прусія і Курляндія, проте провінція Русь була скасована. Руське воєводство зі своїми землями увійшло до Малопольської провінції. До попереднього складу Руського воєводства додалася Жидачівська земля. Кількість повітів у Галицькій землі не змінилась, однак змінились межі повітів за рахунок Галицького, до Коломийського та Тереховлянського увійшли окремі поселення [15, с. 195]. Місто Калуш залишилося в межах Галицького повіту.

Внаслідок трьох поділів Речі Посполитої польська держава у 1795 р. остаточно зникає з політичної мапи Європи. Західно-українські землі відійшли до Габсбурзької монархії

(Habsburgermonarchie, існувала в період 1526–1804 рр.), які об'єднали із частиною польських земель і проголосили створення Королівства Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцима й Затору. Адміністративно-територіальний поділ, який існував у польській державі, скасовувався.

Цісарським патентом від 15 серпня 1772 р. було проведено демаркацію кордонів між Габсбурзькою монархією та Російською імперією. За тим же законом Галичину поділено на Kreise (циркули, округи), Kreisdistrikt (дистрикти, повіт), домінії (сукупність сіл, які могли належати одному власнику) та села. Поділ відбувався у межах колишніх воєводств: Краківського, Сandomirського, Руського (Червоноруського), Белзького, Люблінського та Подільського. Загалом утворено 6 округів, до яких увійшло 59 дистриктів (повітів) [10, с. 35].

Коронний край Королівства Галичини та Володимирії складався із таких округів: Львівський, Галицький, Белзький, Самбірський, Велицький, Пльзенський. Калуш як населений пункт, ймовірно, належав до Галицького округу (існував у 1773–1782 рр.), який вміщував 13 дистриктів: Жидачів, Галич, Монастирська, Будзанів, Долина, Тисмениця, Тлумач, Снятин, Чортків, Надвірна, Уторопи, Делятин, Косів [9, с. 224, 227]. Такий поділ існував недовго: уже 1775 р. з'явився новий розподіл на округи-циркули, натомість дистрикти скасовували. Як адміністративна одиниця був створений Стрийський округ, до якого належали два міста (Стрий і Жидачів), 10 містечок, серед яких є Калуш та 304 села [17, с. 95].

Влада у циркулах належала старостам, яким належала уся повнота адміністративної та поліційної справи. Вони наглядали за торгівлею, промисловістю й відповідали за призов на військову службу. Низової ланки державного апарата у домініях не існувало, австрійський уряд передав владу у руки поміщиків.

Станом на кінець XVIII ст. у Східній Галичині нараховувалось 2533 домінії [11, с. 51].

З 1811 р. провінційне містечко Калуш – у Станіславівському окрузі. Справами у містечку завідував міський уряд (гміна), до складу якого входили: бургомістр, його заступник, секретар, консул, ревізора, контролер, делегат із передмість і міська поліція [4, с. 109].

У 1854 р. відбувся поділ коронного краю Королівства Галичини та Володимирії на два адміністративні райони: Східну Галичину з центром у Львові та Західну Галичину з центром у Кракові. Територія Східної Галичини була поділена на 12 округів і складалася зі 110 повітів. Калуш стає центром повіту в Стрийському окрузі [19, с. 156].

Після укладення австро-угорської угоди в 1867 р. створюється дуалістична монархічна держава під назвою Австро-Угорська імперія, яка проіснувала до 1918 року. Відбулися зміни в адміністративно-територіальному устрою цієї держави: були ліквідовані округи та дистрикти, натомість створено 74 повітові староства [18, с. 35–36]. Калуш як повітове староство став місцем перебування повітового уряду. Тут діяли управління солеварні, лісів, підрахункова рада та податковий уряд. У 1880 році до складу повіту входило 67 сільських гмін і 49 двірських територій, у підсумку – 97 адміністративних одиниць [4, с. 112]. Такий устрій проіснував до самого розпаду Австрії.

Калуш як населений пункт у своєму історичному розвитку пройшов довгий шлях від невеличкого «соляного поселення» до повітового центру. За цей час територія Калуша була у складі різних державних утворень. На захопленій території поляки, а згодом австрійці запроваджували власний адміністративно-територіальний устрій – з метою організації влади й контролю над підданими без урахування інтересів корінного населення краю.

Джерела та література

1. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) / Ігор Бойко / Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.
2. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) / Ігор Бойко / Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.
3. Верменич Я. В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Ярослава Верменич // УДЖ. – 2005. – № 4. – С. 114–145.
4. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 224 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси / Михайло Грушевський / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 736 с.
6. Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 160 с.
7. Кіселичник В. П. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. Магдебурзького права / Василь Кіселичник // Право України. – 1996, № 3. – С. 82–84.
8. Куйбіда В. С. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи / Василь Куйбіда / заг. ред. О. В. Турчинов. – Київ: Геопринт, 2009. – 615 с.
9. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ірина Настасяк / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 200 с.
10. Петрів Р. В. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Роман Петрів / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – 255 с.
11. Рачковський Г. В. Поселення Старосамбірщини / Григорій Рачковський // Вісник Львівського університету. – 2012. – № 47. – С. 49–67.
12. Терлюк І. Я. Історія держави і права України / Іван Терлюк. – Київ: Атіка, 2013. – 628 с.
13. Тимів І. М. Археологічні пам'ятки Калушини: довідник / Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – 144 с.

14. Тимів І. М. Виникнення міст і містечок у Руському воєводстві у XIV–XVII ст.: локація Калуша і Войнилова на магдебурзькому праві / Іван Тимів // Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / упоряд. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 31–72.

15. Федунків З. Б. Адміністративно-територіальний устрій та територіальні межі Галицької землі Руського воєводства / Зеновій Федунків // Краєзнавство. – 2015. – № 3/4. – С. 187–198.

16. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ: «Укр.енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

17. Stupnicki H. Geograficzno-statystyczny opis królestwa Galicyi i Lodomeryi / Hipolit Stupnicki. – Lwów: Drukiem Kornela Pillera, 1864. – 128 s.

18. Landes Gesetz und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume. – Krakau, Vom 23 Januar 1867. – № 17. – S. 35–36.

19. Ungewitter F. H. Die österreichische Monarchie, geographisch, statistisch, topographisch und historisch dargestellt: unter genauer Bezugnahme auf die neueste administrative und gerichtliche Organisation der Kronländer, und mit der sorgfältigsten und ausführlichsten Topographie / F. H. Ungewitter. Brunn, 1856. – 421 s.

Oleh Onyskiv
Kalush City

Administrative and territorial organization of Kalush from the earliest times to the beginning of the 20th century

Abstract. *The article is devoted to the problems of the administrative-territorial organization of Kalush from the earliest times to the collapse of the Austro-Hungarian Empire. The study highlights the status of Kalush as part of various state entities. Changes in the administrative-territorial affiliation of the city under the influence of contemporary military and political factors are analyzed.*

Key words: *administrative-territorial system, land, parish, county, royal village, circular, district, Magdeburg law.*

Ідеологія колоніалізму як мотив радянських перейменувань назв вулиць у м. Калуші

Анотація. У статті розглянуто процес перейменування радянською владою вулиць у м. Калуші у 1940–1960-х рр. Упровадження російських комуністичних назв вулиць, буль-варів, майданів, парків, скверів було актом реалізації більшо-вицької колоніальної політики в Україні з метою русифікації й знищення всього українського.

Ключові слова: документ, реєстр, список, перейменування, вулиці, Калуш, комуністична ідеологія, русифікація.

Після захоплення у вересні 1939 р. червоною армією західноукраїнських земель московський окупаційний режим утверджував свій контроль над усіма сферами життя суспільства. Комуністи впроваджували свій тоталітарний режим й через насадження імперсько-комуністичної ідеології в топоніміці. Вони насаджували абсолютно чужі для України прізвища та абсурдні комуністичні ідеологічні назви.

У процесі пошуку нам не вдалося виявити в архівах рішень радянських органів влади й періодики періоду першої окупації 1939–1941 рр. Тому відомості про перейменування мають фрагментарний характер. Відомо лише про нові радянські назви вулиць: Лесі Українки, Горького, Боженка, Калініна [17, арк. 94], Леніна [17, арк. 58].

На схемі Карла Штремиха 1939 р. [14] видно, що давню вулицю польські окупанти перейменовували на вул. Антонія Малецького – польського мовознавця, однак у реєстрі домоволодінь Калуша 1939 р. вона відсутня. Можна думати, що перейменування було доволі «свіжим» і ще не було внесене до реєстру. Правдоподібно ця вулиця в реєстрі домоволодінь 1939 р. могла

мати назву Поперечна. Однак остаточно ідентифікувати її назву не вдалося через втрату аркуша Реєстру з переліком домоволодінь на цій вулиці. Перед приходом більшовиків у вересні 1939 р. ця вулиця називалася Шкільною, бо саме там був середній навчальний заклад.

З приходом німецьких окупантів у липні 1941 р. майже всі попередні назви вулиць були скасовані міською управою. Якщо вулиця Новий Калуш у квітні 1940 р. ще мала назву Боженка [2, арк. 15], то з приходом німців повернуто попередню назву [2, арк. 16]. Збереглася й давня назва вулиці Святої Анни (*сьогодні бульвар Лесі Українки*. – О. Д.) [3, арк. 251–252]. Німецькі назви вулиць подекуди зберігали й польські найменування. Українські назви також зазнали змін. До прикладу, вулиця Сівецька отримала назву Слокенштрассе (Slocken-strasse) [4, арк. 42].

У період німецької займанщини із 49 вулиць, які були у списку 1939 р., 11 було перейменовано міською управою. Із них перейменування трьох вулиць за німців невідоме, попередні назви (Познанська, Святої Варвари, Шкільна). Щодо інших восьми вулиць, то їхні назви українська влада, за погодженням із німецькою, змінила так:

1. Пілсудського на Салінарна.
2. Словацького – Колійова (Залізнична),
3. Сіножаті Загірські – Луки Загірські,
4. Електровні – Потічна.
5. Собеського – Урядова.
6. Міцкевича і Перацького – Станіславська.
7. Шевченка – Городова.
8. Конопніцької – Костельна.

На відміну від попередніх радянських назв перейменування міською управою не мало політичної заангажованості.

Недоліком можна вважати той факт, що українцям тоді не вдалося відстояти назву вулиці Шевченка.

З поверненням російських окупантів у липні 1944 р. знову було відновлено перейменування вулиць на радянський лад. Зазнали змін назви всі 87 вулиць Калуша, відомі з Реєстру домоволодінь Калуша 1939 р. [1, арк. 83–84]. У результаті пошуку вдалося виявити такі джерела: Постанову № 19 виконавчого комітету Калуської районної Ради депутатів трудящих від 14 березня 1947 р. «Про перейменування вулиць міста Калуш» [5, арк. 62–63]. Радянська ідеологічна експансія в Калуші розпочалася на третій рік повторної окупації. На нашу думку, це пояснюється глибокою провінційністю районного центру Калуш, адже в обласному центрі Станіславі подібну кампанію здійснено ще у 1945 році. У Калуші перейменовано 60 вулиць із 87 наявних у місті.

Згідно з Постановою № 19 перейменування проведено таким чином:

1. Банянська – Космодем'янської.	12. Татарська – Островського.
2. Салінарна – Леніна.	13. Чертеж – Фурманова.
3. Потасова – Толстого.	14. Підмихайлецька – Котовського.
4. Новий Калуш – Пархоменка.	15. Луки Загірські – Івана Франка.
5. Познанська – Черняхівського.	16. Брукована – Щорса.
6. Святої Варвари – Панфіловців.	17. Церковна – Чапаєва.
7. Залізнична – Калініна.	18. Замкнена – Некрасова.
8. Добрівлянська – Ворошилова.	19. Потічна – Свердловська.
9. Долинська – Жукова.	20. Торговиця – Севастопольська.
10. Писарська – 9 травня.	21. Сівецька – Молотова.
11. Турбінова – 3 вересня.	22. Королівка – Папанінців.
	23. Ринок – Героїв війни.

24. Галицька – Рокосовського.
25. На жолоби – Андрєєва.
26. Урядова – Ватутіна.
27. Станіславська – Сталіна.
28. Городова – Коцюбинського.
29. Шкільна – Київська.
30. Костельна – Хрущова.
31. Підвальна – Жданова.
32. Стара Торговиця – Міко-
яна.
33. Фегонівка – Крупської.
34. Цегольняна – Будьонно-
го.
35. Міщанська – Гоголя.
36. Погиблиця – Пушкіна.
37. Матіївка – Хмельницько-
го.
38. Загарище – Горького.
39. Тіниста – Парижської ко-
муни.
40. Болотна – Дзержинсько-
го.
41. Круги – Лазо.
42. Помірки – Куйбишева.
43. Надсівкою – 8 Березня.
44. Кагальна – Кірова.
45. Обіздова – Кузотова.
46. Вузька – Тимошенка.
47. Коротка – Глінки.
48. Бічна – Чайковського.
49. Вигонова – адм. Нахімо-
ва.
50. Кути – Менжинського.
51. За тором – Суворова.
52. Нова – Лермонтова.
53. Доїздова – Орджонікідзе.
54. Пільна – Руставелі.
55. Водотягова – Мануїльсь-
кого.
56. Млинарська – Ковпака.
57. Над валом – Красно-
армійська.
58. Багниста – Маяковсько-
го.
59. Загірська – Ушакова.
60. Копанецька – Глібова.

Список у постанові укладений не за алфавітом. Система упорядкування вулиць частково простежується у їх територіальному розташуванні: перші шість вулиць (№ 1–6) належали до колишнього Нового Калуша, наступні три (№ 7–9) – до Середмістя. Наступні десять вулиць № 10–19 належали до колишнього Загір'я. Чотирнадцять із п'ятнадцяти наступних вулиць (№ 20–34) теж належали до Середмістя (за винятком Королівки на Загір'ї – № 22). Одинадцять вулиць були у складі Нового Калуша № 35–45. До Бані належали № 46–48, а до Нового Калуша – № 49–51. Наступні дві вулиці віднесені до Середмістя (№ 52–53), у тому числі й Загір'я № 54–55 й вулиці № 56–57, знову

Загір'я (№ 58–59). Останню вулицю у списку (№ 60) віднесено до Нового Калуша.

Із 60 перейменувань 6 присвячені вшануванню українських діячів і столиці України (Івана Франка, Коцюбинського, Київська, Хмельницького, Глібова, Гоголя); 1 – грузинського діяча (Руставелі); 12 – російським діячам (Толстому, Островському, Некрасову, Пушкіну, Горькому, Кузутову, Глинці, Чайковському, адм. Нахімову, Суворову, Лермонтову, Ушакову). На честь партійних і радянських діячів названо 41 вулицю Калуша.

Другу відому хвилю перейменувань радянська влада здійснила через 10 років. Ця кампанія була завершальною. Поштовхом до чергових перейменувань була зміна кремлівської владної верхівки і політичної кон'юнктури. 10 вересня 1957 р. видано Указ Президії Верховної Ради СРСР із переліком назв, що підлягають перейменуванню. Кампанія перейменувань 1957 р. проведена поспіхом. Лише за місяць після видання Указу згідно з Постановою № 200 Калуського міськвиконкому від 22 жовтня 1957 р. [6, арк. 86–87] у Калуші перейменовано 26 вулиць (одно-часно дано найменування 9 новим – Комсомольська, Жовтнева, 1-го травня, 40-річчя Жовтня, ім. Фрунзе, ім. Чехова, ім. Сече-нова, ім. Радіщева, Чернишевського).

Перейменування вулиць у Калуші згідно з Постановою № 200 були такими:

1. ім. Тимошенка – ім. О. Матросова.
2. ім. Мікояна – ім. О. Кошового.
3. Фабрична – ім. Гастелло.
4. Отверта – ім. Руднєва.
5. Мостиська – Інтернаціональна.
6. Гірнична – Піонерська.
7. Вузька – ім. Л. Шевцової.
8. Робітнична – Радянська.
9. Будьонного – ім. Гайдара.

10. Височанка – ім. Петра Садовнікова.
11. ім. Ковпака – ім. Мічуріна.
12. ім. Хрущова – ім. Галана.
13. Жаб'я – приєднана до ім. Калініна.
14. Соняшна – ім. Черемшини.
15. ім. Андрєєва – ім. Стефаника.
16. ім. Рокосовського – Павлика Морозова.
17. Цвинтарна – О. Кобилянської.
18. Жукова – Карла Маркса.
19. ім. Ворошилова – ім. Чкалова.
20. Проста – ім. Міцкевича.
21. 3-го вересня – 17 вересня.
22. Броварська – Анатолія Капусти.
23. Дуброва – ім. Петра Каракая.
24. ім. Молотова – ім. Миколи Семанишина.
25. Безімянна – ім. Філатова.
26. Гольдмана – Артема.

Із 26 перейменувань три назви вулиць названо на вшанування українських діячів (Черемшини, Стефаника, О. Кобилянської), що було певним заграванням влади з українцями. Одну назву присвячено польському поетові (Міцкевича). Тоді як 21 найменування вулиць належало радянським і партійним діячам. До перейменувань політичної кон'юнктури належало 11 вулиць, що були перейменовані повторно (Андрєєва, Будьонного, Ворошилова, Жукова, Ковпака, Мікояна, Молотова, Рокосовського, Тимошенка, 3 вересня, Хрущова). Також було перейменовано 15 вулиць Калуша, з яких 11 – з періоду польської окупації (Височанка, Вузька, Гірнична, Гольдмана, Дуброва, Жаб'я, Мостиська, Отверта, Проста, Робітнична, Соняшна). Вулиця Фабрична, позначена на схемі Калуша 1939 р. Карла Штреміха, не внесена до Реєстру домоволодінь через наявність на ній винятково промислової забудови. Ще дві вулиці (Броварська і Цвин-

тарна) також відсутні в Реєстрі, але їх перейменування з польських назв, вочевидь, здійснене міською управою за роки німецької окупації. Вулиця «Безімянна» в Реєстрі 1939 р. зафіксована під назвою «Жвіркі і Вігури» (пол. *Żwirki i Wigury*). Змінила вона назву на радянську без офіційного перейменування.

Одна із перейменованих у другій хвилі вулиць – 3-го вересня відсутня в Реєстрі домовласників 1939 р. і в Постанові № 200. Ця вулиця вже була перейменована радянською владою з вул. Турбінова на 3 вересня (I конгресу інтернаціоналу).

Під час розгляду перейменувань з'ясовано наступне: вулиця Вузька була повторно перейменована за наявності вулиці Тимошенка, нібито перейменованої у 1947 р. з Вузької. Проте немає жодного рішення про перейменування вулиці Руської на Тимошенка. Тож виходить, що на вулицю Тимошенка перейменовували не вказану в рішенні 1947 р. вул. Вузьку, а Руську. Тоді як рішення про перейменування вулиці Руської на Тимошенка немає. Вочевидь, усе відбулося завдяки усному розпорядженню «Зобов'язати завміськкомунгоспом тов. Рашавця до 15 квітня 1947 р. змінити вивіски назв вулиць». Очевидно, «тов. Рашавець» переплутав вулиці Руську і Вузьку й доручив виконавцям установити таблички «вулиця Тимошенка» не на тій вулиці. Так завдяки подібності назв й неуважності радянського чиновника та відсутності контролю у Калуші зникла вулиця Руська. Історична назва вулиці була відновлена лише 21 серпня 1990 р. Тоді рішенням Першого демократичного скликання Калуської міської ради перейменовано вулицю Матросова на вулицю Руська [18, с. 234–235].

Стосовно п'яти інших вулиць міста, то, на жаль, сьогодні невідомий навіть період їхнього перейменування:

1. Ожешкової – Шевченка.
2. св. Анни – Лесі Українки.
3. Замкова – Поштова.

4. Барона Гірша – Автобусна.

5. Берка Йосельовича – Рибаківська.

Із дорадянських вулиць у Реєстрі домоволодінь 1939 р. не вказано вісім назв вулиць: Хотінська, Крута, Ліктева, Німецька, Об'їздова, Поперечна, Переходна, Дрешера. До 1947 р. дві назви у с. Баня були перейменовані на вулиці Святої Варвари і Познанську.

Сім невідомих вулиць у районі с. Баня були перейменовані після 1947 р. на Баумана, Блюхера, Кутузова, Луначарського, Фадєєва, Шолохова і Глінки. Про це перейменування повинно бути відповідне рішення. Однак на сьогодні такого документа поки що не вдалося відшукати. Початкова частина вул. Копальняна (відома із 10.06.1941 р.) була перейменована міською управою на вул. Познанська (на 1.06.1942 р. така назва уже існувала) [3, арк. 268–269].

Щодо вулиці Хотінська, то вона мала бути у с. Загір'я по дорозі на с. Хотінь. Власне такою може бути вулиця Нижанківського через її складну конфігурацію. Вона тягнеться від міста Калуша попід залізничний мост до с. Хотінь. Завдяки Реєстру домовласників Калуша й опитуванню старожилів припущення підтвердилося. Однак рішення про приєднання вулиці Хотінська до вулиці Некрасова (нинішня вул. Нижанківського) поки що віднайти не вдалося.

Стосовно нинішньої вулиці Степана Бандери, то за часів польської окупації (1919–1939 рр.) частина цієї вулиці Станіславської була виокремлена (*до нинішнього перехрестя з вул. Івана Франка. – О. Д.*) і названа іменем Адама Міцкевича, а решта – зберігала свою назву [15] (і нумерацію) до 1934 року. 15 липня 1934 р. членом ОУН Григорієм Мацейком було вбито міністра внутрішніх справ Польщі (1931–1934 рр.) й організатора терору проти українців Броніслава Перацького. Після чого поляки перейменовували вцілілий відтинок (з кінцевими номера-

ми) вулиці Станіславської на вул. Перацького. Радянські чиновники у 1939 р. називали її «вулицею Піратського» [13, арк. 2]. У роки німецької окупації міською управою відновлена цілісність вулиці та повернена історична назва – Станіславська. Проте 14 березня 1947 р. рішенням Калуського райвиконкому ця вулиця отримала назву Сталіна, а 27 листопада 1961 р. той же міськвиконком прийняв Постанову № 311, згідно з якою цій вулиці повернено назву – Станіславська [8, арк. 101]. Проте 20 лютого 1964 р. вона знову була перейменована на вулицю космонавтки Терешкової [9, арк. 67–68], а згодом Ніколаєвої-Терешкової, без офіційного рішення. Але після розлучення з Андріаном Ніколаєвим у 1982 р. і повернення Валентини Терешкової на дівоче прізвище, у Калуші знову поміняли таблички без рішення про перейменування. Лише рішенням Калуської міської ради, прийнятим 25 грудня 1990 р., припинено тяглість радянської традиції назв. Вулиця отримала назву вірного сина українського народу – Степана Бандери [18, арк. 13].

Перейменування вулиці Київська на Гагаріна також було радянським ідеологічним актом. Рішення про це міськвиконком прийняв 24 квітня 1961 р., № 114 [7, арк. 165].

Перейменування 20 вулиць с. Хотінь здійснено згідно з рішенням міськвиконкому від 12 січня 1965 р. № 1 після приєднання 13 листопада 1964 р. Хотіня до Калуша [10, арк. 5–6]. Ці зміни були продиктовані не тільки ідеологічними міркуваннями, але й через збіг трафаретних радянських назв вулиць у Хотіні з калуськими.

Рішення № 386, прийняте 4 листопада 1967 р., про перейменування вулиці Поштова на Гуцуляка, заступника директора МТС (водночас – позаштатного співробітника МВС-МДБ) [11, арк. 56–57], убитого підпільниками ОУН 21 січня 1948 р. Проте під час підготовки рішення переплутали прізвище й замість Гуцуляк у рішенні (16.08. 1968, № 307) записали Цимба-

люк. У документі про це мовиться: «виготовити ... дві мраморні дошки з написом найменування вулиці імені Цимбалюка» та укласти договір з художником Келебаєм Ярославом Яковичем на їх виготовлення й оплату «згідно договору від 15 липня 1968 року» [12, арк. 262, 263, 280]. Вулиці Цимбалюка в Калуші ніколи не було, та й появи цих дощок на вулиці ім. Гуцуляка ніхто не пригадує.

Отже, головною метою перейменування вулиць у Калуші та інших містах УРСР було утвердження радянським режимом російських назв для насадження імперсько-комуністичної ідеології й позбавлення українців їхньої національної ідентичності та історичної пам'яті. Особливістю перейменування було те, що навіть цілком нейтральні назви вулиць, такі як Тиниста, Круги, Шкільна, Болотна, Вузька, Коротка, Бічна, Потічна, Залізнична та інші, були замінені назвами з ідеологічним контентом. У ході перейменування було допущено чимало курйозів і ляпів, пов'язаних із спотворенням прізвищ діячів, іменами, яких мали бути названі вулиці у Калуші. Із відновленням незалежності України у 1991 р. розпочався процес декомунізації, що триває й до сьогодні.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. Р-5. – Оп. 1. – Спр. 23: Списки домовласників м. Калуш. – 87 арк.
2. ДАІФО. – Ф. 61. – Оп. 1д. – Спр. 365: Облікові картки працівників ТЕСП на літ. В. – 346 арк.
3. ДАІФО. – Ф. 61. – Оп. 1д. – Спр. 367: Облікові картки працівників ТЕСП на літ. Д. – 375 арк.
4. ДАІФО. – Ф. 61. – Оп. 1д. – Спр. 365: Облікові картки працівників ТЕСП на літ. М. – 467 арк.
5. ДАІФО. – Ф. Р-295сч. – Оп. 5. – Спр. 386 : Протоколи виконавчого комітету Калуської районної Ради депутатів трудящих. – 307 арк.

6. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 70: Протоколи засідання виконкому Калуської міської ради депутатів трудящих за 1957 рік. – 182 арк.

7. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 107: Протоколи засідання виконкому Калуської міської ради депутатів трудящих за 1961 рік. – 180 арк.

8. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 108: Протоколи засідання виконкому Калуської міської ради депутатів трудящих за 1961 рік. – 195 арк.

9. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 141: Протоколи засідання виконавчого комітету Калуської міської ради депутатів трудящих за 1964 рік. – 567 арк.

10. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 158: Протоколи засідання виконкому Калуської міської ради депутатів трудящих за 1965 рік. – 618 арк.

11. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 186: Протоколи засідання виконавчого комітету Калуської міської ради за 1967 рік. – 110 арк.

12. ДАІФО. – Ф. Р-2004. – Оп. 1. – Спр. 208: Протоколи засідання виконавчого комітету Калуської міської ради за 1968 рік. – 400 арк.

13. ДАІФО. – Ф. Р-2157о2. – Спр. 4080П: Дело № 294/2738/12267 по обвинению гр-на Зентнер Филипа Конрадовича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54 п. 13 УК УССР. – 23 арк.

14. У Калуші відкрили унікальну виставку маловідомих та рідкісних документів з історії краю. Фото // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2018/06/25/86524/view>.

15. У мережі оприлюднили мапу Калуського повіту 1925 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2023/01/30/140364/view>.

16. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11 сентября 1957 года «Об упорядичении дела присвоения имен государственных и общественных деятелей административно-терри-ториальным единицам, населенным пунктам, предприятиям, учреждениям, организациям и другим объектам» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16140.htm>.

17. Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Архів. – Ф. 4. – Спр. 3048П: «Дело № 61257 по обвинению Цукерберга Александра Вильгельмовича и других всего в количестве 9 человек по ст. ст. 54-2, 54-11 УК УССР» . – 128 арк.

18. Цапів В. А. Про що розповідають назви вулиць м. Калуша / Василь Цапів. – Калуш: Калуська друкарня, 2005. – 350 с.

Oleh Drohomyretskyi

Kalush City

Ideology of colonialism as a motive for soviet renaming of streets in the city of Kalush

Annotation. *The article examines the process of renaming streets in the city of Kalush by the soviet authorities in the 1940s–1960s. The introduction of russian communist names to streets, boulevards, squares, parks, and squares was an act of implementing the bilshovyk colonial policy in Ukraine with the aim of russification and the destruction of everything Ukrainian.*

Key words: *document, register, list, renaming, streets, Kalush, communist.*

Етнографічні особливості населення Калуського району Івано-Франківської області

***Анотація.** На основі широкого спектру джерельної бази розкрито етнографічну мозаїку територіальної специфіки Калуського району Івано-Франківської області, особливо зацентовано увагу на Бойківській етнографічній зоні, оскільки більша його частина входить до етнографічної групи бойків. Розкрито етнографічні особливості: етимологію слова «бойко», етнографічні межі, традиційне господарство, народні промисли і ремесла, духовну культуру, діалект тощо, котрі дають повне розуміння збереження традиційної культури серед населення Калуського району та їх приналежність до бойківської етнографічної групи. Виділено у межах сучасного адміністративного поділу Калуського району так звану перехідну зону (або бойківсько-опільське пограниччя) зі змішаними етнографічними особливостями.*

***Ключові слова:** бойки, Бойківщина, Калуський район Івано-Франківської області, етнографічна зона, етнографічна група, етнографічні особливості, перехідна зона.*

На сьогодні в адміністративному відношенні Калуський район займає північну частину Івано-Франківської області. Згідно з етнографічним поділом, більшість його території до р. Лімниці входить до Східної Бойківщини, а північно-східна смуга району становить так звану перехідну зону між Бойківщиною і Опіллям (бойківсько-опільське пограниччя). У статті звертаємо увагу на сучасний адміністративно-територіальний

поділ, долучивши сюди колишні Рожнятівський, Долинський, Калуський райони Івано-Франківської області з особливими етнографічними рисами.

Оскільки в етнографічному зрізі більшу частину Калуського району заселяють бойки, то слід підкреслити, що це етнографічна група українців, котрі проживають на північних і південних схилах Карпат («Бойківщина») від річок Лімниця й Тересва – на сході до річок Уж і Сян – на заході. В Україні вони розселені у центральній смузі Карпат, займають територію близько 8 тис. кв. км. Загалом бойки мешкають між Гуцульщиною на півдні, Опіллям – на півночі і Лемківщиною – на заході. Центром Бойківщини вважається місто Турка Львівської області, а центр Східної Бойківщини – м. Долина Калуського району Івано-Франківської області. За підрахунками української діаспори в Північній Америці, перед Другою світовою війною на території тодішньої Польщі мешкало близько одного мільйона бойків.

Загалом територію Бойківщини умовно можна поділити на три частини: західну, центральну і східну. Перша – сучасна територія Польщі і Словаччини, а також населені пункти Турківщини і Добромильщини. Українські дослідники радянської доби долучили до західної частини також бойківські села Великоберезнянського і Воловецького району Закарпаття й південну смугу Дрогобиччини. Центральна частина Бойківщини обмежується Львівською областю, а саме: Старосамбірщиною, Сколівщиною та південною смугою Самбірщини і Стрийщини. Східна частина Бойківщини охоплює північно-західну смугу Івано-Франківщини – майже весь Калуський район, крім його північно-східної частини. До цього ж району зараховують і північну частину Міжгірського району Закарпаття.

Щодо етимології «бойко», то слід зауважити, що вперше назву «бойки» ужив священик Йосип Левицький у передмові до

«Граматики» (1831), вивівши від вживання в їхній мові частинки «бо є» (або «тільки»), на відміну від лемків, котрі повторювали «лем», і «лишаків», що часто вимовляли «лише», «лишень». У Словаччині бойки носили назву «пуйдяки» (словац. Pujďák), оскільки вони часто вживали у своїй мові «пуйдемо» (підемо).

Науковці досі тільки здогадуються, як виникла назва «бойки», і часом висловлюють цілком протилежні гіпотези щодо етимології слова. Перші стверджували, що бойки полохливі, то ж їх так назвали за те, що бояться. Інші навпаки виводили цей етнонім від слова «бити», відзначаючи суворий норов горян, які завжди готові до бійки. Польські етнографи, такі як Іван Червінський, Віксентій Поль, Оскар Кольберг, чеський учений Павел Шафарик писали про бойків, згадуючи однокореневе слово «бо-як», що польською значить «віл». Таке припущення, очевидно, виникло не випадково, адже у тваринництві на Бойківщині до початку XX ст. переважало розведення власне волів. Вівчарство здавна було мало характерне для Бойківщини. У деяких місцевостях на Бойківщині навіть кінь у господарстві вперше з'явився лише з початком XIX ст., коли тут почалися лісозаготівлі. До того часу для тутешніх українців основною робочою худобою були воли. Їх випасали в літній період на полонинах окремою чередою пастухи-«воляри», які будували для себе в горах односхилі колиби. Маловідомим є припущення, що антропонім «бойко» відомий ще зі слов'янських пам'яток X ст., перетворившись у наші дні в часто поширене прізвище «Бойко».

На думку багатьох вчених, перша писемна згадка про бойків зустрічається у творі візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного «De Administrando Imperio» («Про управління імперією»). Походження етноніму «бойки» залишається однієї із загадок української етимології. Його пробували виводити від слова «бойкий», діалектної частки «бойє», форми звертання до Бога «Богойку», імені Бой, волоського сло-

ва «боем», що означало віл. Проте все більше прихильників знаходить гіпотеза про походження бойків від кельтського племені боїв, які в VI ст. заселяли території сучасних Австрії, Чехії, Словаччини. Осягнути такі історичні глибини, відповісти однозначно на всі запитання, наразі, не під силу сучасній науці, однак, якщо припустити, що бойки, в тій чи іншій формі, пов'язані з кімерійцями (кібрами), боями (кельтами), то якими саме були ці зв'язки? Напрошується кілька схем взаємовпливу:

1) бойки – це залишки асимільованих слов'янами кельтів, які залишились у Карпатах;

2) бойки – нащадки слов'янських племен білих хорватів, на яких позначився вплив потужної на той час кельтської матеріальної і духовної культури.

Варто відзначити, що серед етнографічних груп Карпат бойки мають репутацію генетично «найчистішої» щодо українських рис групи, адже вони не мають ні помітних румунських впливів, як гуцули, ані польських і словацьких, як лемки.

Серед етнографічних особливостей населення Калуського району Івано-Франківської області можна виділити традиційне господарство, побутове життя, народний одяг та їжа, народні ремесла, духовна культура, говірка тощо.

Протягом XIX–XX ст. основними галузями традиційного господарства бойків було тваринництво та землеробство, лісові промисли і солеваріння, ремесла й художні промисли. Бойки займалися переважно землеробством і тваринництвом, працювали на лісо- і нафторозробках, мали розвинені художні промисли, функціонувала також курортна галузь.

Незважаючи на несприятливе географічне розташування, бойки сіяли зернові яровину та озимину (ячмінь, овес, жито), садили картоплю, бобові культури, капусту. Тривалий час було поширене переважно натуральне господарство повсюди.

Бойки здавна були землеробами. Під рілляю освоювалися не лише долини, а й гірські схили, лісові масиви. Дослідники зафіксували на Бойківщині архаїчні способи вирубно-вогневого освоєння земельних ділянок: вирубка лісу і чагарників та їх спалювання, викорчовування пнів, розпушування мотикою, а далі – обробка орними знаряддями. В умовах малородючих ґрунтів, кліматичного режиму різних висотних зон на Бойківщині склалися традиційний асортимент вирощуваних культур і своєрідна агротехніка. Землеробство населення східної частини Бойківщини – це переважно історія освоєння лісових масивів, їх викорчовування і перетворення на орні ґрунти. На такий факт вказують історичні джерела та мікротопоніми (назви пов'язаних з процесом викорчовування: «пасіка» (вирубана ділянка лісу); «спаль», «згарь», «згарище», «погарь», «паленина», «палениця», «паленище» (очищена від лісу і випалена земля); «копань», «копаниця» (скопана мотикою ділянка землі); «чертіж», «чертяж» (від слова «чертиця» – що означає дерево з обідраною корою, щоб усихало на корені); «ораниця» (розорана «копаниця» чи «новина», окультурена ділянка землі за допомогою плуга [2].

Отже, особливості природно-географічних умов, специфічні способи освоєння землі з лісів і чагарників, складні соціально-економічні умови на Східній Бойківщині наклали певний відбиток на сільськогосподарські знаряддя праці.

Найпоширенішими технічними культурами в регіоні були льон і коноплі, з стебел яких виготовляли олію і пряди волокно. У другій половині XVIII ст. на Бойківщині почали вирощувати картоплю («бульба», «кромплі», «ріпа»), яка незабаром стала основним продуктом харчування. Неврожаї картоплі спричиняли справжній голод у селах Бойківщини.

На Бойківщині відомі різні сорти картоплі: «Біла бульба», «Лапата», «Андерсонка» (біла або червона), «Гамерицька бульба» тощо. Картоплю садили «за плугом» або «за мотикою», але

із початку ХХ ст. в деяких селах використовували «плуги» з двома рухомими відвалами («поличка» і «крило»), що є вдосконаленим варіантом рала. Підгортали картоплю переважно мотиками, в окремих селах з початку ХХ ст. користувались «плужком» з двома рухомими відвалами («полички», «крила»), модифікованим із рала. Проте «плужок» не набув широкого застосування [3, с. 37].

Особливе значення в господарстві бойків мали городні культури, які вони вирощували тільки для власних потреб. На невеликих грядках, розташованих поблизу хати («загонах») садили капусту, моркву, сорт «городової» картоплі – «гамерицька бульба» [12], що швидко дозрівала. Тут же вирощували кормові буряки для тварин, коноплі, «тичний» горох, біб. Садили невеликі грядки буряків, брукви, часнику, цибулі, квасолі, інколи сіяли пастернак тощо.

Найважливішою сільськогосподарською діяльністю влітку були жнива. На Бойківщині дотримувалися певного порядку збирання зернових: спочатку збирали озимі, а потім ярі. У низинних селах жнива розпочиналися на два-три тижні раніше, ніж у гірських. Збирання врожаю та пов'язані з ним роботи тривали з липня до кінця серпня. Як тільки збір урожаю завершувався, розпочинали збирати овочі. Збирання врожаю, як і посадка, було традиційним завданням для всіх дорослих членів сім'ї. Льон і коноплі збирали влітку, а переробляли восени.

Важливим сільськогосподарським завданням була заготівля сіна для худоби на зиму. Як правило, косили чоловіки за допомогою коси. Косовиця сіна розпочиналась на Бойківщині після християнського свята Петра і Павла – після 12 липня [13]. Спочатку косили луки поблизу хат, де заготовляли сіно двічі, а пізніше (у серпні–вересні) – гірські сіножаті. Скошену траву просушували, розбиваючи вали граблями і дерев'яними вилами, кілька разів перевертали, щоб добре просохла, а під вечір скла-

дали в копиці. Просушене сіно з копиць складали в стоги чи оборogi. Для просушування сіна в негожі дні використовували «остерви», «оструги», «драпаки» (зрубані молоді ялиці, смереки, на яких залишали 20–30-сантиметрові обрубані гілки). На них і розвішували сіно, щоб краще просихало [2].

Чільне місце поряд із землеробством займало тваринництво, яке було основною формою господарювання. Тут переважало розведення великої рогатої худоби, зокрема волів, які були основною тягловою силою. Бойки надавали особливого значення відгодівлі худоби на пасовищах, а велика рогата худоба була більш придатною як основна робоча тварина, аніж коні. На Бойківщині конярство почало розвиватися з розвитком лісового господарства.

Зі шкур тварин після відповідної обробки селяни виготовляли взуття, ремені та зброю, з рогів – засіки для борошна та солі, а місцеві умільці робили гребінці. Молоко отримували від дійних корів і використовували для виготовлення молочних продуктів. З овечої вовни шили одяг, а зі шкіри – куртки.

Велика рогата та інша худоба, переважно відгодована влітку на пасовищах, продавалася на ярмарках, які проводилися восени в селах.

Організація випасу худоби на Бойківщині залежала головним чином від форми власності на землю, розміру пасовищ та виду худоби. Важливе значення мали також місцеві традиції, пережитки общинного колективізму і, звичайно, природно-кліматичні умови.

Землеробство як головна господарська сфера разом із тваринництвом та допоміжними ремеслами і промислами створили специфічний господарський уклад у бойків. Господарський уклад життя бойків найбільше висвітлила Ольга Франко (дружина Івана Франка). Вона писала: «Бойки не відзначаються

хліборобським талантом. Їх земля переважно глиниста, кам'яниста, щебениста і малородюча» [14, с. 219].

Розповсюдженням був розвиток домашнього промислу. У господарюванні бойків вагому нішу займали їхні промисли і ремесла. Відзначимо, що їхня роль у господарському житті залежала насамперед від господарської зайнятості населення й можливості користатись умовами землеробського та тваринницького господарювання, а також від уміння вдало використовувати для життєдіяльності умови навколишнього середовища.

На Бойківщині, як і в інших етнографічних районах відбувся перехід від домашнього ремесла до ремесла на замовлення і ремесла на ринок. Проте впродовж першої третини XX ст. воно почало занепадати під впливом науково-технічної революції. Саме у цей час відбулось руйнування архаїчного господарського світогляду бойків та традиційних економічних зв'язків, притаманних їм. Важливе місце у цьому процесі відіграла зміна соціально-економічної кон'юнктури Бойківщини, а саме освоєння і потреба у переробці наявної сировини, що спричинили швидкий перехід до капіталізації товаровиробництва. Важливу роль у цьому процесі відіграло й створення відповідної транспортної інфраструктури. Саме під тиском вказаних зовнішніх обставин змінилися основні вектори господарської діяльності населення Бойківщини і структура його економічної зайнятості.

На Бойківщині в кінці XIX та в XX ст. були доволі поширеними заняття допоміжними промислами та ремеслами, котрі були тісно пов'язані з видобуванням природних мінералів, на які багатий край, а також – з комплексною обробкою рослинної і тваринної сировини, яку бойки отримували в результаті власної господарської діяльності. Важливе місце в господарській структурі бойків посідали промисли. Їх умовно можна поділити на два види: викопні та видобувні. Перший вид промислів, до якого належали соляний, нафтовий, лісозаготівельний, переважав у

господарюванні бойків до середини XIX ст. і задовольняв здебільшого власні й подекуди регіональні господарські потреби споживання. У технічному зрізі дані промисли характеризувалися наявністю примітивних знарядь праці, які використовувалися під час їхнього видобування з земних надр, а також примітивних технологій. До іншого виду промислів належить видобувний, а саме: нафтово-газовий. З останньої чверті XIX ст. як економічно доцільний він став основним промислом на Бойківщині. Упродовж кінця XIX–XX ст. у даному промислі були введенні значні техніко-інженерні інновації, які значно збільшили обсяги видобування спочатку нафти, а згодом і газу в м. Долина. Проте негативною стороною капіталізації промислів у бойків у зазначений час була втрата їх традиційного призначення. Аналіз доступних джерел дає підстави стверджувати, що у кінці XIX–першій третині XX ст. змінилося співвідношення між викопними і видобувними промислами. Капіталізація соціально-економічних відносин спричинила до швидкого перелаштування нафтового промислу з традиційного ручного способу до введення новітніх на той час способів буріння з використанням парових й електричних машин [4, с. 65].

Важливе місце в структурі господарювання бойків займали й традиційні ремесла. Серед них можна виділити три види: господарські, побутово-господарські і побутово-вжиткові. Традиційні ремесла бойків були різноманітними. Цілком природно вони поділялися за функціональними призначеннями. Серед зазначених ремесел значне місце займали обробка дерева, виробництво тканин, обробка шкіри, столярство, шевство та кравецтво [7, с. 18]. Найбільш розвинутим було виробництво тканин із льону і конопель. Для цього застосовували ручні (куделя, веретено, пізніше горизонтальний і вертикальний верстати) знаряддя. Поряд із цим використовувалися традиційні технологічні прийоми, пов'язані з фарбуванням та переробкою продукції.

У них зберігалися стійкі традиції у її виготовленні та використанні. Інновації в традиційних промислах і ремеслах в основному були започатковані в кінці XIX–на початку XX ст. Це стосується насамперед викопних і в більшій мірі видобувних промислів. У той же час побутово-вжиткові ремесла і надалі зберігали своє традиційне забарвлення.

Широко розвивалися на Бойківщині різні ремесла і промисли. Одним із найпоширеніших було лісорубство, а також сплав деревини, теслярство, гончарство, бондарство. Місцеві майстри-деревики будували для себе і на продаж хати та господарські будівлі, зводили справжні шедеври дерев'яної архітектури – церкви, виробляли з дерева майже всі сільсько-господарські знаряддя праці, транспортні засоби, хатне начиння та ін. Розвивалися також ткацтво і кушнірство [1, с. 98]. Має своєрідний характер і традиційне декоративне мистецтво Бойківщини: вишивка, різьба по дереву, форми і способи прикрашання одягу, розпис писанок. Збережені на Бойківщині твори народного малярства XVI–XVIII ст. належать до комплексу унікальних пам'яток української загальнонаціональної художньої культури.

Основу господарської життєдіяльності українського населення в Східній Бойківщині складали землеробство і тваринництво, а допоміжними заняттями господарювання були промисли і ремесла. У бойків до кінця XIX ст. побутували відповідні примітивні технологічні прийоми видобутку сировини, її обробки і переробки та застосування у практичній сфері.

Неабияке значення мав традиційний бойківський народний одяг, який до найновішого часу доніс давню простоту форм і крою. Одяг шили з домотканого полотна, вовняного сукна й овечого хутра. Колористика одягу, його прикраси, орнаментация були бідніші й простіші, ніж у гуцульському народному вбранні. Від історії виникнення і впродовж свого розвитку існування одягу зумовлене побутовою необхідністю, кліматичними та есте-

тично-культурними чинниками. Конкретні географічні, кліматичні, історичні, соціально-економічні обставини, суспільні відносини, етнічна приналежність, рівень культури тощо визначають характер одягу в кожному етнографічному районі України, його спільні й відмінні риси. Він відображав громадське й родинне становище людини, характер її праці, диференціювався на чоловічий, жіночий (дівочий і заміжніх жінок), дитячий, а також буденний, святковий, обрядовий тощо [9, с. 135].

Специфічними особливостями відзначався одяг Опілля та Бойківщини, що характерний перехідній зоні, а це зумовило наявність спільних рис в одязі. Схожість природно-географічних умов, характеру господарської діяльності, етнічна та антропологічна спорідненість спричинили спільні ознаки в комплексах одягу Опілля та Бойківщини. Так, у комплекси чоловічого та жіночого одягу ополян і бойків входять однакові елементи: сорочка, поясний одяг, верхній одяг, хоча вони мають певні відмінності в крої, оздобленні. У середині XIX ст. для виготовлення вбрання використовували матеріали і домашнього, і фабричного виробництва, що пов'язано з виникненням мануфактур. Сировиною для матеріалів традиційного одягу було рослинне волокно, вовна, шкури тварин, що поетапно оброблені, цілорічно, у визначені народним календарем терміни. Вирощували сорти льону-довгунця, коноплі, з яких виготовляли м'які лляні полотна, а щільніші конопляні саморобні тканини виготовляли з однорідної та неоднорідної нитки, вони були різної щільності, фактури, кольору. Матеріал для виготовлення одягу залишали природного кольору або фарбували. Виготовляли різні вовняні тканини, на якість яких впливали властивості вовни різних порід овець. У селах були свої ремісники, що забезпечували процес виготовлення одягу – ткачі, кравці, стельмахи, кушніри.

Від кінця XIX ст. починають застосовувати бавовняне полотно, шовкові нитки, гарус. Їхнє використання у прядиві зробило ці тканини тоншими, збагатило їхню колористику.

Сукно ткали так само, як і полотно. Для пом'якшення сукна його спеціально обробляли: били в ступі та шили з нього верхній і поясний чоловічий одяг. Також використовували вибійні тканини, оздоблені ручною вибійкою, які називали «димками», з часом фабричні тканини витіснили вибійні. З хутра та шкури овець шили верхній і нагрудний безрукавний одяг.

Наприкінці XIX–початку XX ст. у селах набули поширення фабричні тканини, які продавали у сільських крамницях («крам»). Замість білих штанів із власного полотна чоловіки носили вже «райтки», пошиті з грубого фабричного матеріалу. Сорочок не носили поверх штанів, їх опоясували крайкою. Зовсім зникли зимові штани-холошні. Дівчата перестали носити чоботи, замінивши їх черевиками або напівчеревиками [5, с. 196].

Загалом одяг Опілля та Бойківщини засвідчує, що поряд із відмінностями у крої, кольорі, способі носити одяг є багато спільних рис, що зумовлено схожістю природно-географічних умов, характером господарської діяльності (виращування льону та конопель для виготовлення тканин, використання злакових культур для виготовлення капелюхів) тощо. У підгірських районах Бойківщини простежуються елементи, характерні для Опілля [11]. Це насамперед відсутність незшитого поясного одягу порівняно із сусідніми етнографічними районами, система розташування вишивки, конструктивні особливості одягових компонентів, особливості кольорово-тональної гами.

Основні компоненти їжі населення Калуського району – вироби з житнього борошна, крупи, картопля і молочні продукти. Традиційною стравою населення Калуського району, зокрема бойків, є бігус – давня страва, в основі якого – квашений смугастий рожевий буряк, що з наваристим м'ясним бульйоном

утворює надзвичайно смачний, святковий суп. У бігус можна додавати пшона або рису. Таку страву смакували не лише з хлібом, але й у прикуску з відвареною картоплею. На бойківсько-опільському пограниччі широко зустрічається засипана капуста – це поєднання квашеної капусти та пшона, тушковані в сметані та заправлені смаженими шкварками з цибулею. Подекуди замість пшона використовують рис, сметана навіпіл з молоком. Інколи заливають не просто сметаною, а сметанним соусом – сметану підбивають мукою та додають сире яйце. Слід зазначити, що використання круп – одна з особливостей опільської кухні загалом.

У процесі господарського життя бойки зберегли багато старовинних звичаїв, традицій, вірувань і обрядів. Система духовних цінностей українського народу має розгалужену структуру, основою якої є народні та християнські свята, що споконвіку регламентують життя людини. Наші предки жили у гармонії з природою та розуміли свою залежність від неї. Їхній спосіб мислення, уявлення, вірування і ритм життя визначалися сонцем і природними циклами. У бойківській народній традиції завжди провідну роль займали свята, що в народному й церковному календарях були пов'язані з астрономічно-природним і господарсько-побутовим життям українців. Кожне з них має свої особливості, традиції та обряди. Християнська традиція принесла нові елементи в старі землеробські культи, але майже не змінила їхньої сутності.

Регіональними особливостями характерні різні галузі традиційної духовної культури жителів бойківського краю. У календарних і сімейних звичаях та обрядах, віруваннях, міфології, народних знаннях, звичаєвому праві простежуються нашарування різних епох і уявлень, передусім тісний зв'язок із повсякденними справами людини. Бойківська обрядова традиція донесла до нашого часу ціннісні пам'ятки давньої усної народної твор-

чості українського народу, зокрема колядки, весільні пісні-ладканки, пастуші обрядові пісні, народні балади, уснопоетичні твори, пов'язані змістом із місцевими історичними, побутовими подіями.

Важливу роль і місце мають язичницькі пережитки в обрядах, які приурочені до свят у році, суть яких полягала у процесі трансформації язичницьких звичаїв, обрядів і свят у християнські, тобто простежується явище двовірства [8]. Народний світогляд формувався на ґрунті давньоязичницьких уявлень і вірувань. Вони втілювались у формі легенд, гаївок, маївок, народних звичаїв і обрядах, традиційних нормах моралі. Християнські свята хронологічно збіглися з язичницькими – Юрій (Велес), Купало (Різдво Івана Хрестителя) та інші. Переосмислювались народні обряди: посвячення великодніх кошиків, фруктів у день Другого Спаса (Преображення Господнє) тощо. Дохристиянські божества часто трансформувались у демонічну ієрархію (біси, дідьки, мавки, русалки) або їхні якості переносились на християнських святих: Ілля (Перун), Юрій (Велес), Іван Хреститель (Купало) та інші.

Зараз старше покоління в селах Бойківщини в своїй пам'яті зберігає давні народні звичаї, фольклор, суворо і речно оберігає народні традиції, однак молодь часто виїжджає в міста та інші країни шукати кращої долі, а повертаючись, уже не надає такого значення старим традиціям.

У народних обрядах втілились найважливіші риси духовного, соціального і економічного життя, психологія та моральні засади українців, що формувались протягом століть. У сучасних умовах незалежності України дослідження християнських свят і народної обрядовості стає особливо актуальним. В умовах, коли в ХХІ ст. відбувається вплив західноєвропейської культури на традиційну українську культуру, традиційна обрядова практика втрачається частково або навіть повністю, а окремі структурні

компоненти народних свят поступово модифікуються або стираються з пам'яті українського народу.

Помітною етнографічною особливістю є бойківський говір – один із найархаїчніших, в якому збереглася низка прикмет давньоруської і навіть праслов'янської мов. Належить до карпатської групи південно-західного наріччя. Поширений у гірських районах Львівської і північно-західної частини гірських районів Івано-Франківської (до ріки Лімниці) областей. Ареал бойківського говору охоплює також суміжні райони Закарпаття.

Бойківському діалекту характерний рухомий наголос, який може ставитися в будь-якому складі слова. Це відрізняє говір бойків від інших західних сусідів – лемків, наголос у котрих обмежений передостаннім складом. Подекуди специфічні прикмети говору поширюються не на весь ареал, а обмежені територією субареалів, наприклад це притаманно населенню Калушини. Бойківський говір має багато фонетичних особливостей.

Важливо підкреслити, що бойківським говором писали свої твори Іван Франко, Іван Вагилевич, о. Юрій Кміт, о. М. Устиянович, С. Ковалева, І. Филипчак, Є. Титикайло, В. Фединшинця, Г. Пагутяк. Дослідник І. Вагилевич виділяв бойківський діалект як основний серед карпатських етнографічних груп: «Бойківський діалект має таке саме становище, як наддністрянський серед групи говірок на північ від Карпат: він є головним діалектом і його історичне існування в головній частині нинішньої бойківської території не підлягає жодним сумнівам» [6].

Отже, більшості населенню Калуського району Івано-Франківської області на сучасному етапі притаманні та зберігаються бойківські обрядові традиції й звичаї, проте на північний схід від м. Калуша спостерігаються змішані традиції бойків і опіллян, що дає можливість стверджувати, що саме така особливість підкреслює так звану перехідну зону чи бойківсько-опільське пограниччя.

Джерела та література

1. Банах М. Народні промисли і ремесла Бойківського краю / М. Банах // Бойківщина: минуле та сучасне: збірник науково-теоретичних статей. – Долина, 2007. – С. 98–101.
2. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / ред. Юрій Гошко. – Київ: Наукова думка, 1983. – 430 с.
3. Бойківщина: монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту. – Філядельфія-Нью-Йорк, 1980. – 521 с.
4. Борис М. О. Скарби землі Долинської. Нариси з історії Долини / Михайло Борис. – Брошнів: Таля, 2009. – 180 с.
5. Боян-Гладка С. П., Голинська І. Семантика бойківської вишивки / Світлана Боян-Гладка // Карпати: людина, етнос, цивілізації. Науковий журнал. 2016. – № 6. – С. 195–201.
6. Вагилевич І. М. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / Іван Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–130.
7. Гвоздевич С. М. Бондарство на Бойківщині кінця ХІХ–початку ХХ ст. / Стефанія Гвоздевич // Народна творчість та етнографія. – 1992 (травень–червень). – № 3. – С. 18–24.
8. Головацький Я. Ф. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 46–94.
9. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Т. 1: Лісостеп, степ / Оксана Косміна. – Київ: Балтія-Друк. – 2008. – 160 с.
10. Лесюк О. Л. Мій бойківський краю, зелений розмаю.... / Оксана Лесюк. – Рожнятів, 2003. – 93 с.
11. Олексюк О. Опільська вишивка кінця ХІХ–початку ХХ ст. // Опілля як етноісторична цілісність / О. Олексюк // Матеріали наук.-теорет. конференції. – Тернопіль: Джура, 2008. – С. 158–168.
12. Франко І. Я. Етнографічна експедиція на Бойківщину / Іван Франко // Жовтень. – 1972. – № 8. – С. 68–99.
13. Франко І. Я. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко [у 32 т.] // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 160–218.
14. Франко І. Я. Карпатські бойки та їх родинне життя // Перший вінок (жіночий альманах) / Іван Франко. – Львів, 1887. – С. 217–230.

Ethnographic features of the Population of Kalush District Ivano-Frankivsk Region

Abstract. *On the basis of a sufficient source base, the modern ethnographic mosaic of the territorial specificity of the Kalush District of the Ivano-Frankivsk Region has been revealed, with special emphasis on the Boykiv ethnographic zone, since most of it is part of the Boykiv ethnographic group. Ethnographic features are revealed: ethnographic borders, traditional economy, folk crafts and crafts, spiritual culture, dialect, etc., which give a full understanding of the preservation of traditional culture among the population of Kalush District and their belonging to the Boykiv ethnographic group. A so-called transition zone (or Boykiv-Opil border) with mixed ethnographic features has been identified within the modern administrative division of Kalush District.*

Key words: *fight, Boykivshchyna, Kalush District of Ivano-Frankivsk Region, ethnographic zone, ethnographic group, ethnographic features, transition zone.*

*Дарія Ониськів,
м. Калуш*

**Григорій Смольський: український художник,
мистецтвознавець, етнограф, публіцист, педагог**

*Для мене життя – це боротьба зі злом,
щоб воно було добрішим, багатішим, красивішим.
І якщо мені хоч на макове зерня вдасться це зробити –
значить недаремно я прийшов у світ...*

Григорій Смольський

Анотація. У статті висвітлено життєвий і творчий шлях класика українського мистецтва Григорія Смольського (1893–1985) – учня Олекси Новаківського. Для дослідження залучено матеріали Музею-оселі родини Івана Франка (Калуш), Краєзнавчого музею Калушини, музеїв Львова й Івано-Франківська, особові документи і публікації з родинного архіву, відгуки фахівців про його творчість. Подано огляд напрацювань Г. Смольського як мистецтвознавця, письменника, публіциста. Проаналізовано його краєзнавчі та етнографічні праці, що відображають суспільно-політичне життя в Калуші і Підгірках з давніх-давен і в першій десятилітті ХХ століття. Згадано участь у виставках і пошанування пам'яті художника.

Ключові слова: Григорій Смольський, художник, мистецтвознавець, письменник, краєзнавець, публіцист, педагог, творчість, Підгірки, Калуш, гімназія, Велика війна, Львів, Український таємний університет, Мистецька школа Олекси Новаківського.

У 2023 р. прогресивне українство вшанувало 130 річницю з дня уродин відомого українського художника, мистецтвознавця, етнографа, громадського діяча, краєзнавця, педагога, уродженця с. Підгірки коло Калуша Григорія Смольського (1893–1985). А цьогоріч минає 40 років із дня відходу цієї

неординарної особистості у Вічність. Г. Смольський – один із перших учнів великого майстра й активного борця за існування першої на західноукраїнських землях Мистецької школи Олекси Новаківського, що діяла у Львові в 1923–1935 роках. Ця школа, за словами Любови Волошин, започаткувала у Галичині надзвичайно важливий аспект національної художньої освіти: формування мистця-професіонала для образотворчої сфери, художника, здатного піднімати у своєму мистецтві складні проблеми духовно-світоглядного характеру, творячи таким чином неоціненний гуманістичний контекст своєї доби та історії свого народу [27, с. 3]. Свої здібності як художник Г. Смольський удосконалював у закордонних поїздках до Італії і Франції, які мали вплив на його мистецьку індивідуальність і на техніку виконання творів [97]. Г. Смольський відомий насамперед численними полотнами про Гуцульщину: загалом цьому карпатському краю мистець присвятив понад півтисячі своїх картин. Його роботи «Гуцульське весілля», «Довбуша вітають на Гуцульщині», «Мій Космач», а також численні етюдні пейзажі увійшли у золотий фонд українського образотворчого мистецтва. Г. Смольський – автор оригінальних портретів Івана Франка, Василя Стефаника, Івана Крип'якевича, Станіслава Людкевича [17]. Малював не лише Гуцульщину, а й рідну Бойківщину. Чотири десятки своїх полотен він присвятив Івану Франку і його родині по лінії брата Онуфрія, з якою ріс у Підгірках на одній вулиці («Арешт І. Франка 1880 року» (1962, 2-й варіант – 1977); «Хата Онуфрія Франка в Підгірках» (1977) та ін. [94, с. 215–216]). Його роботи є в художніх музеях США (Філадельфія), Канади (Торонто), Японії (Токіо), Венесуели (Каракас), Франції (Париж), а також у приватних колекціях.

Джерельна база дослідження досить інформативна. Про Г. Смольського писав його брат Харитон-Гуцьо у 1937 р. у своїй «Історії села Підгірок» [88]. Стаття про «малюра родом з Калу-

щини (Галичина)» поміщена в Енциклопедії українознавства під редакцією В. Кубійовича [75]. Про художника Смольського у 1957 р. в обласній газеті «Прикарпатська правда» писав А. Верещако [24]. Нелегкі життєві дороги художника, якими вела його доля, у статті «Пісня моя, Гуцульщина», приуроченій до 90-ліття старійшини українського живопису, розкрив Зіновій Суходуб [90]. Творчий шлях живописця, відомого представника львівської школи Г. Смольського свого часу висвітлив український художник, мистецтвознавець, педагог Михайло Ткаченко [78]. У роки відновленої незалежності України творчість нашого земляка неодноразово ставала об'єктом досліджень українських мистецтвознавців і краєзнавців [25–27; 32; 39; 46; 71]. Часто його ім'я надibuємо у дослідженнях творчості живописця Олексі Новаківського і діяльності його мистецької школи [28, с. 75]. Згадується Г. Смольський і в дослідженнях меценатської діяльності митрополита Андрея Шептицького, який, як відомо, всебічно підтримував українських мистців, що вивчає львівська мистецтвознавиця Ірина Гах [32]. Творчість Г. Смольського 1960 рр. дослідила Лідія Садова. Вона ж називає Г. Смольського «помаранчевим художником» – через кольорову гаму його творів [68; 69]. Ярослав Кравченко розкрив маловідомі факти про малярські рефлексії Г. Смольського [53].

Для львівської мистецтвознавиці, яка протягом багатьох років вивчає творчість Г. Смольського, Любови Волошин цей нині вже класик українського мистецтва – «мистець яскравого, самобутнього таланту, який у сотнях своїх барвистих життєрадісних полотен змалював красу української землі, гуманність та багатство звичаїв рідного народу, світ його сподівань, міфів і легенд» [25, с. 6–11]. У біографічному словнику учнів Мистецької школи Олексі Новаківського, що побачив світ у 1998 р., його авторка Л. Волошин, поряд із іншими, в тому числі й недослідженими до того часу художниками, інформацію про

Г. Смольського поміщає більше як на сторінці. Правда, рік народження мистця не співпадає – подано 1894 [26, с. 56–57]. А через два роки, у 2000 р., у однойменному виданні, куди увійшли наукові статті Л. Волошин, присвячені проблемам становлення, діяльності й педагогічних принципів Мистецької школи О. Новаківського, а також Каталог творів, що експонувалися у 1998 р. у Національному музеї у Львові на ювілейній виставці до 75-ліття заснування Мистецької школи, поряд із іншими надibuємо й шість творів Г. Смольського (*рік народження художника уточнений – 1893. – Д. О.*). Власницею усіх творів вказана дружина художника – О[ксана] Смольська. І так, згідно з Каталогом, на цій виставці були представлені: Шкіц до обкладинки. «Співанник», 1925 р., туш, перо, пап., 15х20,5 см; Ілюстрація до новели В. Стефаника «Кленові листки», 1960 р., лінорит, пап., 20,6х27 см; Ілюстрація до новели В. Стефаника «Вечірня година», 1961 р., лінорит, пап., 20,5х27 см; «Довбуш у Дзвінки»: ілюстрація до повісті Г. Смольського «Олекса Довбуш», 1961 р., лінорит, пап., 24,5х29 см; О. Новаківський. Спогад про вчителя, 1964 р., лінорит, пап., 29х36,5 см; Портрет В. Стефаника, 1971 р., лінорит, пап., 14,5х21,5 см [57, с. 69–70].

Мистецтвознавець Володимир Гусар акцентує на тому, що протягом життя Г. Смольський був учасником численних художніх виставок [39, с. 90–93; 34]. Молодший науковий працівник Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського Олександр Шейко вважає Г. Смольського однією з колоритних постатей в історії українського мистецтва ХХ ст. [96]. Про творчість Г. Смольського писала старша наукова працівниця Художнього музею в Івано-Франківську Ганна Шеремета, від якої дізнаємося, що велика колекція його творів зберігається у фондах цього закладу [97]. Сучасник Г. Смольського Юрій Шкрумеляк – журналіст, поет, перекладач, дитячий письменник, автор творів про визвольну боротьбу УСС-УГА, січовий стрілець,

в'язень сталінських таборів [38, с. 46–47] – у своїй передмові до книги «Олекса Довбуш» Г. Смольського (1935) підводить нас до розуміння задуму автора щодо висвітлення образу легендарного опришка [98, с. 5–7]. Письменник, літературний критик Дмитро Юсип у нарисі-есе «Вогонь Світлодара», опублікованому в одній із перших демократичних газет «Дзвони Підгір'я» на зламі 1990–1991 рр., подає читачеві усе життя Г. Смольського [100], відштовхуючись від легенди про вогонь Світлодара, що віддавна побутує у Підгірках. До речі, ця публікація дала назву і першому виданню Д. Юсипа – книзі «Вогонь Світлодара», у якій автор помістив нариси й есе про відомих земляків [99]. Публіцистичний доробок Г. Смольського, який донедавна залишався поза увагою науковців і був висвітлений фрагментарно, дослідила старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника) Оксана Середа [71]. Наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики, етнології ім. М. Рильського НАН України Оксана Сторчай також розглядає публіцистику Смольського: через його статті про інших художників [89].

Пише про Г. Смольського і львівський мистецтвознавець, професор кафедри художнього дерева Львівської національної академії мистецтв Роман Яців [101]. У травні минулого року в рамках наукової експедиції він відвідав батьківщину видатного українського мистця – Підгірки. Мета його приїзду – підготовка монографії про художника. Разом із Р. Яцівим у Підгірки приїжджала його дружина Марія – викладачка Українського католицького університету, колишня завідувачка музею Олени Кульчицької у Львові, а також професор Львівської політехніки, кандидат економічних наук Роман Фещур. Зорганізували поїздку син художника Андрій Смольський і його дружина Лариса (з роду Мушак) – кандидатка філологічних наук [50, с. 17; 54]. До речі,

син Г. Смольського п. Андрій зі своєю дружиною у 2024 р. тричі відвідували Музей-оселю родини Івана Франка в Підгірках: 25 лютого, 2 травня і 5 вересня [42, с. 6, 8, 12–13]. Кожен їхній приїзд поповнював фонди музею-оселі новими чи перевиданими творами Г. Смольського [18; 54; 58].

У місцевих ЗМІ про земляка-художника писали львівські науковці докторка історичних наук Оксана Франко (1939–2021), яка народилася й виросла в Підгірках, і її син, кандидат історичних наук Андрій Франко [40], директорка Музею-оселі родини Івана Франка Лідія-Христина Іваницька [46], місцевий краєзнавець, уродженець Підгірок Микола Когут [51], наукова співробітниця музею-оселі (2017–2022) Наталія Мельник [56]. Член Національної спілки письменників України, журналіст Василь Ганущак, кореспондент обласної газети «Галичина» Петро Шевчук, журналістка калуської міськрайонної газети «Дзвони Підгір'я» Ольга Івасів висвітлювали відкриття виставок творів Г. Смольського у Калуші в 1993 [95] і 1999 роках [31, с. 236–238; 47]. Писали про місцеві події, пов'язані з іменем мистця, й журналістки Лідія Мичко (Близнюк) [19] і Дарія Ониськів (Мельник) [60–61; 63–64].

Мета пропонованої статті: дослідити творчий діапазон мистецького доробку Г. Смольського, що експонують у Музей-оселі родини Івана Франка Комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради» та інших музеях регіону, ввести їх у науковий обіг; висвітлити тематику його прозових творів; розглянути контент його публіцистики.

Як свідчать архівні документи, Григорій Смольський народився 2 грудня 1893 р. в с. Підгірки Калуського повіту в сім'ї Стефана Смольського (1863–1951) і Марти Посацької з Хотіня (1869–1914). За повитуху була Євдокія Смольська. Охрещений наступного дня, 3 грудня, місцевим парохом о. Іваном Козаком (1899–1935). Хресними батьками були Григорій Когут і Марія

Боднарук, донька Стефана [8, арк. 194]. Оскільки нині діючий у Підгірках храм Стрітєння Господнього будували протягом 1889–1898 рр. і влітку 1898 р. залишалось перекрити дах і бані бляхою [52], то розуміємо, що хрестили Г. Смольського у старій підгорецькій церкві – Чесного і Животворящего Хреста, яка була збудована у 1750 році. Згідно з дослідженням кандидата історичних наук А. Франка і першої директорки музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках Л.-Х. Іваницької, майбутній класик українського мистецтва народився в збіднілій шляхетській родині, яка мала свій герб [46]. А молодший науковий працівник Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського у Львові О. Шейко дослідив, що родина Смольських володіла цегельнею [96]. Окрім Григорія, в сім'ї Смольських виховувалося четверо синів (Йосафат, Харитон, Василь, Андрій) і три доньки (Анна, Марія, Параска). Батько Григорія Степан Смольський на той час був освіченою людиною у селі, вмів читати. Він єдиний у Підгірках випишував газети і журнали зі Львова. Хата Смольських відігравала роль своєрідного культурного осередку Підгірок: сюди приходили селяни, щоб почути новини краю, поговорити про становище в Галичині й поза нею. До С. Смольського нерідко навідувався Іван Франко, коли гостював у брата Онуфрія, який, як відомо, з 1904 р. жив неподалік – на тій же вулиці (*нині це вул. Григорія Смольського. – Д. О.*). До Смольських заїжджав єпископ Станиславівський (1899–1900) Андрей Шептицький. Щоб зустріти на двірці (*на залізничній станції. – Д. О.*) у Калуші таку поважну особу, С. Смольський пропонував свого коня і бричку [41, с. 3–6].

Початкову освіту Григорій здобував у рідному селі, а також у Калуші. Пізніше навчався у Першій Станиславівській гімназії [46]. Ім'я Г. Смольського знаходимо серед ста відомих випускників цього престижного навчального закладу. У цьому списку «Смольський Григор (1893–1985) – український маляр»

серед таких видатних постатей, як Василь Величковський, єпископ УГКЦ; Степан Ленкавський, провідний діяч ОУН; Олекса Гірник, український дисидент, політв'язень, Герой України; Анатолій Кос-Анатольський, український композитор, народний артист України [21]. Навчатися в гімназії Г. Смольського спонукало не лише бажання батька дати синові освіту, але й його перше знайомство з синами І. Франка: «Щодо гімназії, то я, як побачив синів Франка, це мабуть 1905, може 1906 рік, то я дуже хотів мати такі золоті паски на комірці, але не вірив, що буду міг вчитися в гімназії. Та дуже хотів мій батько вивчити мене...» [85, с. 77]. Уже в гімназійні роки сільський хлопець розумів, що досконалість як високоосвічена людина він може здобути лише через науку: письмо, книжки. Дійшовши до такого висновку, збагнув, що мусить «по закінченні гімназії ще записатися на університет, закінчити його» і тоді досягне «ту висоту, яка дає правдиву людину інтелігентну, яка може дати приклад чи бути взірцем для того народу, що тяжко працює на хліб для себе і для тої інтелігенції» [85, с. 71–72].

Згідно з атестатом зрілості, виданим Г. Смольському Першою Станиславівською гімназією в 1919 р., тут він навчався з 1905–1906 н. р. по 1918–1919 н. р. [102]. Такий довгий період обумовлений тим, що навчання було перервано Першою світовою війною, у ході якої Г. Смольський побував і як в'язень сумнозвісних концтаборів у Терезині й Талергофі. Мав звання офіцера австрійської армії. Відомості дослідників щодо цього періоду життя майбутнього художника дещо різняться. А. Франко і Л.-Х. Іваницька пишуть, що з початком Першої світової (М. Ткаченко подає точну дату: 28 серпня 1914 р. [78, с. 5] і вона збігається зі спогадами мистця [85, с. 73]) Г. Смольський разом із іншими гімназистами був ув'язнений в чеському м. Терезин. Із серпня 1915 р. він – вояк в австрійській армії. У 1918 р. воював на італійському фронті [46]. Із дослідження Олександра Шейка

дізнаємося, що спершу Смольський, як і чимало українців, безпідставно запідозрених у симпатіях до московитів, опинився в сумнозвісному таборі у Талергофі. Та вже 1915 р. був звільнений і пройшов вишкіл спочатку в школі підстаршин (під-офіцерів), а потім – в офіцерській школі [85, с. 54]. Згодом як офіцер австро-угорської армії був відправлений на італійський фронт [96]. Любов Волошин датує його перебування в Терезині 1914 р., а в Талергофі – 1915 роком. Згідно з її дослідженням, він був мобілізований на Південний італійський фронт у 1916 р. [25, с. 7]. Про перебування Г. Смольського в Терезині й Талергофі в своєму есе пише й Дмитро Юсип: «Вибити зі Смольського дух непокори злу й насильству не змогли ні Талергоф, ні Терезин – найстрашніші в Австро-Угорській імперії концтабори, куди він потрапив 20-річним юнаком за вільнодумство, ні пекло італійського фронту, де довелось воювати». За Д. Юсипом, талергофський комендант, попихкуючи довгою цигаркою, казав Г. Смольському: «Ви, русини, неймовірно стійкий народ. Смерть дихає тобі у вічі, а ти рисуєш». А слова Г. Смольського, записані Д. Юсипом: «Світ і людину красять лише вчинки благородні, розумні. Вони – основа всього сущого, є оправданням навіть пролитої крові в боротьбі зі злом» [100 (№ 58, с. 3)] надзвичайно актуальні в будь-який історичний період. А особливо нині, під час російсько-української війни, коли кращі сини і доньки українського народу борються з одвічним злом – північним сусідом, що віками зазіхає на Богом дану українцям землю і державність.

Італійський фронт, куди відправили Г. Смольського, проходив над рікою Піява коло Лівенди. Причому крім нього – «старшин ніяких»: «Я сам один розпоряджуюся, а властиво виконую те, що належить робити на фронті» [85, с. 54]. До рідних Підгірок повернувся через Будапешт і Закарпаття, милуючись, після пережитого на фронті, красою рідного краю. «Коли то перестали гармати і кріси стріляти, а хлопці відчули, що фронт

розпадається і разом стали покидати станиці, хоча ніхто приказу не давав, ані не було наказу стояти на сторожі до останньої хвилини! Сідали ми на залізниці і прямували в сторону Карпат! Цим разом і я помандрував через Будапешт! Бачив широкий Дунай. А наші Карпати на Закарпатті такі веселі!», – згадує художник [85, с. 55].

Саме в стінах Станиславівської гімназії у Г. Смольського проявився хист до малювання. Але Перша світова війна аж ніяк не сприяла юнаку розвивати його. Зреалізувати давню мрію про мистецьку освіту хлопець із Підгірок таки зміг. Повернувшись із Великої війни, майбутній художник пішов здобувати історичну освіту: навчався в Українському таємному університеті (УТУ), який діяв у Львові в 1921–1925 рр. Вибір на перший погляд дивний, але очевидний, бо ж за польського панування в Галичині колишньому вояку австрійської армії, українцеві за походженням, отримати офіційну освіту у виші імені короля Яна Казимира було нереально. Як згадує із розповідей своєї бабусі Оксана Дякон, лекції для слухачів Таємного університету, де навчався і її дід Ярослав Дякон (1899–1982), професори-українці читали по квартирах студентів, зрідка вдавалось винаймати більші приміщення [62, с. 104]. Бібліотека Львівського університету Яна Казимира для українських слухачів теж була недоступною. Вони користувалися книгозбірнями Національного музею, Товариства «Просвіта», Українського педагогічного товариства, Народного Дому, а також приватними бібліотеками викладачів [32].

Історичні науки Г. Смольський студіював у професора Івана Крип'якевича. У фонді «Іван Крип'якевич» у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника серед рукописних заміток студентів на історичну тематику надібрала реферат «Калуш» під авторством Гриця Смольського. Студент-історик досить фахово підходить до висвітлення цієї теми, починає історію міста від давніх-давен, посилаючись на історичні джерела, в тому числі й

Люстрації. Із його реферату дізнаємося, що в 1572 р. на Бані діяли 2 студні, з яких добували сировицю і варили сіль: «З одної керниці користав «pleban» себто польський священик. Річного доходу приносила Баня за сіль 229 золотих». Також юний дослідник пише, що крім солі добували залізну руду, «але з неї користав лише (калуський) староста». У контексті повстання 1648 р. під проводом Б. Хмельницького Г. Смольський подає імена «чільніших з калушан» на той час: піп Дунець, Федько швець, коваль Левер, Воликович, Стракович, Петришин, Андрусь та ин. [4, арк. 2]. Акцентує також на побудові українцями в 1907 р. «складками з цілого повіту» «Народного Дому», «в якому містилися товариства освітні і економічні», а в 1911 р. – мурованої церкви (*очевидно мова йде про церкву Архистратига Михаїла, освячену в 1913 р. – Д. О.*). Згадує в дослідженні Г. Смольський і знищену цілком у 1917 р. частину міста, «головно середину довкола ринку». «Між тим і «Народний Дім» згорів, що лише стіни були остали», – констатує автор реферату. Правда, на момент його написання (1920–1923 рр.) «Народний Дім» уже був цілком відбудований. За Г. Смольським, на початку 1920-х рр. у Калуші з українських товариств існували: «Нар[одний] Дім», «Бойя» (*ймовірно, хор «Боян». – Д. О.*), спів[оче] товариство,[...], «Д[ра]матичний гурток», «Спортовий гурток», «Союз українок», філія У[країнського] П[едагогічного] Т[овариства], «Філія Просвіти» і читальня. Щодо інституцій, то він згадує «Хлопський Союз», «Повітовий Союз кооператив» і Торговельну Спілку. Не обійшов увагою і часопис «Калуський листок»: «двотижневик політ[ично]-екон[омічно]-просвітний, який виходив перед війною під ред[акцією] вр[ача] Ів[ана] Курівця. Друкувався у Львові» [4, арк. 3].

Як краєзнавець Г. Смольський досліджував свій рід [85, с. 11–13]. На його зацікавленні історією акцентує і дослідник Роман Яців: «Синхронно до набування навиків з рисунку і ма-

лярства він продовжує цікавитися історією, і вже 1923 року публікує оригінальну наукову розвідку «Зброя українців від найдавніших часів. Частина перша. Княжа доба» [101, с. 202].

Навчаючись в Українському таємному університеті, Г. Смольський паралельно відвідував заняття у «Вільній академії мистецтв», створеній архітектором Леонардом Підгородецьким [46] (в інших джерелах це прізвище подається як Піфорецький) [66]. У 1922 р. Г. Смольський познайомився з художником Олексою Новаківським [46]. Згодом він став одним із перших учнів Мистецької школи О. Новаківського – першої в Галичині української художньої школи. Заклад був створений навесні 1923 р. з благословення і фінансової підтримки митрополита Андрея Шептицького [20; 32]. Г. Смольський був чи не єдиним учнем, який розпочинав своє професійне навчання на першому ж занятті цього освітнього закладу 23.03.1923 р. і не покидав аж до припинення його діяльності у 1933 році [15]. Ось як Г. Смольський згадував перший день цієї школи: «23 березня 1923 р. п'ять учнів – Григорій Смольський, Наталка Пристай, Зоня Зарицька, Кирило Мазур і Юрко Левицький стали за мольбертами і почали рисувати живу натуру – бідного хлопця. Не було тут урочистого відкриття ані прийняття з винами та промовами, проте учні відчували, що це справді святкова хвилина в їхньому житті» [96], «ми відчували, що це справжнє свято у нашому мистецькому житті, як нова одиниця національна у житті нашого народу, по той бік Збруч» [85, с. 69].

У цій школі Григорій був надзвичайно активний. Постійно разом із іншими новаківцями виїжджав на пленери до гуцульського села Космач. «Як найстарший та найдосвідченіший учень школи, був вибраний Митрополитом (*Андреем Шептицьким. – Д. О.*) довіреною особою у вирішенні усіх питань, зокрема фінансових, що зобов'язувало особисто звітуватися перед Шептицьким про розподіл надісланих на матеріали гро-

шей між товаришами «по пензлю», – читаємо у дослідженні Ірини Гах і додаємо: Шептицький довіряв Смольському ще й тому, що знав його з дитинства, з часу відвідин його батька Степана в Підгірках [41, с. 3–6]. За твердженням Дмитра Пожоджук, вперше до Космача Г. Смольський приїхав на запрошення свого товариша Володимира Трутяка, з яким познайомився у Львові. Згодом Смольський про свою першу поїздку в Космач напише: «...Переді мною, немов жива, мерехтить картина-казка з давньої давнини – барвіста, неповторна. Чоловіки, легіні, газди у крисанях із павами різноколірними, трісунками на голові, у писаних кептарях та червоних гачах (штанях)... А жінки вдягнені ще краще». І найбільше його око милують «гарячо-кольорові вуставки», «і то у кожної дівчини – інший взір» [66].

У Космачі Г. Смольський написав понад 400 кращих своїх робіт: «Мій Космач», «Довбуша вітають», «Наречена (Кнегині)», «Хліб наш насущний», «Бабуся» та ин. І вибрав для своїх творів жовтогарячий колорит, що надає його полотнам особливого, святкового настрою. Полотна, написані під час вакацій, Г. Смольський у 1926–1929 рр. експонував на звітних виставках вихованців Новаківського у львівському Академічному домі. Був у числі ініціаторів пересувних виставок учнів школи, що відбувалися протягом 1930–1933 рр. у різних містах Галичини, в т. ч. у Коломиї, Калуші, Стрию, Самборі, Станіславові, Перемишлі, Тернополі. За кошти, виручені в Станіславі за експоновані там свої роботи, у 1931 р. Г. Смольський поїхав із О. Новаківським та своїм товаришем із мистецької школи Михайлом Морозом до Італії, де познайомився з роботами Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело, Тіціана. Смольського вразили архітектурні споруди, музеї і картинні галереї, а от модерне італійське мистецтво, як пише дослідниця Оксана Середа, новаківця не зворушило [71]. Тому упродовж двох років, 1934–1935, Г. Смольський удосконалював себе як художник у паризькій

Академії Колароссі – приватній художній школі, заснованій наприкінці XIX ст. італійським скульптором Філіппо Колароссі [32; 53; 94; 96].

Після повернення з Парижа до Львова Г. Смольський часто навідувався в рідне село. За дослідженнями Л. Іваницької і А. Франка, якраз у той час (за М. Когутом, у 1936 р. [51, с. 27]) він разом зі своїм братом Харитоном розмальовував Церкву Стрітіння Господнього в Підгірках. Г. Смольський малював тут образи св. Володимира і Ольги. Як не прикро констатувати, але у роки радянського атеїстичного свавілля, коли так звані «активісти» громили церкви, разом із іконостасом, виготовленим свого часу у Відні, і внутрішнім церковним убранством у 1985 р. забрали й образи роботи Смольського. Вивезли в одну із закритих церков, так і не повернувши [51, с. 27; 46].

У 1920–1930 рр. Г. Смольський, як і вся його родина, разом із іншими підгірчанами (Михайлом, Антоном і Володимиром-Омелянком Франками, Мельниками, Яцишиними, Когутами, Піщакми) брав активну участь у громадському житті села. У 1921 р. в Підгірках почав діяти аматорський гурток під орудою Г. Смольського [51, с. 19]. Під впливом синів І. Франка – Тараса і Петра – які досить часто відвідували Підгірки, у селі були створені товариства «Пласт», «Луг», «Хліборобський вишкіл молоді», «Курси провідників рідної мови». До речі, для проведення останніх брат художника Василь Смольський (1915–1945) створив підручник. Він також працював над статутами вище перелічених товариств і організував хор, в якому співав і Григорій. Був диригентом молодіжного хору, заснував пластовий гурток [51, с. 31, 54–56], керував підгорецькими соколятами [9, арк. 15]. Був одним із шести підгорецьких пластунів, а також членом ОУН. В. Смольський пішов добровольцем в українську дивізію «Галичина» (1943–1944). Після бою під Бровами (ли-

пень 1944 р.) повернувся додому. Був у підпіллі, а з осені того ж року воював в УПА [91].

Совіцька тоталітарна система не могла обминути «свою увагою» цю громадсько активну родину. Сестра Г. Смольського Парасковія і брат Асафат [Йосафат] із сім'ями були вивезені в Сибір. Про нелегку дорогу на чужину дізнаємося зі спогадів доньки Йосафата Марії Дипменс, яка у день 125-ї річниці від дня народження Г. Смольського в Музеї-оселі родини Івана Франка в Підгірках презентувала книгу «Доля моєї родини», що побачила світ самвидавом і яка містить її спогади про родину Смольських, а також вірші, один із яких присвячений стрийкові Григорію [64; 16]. Син і донька Парасковії загинули в УПА [46]. Навесні 1945 р. біля с. Перегінське загинув і Василь Смольський. У рамках загальноміського заходу з вшанування 80 річниці розстрілу гестапівцями учнів Калуської торгівельної школи, 04.11.2023 р. пластун, дослідник пластового руху Станиславівщини, журналіст Тарас Зень вручив родичам В. Смольського, які проживають у Підгірках, пластову відзнаку «Залізний Хрест». Цю відзнаку, яку затверджує світовий провід Пласту, згідно з правилами, вручають родичам загиблих у боротьбі за Україну пластунів [91].

Г. Смольський був постійним учасником виставок, організованих у 1931–1934 рр. Українським товариством прихильників мистецтва. Також твори нашого земляка експонувалися на Першій виставці Асоціації незалежних українських мистців у Львові в 1931 р., «Ретроспективній виставці українського мистецтва за останні XXX літ» – у Національному музеї в 1935 р., «Виставці чотирьох» спільно з Іванною Нижник, Петром Обалем й Олегом Лошнівим – у 1937-му.

Коли він повернувся з Парижа до Львова, то в травні 1937 р. зорганізував групову виставку в Природничому музеї Наукового товариства ім. Т. Шевченка. На цій виставці Смоль-

ський представив 40 малюнків, виконаних у Парижі. У тому ж 1937-му Г. Смольський долучився до Асоціації незалежних українських мистців. Ця асоціація, за словами дослідниці Ірини Гах, протягом восьми років (1931–1939) на європейському рівні представляла досягнення національної образотворчої культури. Після так званого «визволення» Галичини у 1939 р. Г. Смольський взяв участь у створенні львівського осередку Спілки радянських художників.

Після вигнання «перших совітів» у 1941 р. Г. Смольський приєднався до новоствореної Спілки українських образотворчих мистців. Ця спілка досить активно діяла до повторної радянської окупації у 1944-му: зорганізувала декілька виставок.

«Перші совіти», Друга світова й повернення радянського тоталітарного режиму негативно вплинули на творчість Смольського. Його, як і ряд інших художників (Р. Сельський, О. Шатківський, О. Кравченко, С. Гебус-Баранецька), партійне керівництво звинуватило у «формалізмі» й «професійній відсталості», у творах якого «життя показується поверхово та ідейно роззброєно». З цієї причини аж у 1958 р. Г. Смольський був прийнятий у члени Спілки художників УРСР [32; 71; 96].

Одружився Г. Смольський у 47-річному віці – із молодшою на двадцять один рік Оксаною Боднар. Пані Оксана була педагогинею за фахом, випускницею Львівського вищого музичного інституту ім. Миколи Лисенка. Шлюб взяли 9 жовтня 1941 р. у церкві Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові. У творчого подружжя народилося троє синів: Богдан-Святополк (1942 р. н., архітектор), Андрій-Стефан (1944 р. н., інженер-конструктор) і Мирослав (1946 р. н., хімік). Оксана Смольська більшу частину життя викладала у Львівській державній консерваторії і Львівському педагогічному училищі № 1. Померла 2004 р. у 90-річному віці, на двадцять років пережила свого чоловіка [10].

Протягом перших повоєнних років (1944–1950) Г. Смольський викладав живопис і рисунок у Львівському училищі прикладного мистецтва (нині – *Львівський державний коледж декоративного і ужиткового мистецтва ім. І. Труша*. – Д. О.). Багато малював, брав участь в обласних і республіканських виставках. «Сьогодні можемо тільки дивуватися, як Смольському вдалося вціліти в ті часи, коли тільки згадки про буржуазно-націоналістичні погляди, які панували у мистецьких угрупованнях ГДУМ-у (*Гуртка діячів українського мистецтва – мистецька організація, що функціонувала у 1922–1931 рр. у Львові*. – Д. О.) чи АНУМ-у (*Асоціації незалежних українських мистців*. – Д. О.), членом яких був художник, участь у виставках СУОМ (*Спілки українських образотворчих мистців*. – Д. О.), які відвідували високі нацистські чини, листування із «ворогом № 1» митрополитом Шептицьким та інше могли привести Григорія Смольського, в кращому випадку, до тривалого ув'язнення, чи, радше, знищення, – пише дослідниця його творчості Ірина Гах. – Але він вцілів...». Дослідниця припускає (і я з цим цілком згідна): «Можливо, Смольський був ще одним «планом» кагебістів, які «закрили очі» на життя художника у «буржуазно-націоналістичному» Львові, аби продемонструвати «лояльність» радянської системи до творчості «галицького інтелігента». «Цікаво, – читаємо далі в І. Гах, – що Смольський, який у більш ніж поважному віці продовжував відвідувати творчі вечори, обговорення виставок чи конференції, дозволяв собі «розслабитись» і «попустувати». Він починав згадувати «старі, добрі часи», коли у Львові відбувались великі (у повному розумінні цього слова) виставки, коли художники вважали за велику честь бути стипендіатами Митрополита, коли у стінах Національного музею у Львові та музею НТШ експонувались твори імпресіоністів, модерністів, футуристів, кубістів українського походження, коли львівські мистці виставляли свої твори у кращих

галереях Європи. На таких заходах, слухаючи спогади метра, вкривався холодним потом та блід не один секретар обкому та райкому, відповідальний за ідеологію партійний працівник, що сидів у президії. Але мусили чемно сидіти і слухати порядну і талановиту людину – Григорія Смольського» [32].

Я. Кравченко зазначає: «У той час, коли більшість художників, що були допущені до «спілчанського корита», увічнювали на багатометрових полотнах лики вождів, веселих трактористів і атлетів-сталеварів, життєрадісних доярок та свинарок із десятком вгодованих поросят, пожинаючи за своїх «казкових героїв» реально-казкові лаври і гонорари, улюбленими темами Григорія Смольського стали життя гуцулів та краєвиди Карпат» [53]. Також Смольський малював пам'ятки архітектури Львова, олійні портрети діячів української культури – Івана Франка, Василя Стефаника, Станіслава Людкевича, Івана Крип'якевича.

Велика колекція творчих напрацювань художника зберігається як у приватних колекціях, так і в музейних фондах не лише за кордоном, як йшлося вище, але й, що важливо, в Україні (у фондах музеїв Києва, Львова, Запоріжжя, Дніпра). Твори Г. Смольського, за твердженням Миколи Петренка, вражають відвідувачів цих музеїв «гарячим, майже що вогняним колоритом барв і строїв, енергійною розбудовою масових композицій» [65]. У поле зору нашого дослідження потрапили полотна, які є в Національному музеї у Львові ім. Андрея Шептицького (НМЛ), ЛННБУ ім. В. Стефаника, Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка (ЛМІФ), Музеї мистецтв Прикарпаття (ММП), а також Музеї-оселі родини Івана Франка в Підгірках (Калуш) (МОРІФ).

Так, у фондах Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького налічується 22 графічних твори і 29 творів живопису: 6 – живопис (Ж) і 23 – сучасний живопис (Жс) [5], серед яких – «Автопортрет», 1910-ті рр., картон, олія, 33x34 см [5,

Жс-777]; «Напровесні», 1932 р., картон, олія, 49,5х59 см [5, Жс-38]; «Натюрморт», фанера, олія, 63х47 см [5, Жс-11]; «Мій Космач», 1957 р., полотно, олія, 110х120 см [5, Жс-629]; «Космач», 1972 р., полотно, олія, 110х120 см [5, Жс-586] та ин.

У фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника (відділ рукописів) зберігається оригінал екслібриса «Із книг Івана Крип'якевича» авторства Г. Смольського, його листи до художниці Ольги Плешкан й історика, фольклориста, етнографа, літературознавця, археолога, мистецтвознавця, педагога Григорія Дем'яна. Копія екслібриса поряд із екслібрисами інших авторів експонується у відділі рукописів Бібліотеки («Із книг Івана Крип'якевича», 21х24 см) [1–4].

У Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка все, що стосується Г. Смольського, зберігається у трьох фондових групах: «Художні твори» (хут), «Оригінальні речі» (ор) і «Науково-допоміжний фонд» (ндф) [6]. У групі «Художні твори» зафіксовано 16 позицій творів мистця: 11 із них – картини; дві – малюнки, в одну з яких входять 10 робіт із серії «По франківських місцях»; одна ілюстрація і один рисунок. Серед робіт із серії «По місцях Івана Франка», які стосуються Калушини, – картини «Бубнище», картон, олія, 14,5х19 см [6, хут 1004] і «Хата Онуфрія Франка», картон, олія, 15х19 см [6, хут 1008], а також рисунок «Іван Франко у селі Підгірках на похороні свого брата Онуфрія у серпні 1912 р.» (*тут варто уточнити: 30 липня 1913 р. – Д. О.*), папір, олівець, гуаш; 25х32 см [6, хут 1335]. Приємно дізнатися, що робота Г. Смольського «Хата Онуфрія Франка» збережена у фондах ЛМІФ, бо у дослідженні Оксани і Андрія Франків авторка надібрала інформацію про те, що картину із зображенням хати Онуфрія в Підгірках художник свого часу подарував підгорецькій школі. Тут вона тривалий час прикрашала інтер'єр закладу, «аж поки хтось із спритних, метикуватих, кмітливих підгірчан «не пошанував»

це автентичне, етнологічно-мистецьке «свідчення». Добре, що хоч цей малюнок було опубліковано» (*франкознавці мають на увазі статтю Г. Смольського у № 8 журналу «Жовтень» за 1978 р. [79] – Д. О.*) [93, с. 113].

До групи «Оригінальні речі» віднесено дев'ять фотографій, серед яких – фото сучасника І. Франка Івана Смольського, зроблене Василем Франком (вересень 1947, фотопапір, фотодрук, 5,4х8,6 см) [6, ор 549], сучасників Івана Франка в редакції журналу «Жовтень», серед яких і Г. Смольський (фотопапір, фотодрук, 16х24 см) [6, ор 1652], самого художника (фотопапір, фотодрук, 17,4х22,1 см) [6, ор 3368], батька художника Степана Смольського перед рідною хатою в Підгірках (фотопапір, фотодрук, 18х23,6 см) [6, ор 3470], а також світлина, на якій зафіксовано пам'ятний знак на могилі батьків Г. Смольського (фотопапір; фотодрук, 10х15 см) [6, ор 4430]. Є у фондах світлини, які свідчать про передачу Г. Смольським ЛМІФ рукописів поезій Т. Шевченка Стефаникові С. В. (фотопапір, фотодрук, 8,8х13,8 см) [6, ор 1875], а також рукопис поезії «Єретик» (фотопапір, фотодрук, 12х18,1 см) [6, ор 4516]. Щодо науково-допоміжного фонду, то тут п'ять робіт Г. Смольського, серед яких і «Підгірки. Хата Онуфрія Франка» (15,5х19,8 см) [6, ндф 758].

У фондозбірці Музею мистецтв Прикарпаття зберігається 16 графічних робіт, 10 з яких – із серії «Ілюстрації до оповідань про Олексу Довбуша», і 66 творів живопису Г. Смольського [7]. Серед його живописних полотен – «Осінь», 1977, полотно, олія, 66х82 см [7, Кн–1091, Ж–272]; «Довбуша несуть на Чорногору», 1981, полотно, олія, 95х114 см [7, Кн–5694, Ж–423]; «Портрет В. Стефаника», 1970, картон, олія, 23х29 см [7, Кн–5695, Ж–424] та ін.

У Музеї-оселі родини Івана Франка в Підгірках творчість і біографію Григорія Смольського представлено в експозиції другої кімнати. Тут є його особисті речі, картини, книги під його

авторством, світлини родини Смольських, подаровані музею-оселі дружиною Смольського, синами і родичами.

Відвідувачі звертають увагу на портрет молодої дівчини у вишитій сорочці, зі складеними перед собою руками й викладеною на грудях довгою косою. Для Смольського позувала 17-річна уродженка Підгірок Марія Капець. Цю картину («Марія Капець», 1930 рр., полотно, олія, 47х60 см) [12, Кн–21] передав до Музею-оселі родини Івана Франка її племінник краєзнавець Микола Когут. Марія Капець співала у хорі підгорецької читальні, яким керував брат художника Василь Смольський. На початку 1939 р. Г. Смольський захопився її чудовим голосом. На його прохання дівчину у Львові прослуховувала Соломія Крушельницька. На здобуття музичної освіти потрібні були кошти. Дівчина не зважилася задля цього продати свою землю, тому замість кар'єри оперної співачки вийшла заміж. Але записала понад 150 старовинних пісень, які сама й виконувала [64; 76].

В експозиції музею-оселі також привертає увагу портрет чоловіка середнього віку у бойківській вишиванці. Це – Михайло Франко, син Онуфрія, молодший від Г. Смольського на десять років. Вони разом співали в сільському хорі. Ця робота Смольського датована 1936 р. («Михайло Франко», 1936 р., 70х60 см) [12, Кн–25] (*фото 9*). Її музею-оселі подарував прийомний син Михайла Франка Михайло Івахнюк із Підгірок. Рамка до цієї картини також роботи Г. Смольського («Рамка до картини Г. Смольського «Михайло Франко», 1946 р., дерево, без оздоблення, 65х75 см) [12, Кн–26]. До речі, Франкам, із якими ріс на одній вулиці, Г. Смольський присвятив понад чотири десятки своїх картин. Серед них і рисунок хати Онуфрія Франка [79].

Картину «Ганна» («Ганна», 1947 р., папір, олійна фарба, 50х40 см) [12, Кн–27] у рік відкриття музею-оселі, у 1992 р., подарувала родичка художника Ганна Володькіна з Підгірок. Рік написання картини «Василько» («Василько», папір, олійна фар-

ба, 20х24 см) [12, Кн–22] невідомий, хоча рамка, зроблена художником до неї у 1944 р. («Рамка до картини Г. Смольського «Василько», дерево, поглиблене по периметру, 22х26 см) [12, Кн–24]. Цю роботу музею-оселі подарував син художника Андрій Смольський зі Львова. З історичних постатей, портрети яких писав Г. Смольський, в експозиції музею-оселі зберігається його робота «Полковник» (фанера, олія, 20х30 см) [12, Кн–31]. Малував художник і річку в рідному селі першого Франкового кохання Ольги Рошкевич («Річка в селі Лолин», олія, 15х20 см) [12, Кн–29].

Є в експозиції музею-оселі і картини Г. Смольського, де зображені різні куточки його рідних Підгірок: «Грушка в Підгірках» (фанера, олія, 30х40 см) [12, Кн–32] (*фото10*) і «У Підгірках» (олія, 15х20 см) [12, Кн–28]. Ці дві картини, а також робота художника «Село Русів» (фанера, олія, 15х20 см) [12, Кн–30], – дар родини Смольських у рік, коли відзначали 100-річчя з дня уродин мистця. Напис на зворотньому боці усіх трьох робіт наштовхнув на думку, що свого часу планувалося відкрити в Калуші (у Підгірках) кімнату-музей Г. Смольського: «Подарунок кімнаті-музею Гр. Смольського в Калуші з нагоди 100-річчя від дня народження художника. Родина Смольських. 4.12.1993 р. Калуш». Та Лідія-Христина Іваницька розвіяла ці мої припущення: каже, що раніше в Музеї-оселі родини Івана Франка життю і діяльності Г. Смольського була виділена ціла кімната, четверта, на першому поверсі. Ймовірно, тому родина і зробила саме такий подарунковий напис [44]. Про музей Г. Смольському, згідно з дослідженнями М. Когута, хіба що «йшлося» в другій половині 1980 рр. – у відписах калуського міськвиконкому мешканцям Підгірок. У відповідях на численні їхні прохання повернути громаді церкву, яку після страшного погрому у червні 1985 р. закрили, повідомляли про те, що в «колишньому культовому приміщенні Підгірок створюється му-

зей». «Пізніше уточнили – «музей Григорія Смольського» і що вже закупили картини відомого маляра з Підгірок. Йшов час, музей так і не був створений. Тільки згодом на двері церкви повісили табличку «Історико-краєзнавчий музей», – констатує М. Когут [51, с. 30–31].

Г. Смольський ілюстрував творчість Василя Стефаника. В експозиції музею-оселі в Підгірках – серія із десяти картин одного розміру, виконаних у жанрі лінориту, які в 1992 р. подарувала його дружина О. Смольська. П'ять із них датовані 1960 р. (лінорит «Ой не коси, буську, сіна», 1960 р., білий пап., туш, 20х27 см; лінорит до новели В. Стефаника «Цвіт вишні», 1960 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит до новели В. Стефаника «Мама», 1960 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит «В. Стефаник» (портрет), 1960 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит до новели В. Стефаника «Кленові листки», 1960 р., пап., туш, 20х27 см), дві – 1961 р. (лінорит «Спомин», 1961 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит «Хмарки», 1961 р., пап., туш, 20х27 см) і три – 1968 р. (лінорит «З багатого брали, бідним віддавали», 1968 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит «Довбуш і Дзвінка», 1968 р., пап., туш, 20х27 см; лінорит «Довбуша несуть», 1968 р., пап., туш, 20х27 см [12, Кн–33–42]. Лінорити подаровані у спеціальній папці, роботи Г. Смольського: картон, титульна сторінка 33х42 см, задня – 33(+16,8 для загину)х42 см. На титульній сторінці – графічна робота Г. Смольського із зображенням ліричного героя в глибокій задумі, на чорному фоні цієї роботи вертикальний напис: «Василь Стефаник Вечірня година», і горизонтальний – «Лінорити Смольського Г.» (картон, туш, 19,5х26,8 см). На внутрішній сторінці папки – Зміст із семи позицій, кожна з яких позначена римськими цифрами і свідчить про вміст папки: I Спомини; II Хмарки; III Бузьок; IV До школи; V Мама; VI Цвіт вишні; VII Русів. Нижче напис: «Львів 1960/10». На внутрішній задній сторінці папки зображене кленове листя. На задній

сторінці по центру – авторська робота Г. Смольського у вигляді круглої печатки чи, можливо, це екслібріс (матеріал: туш (колір чорний); форма: кругла; розмір: 60 мм, зображення: у чорному крузі, розміром 43 мм, автограф Смольського – велика буква С (висота – 29 мм), всередині якої розміщена мала буква г (висота – 10 мм); легенда: напис по колу: ЛЬВІВ 1969). Крім тих, які розміщені в експозиції, у папці зберігаються ще п'ять тематичних ліноритів. Один із них – портрет В. Стефаника (пап., туш, 14,5x21 см), без авторської назви. Два з них тематично поєднані і свідчать про те, що це лінорити, які, за Змістом, належать до позиції IV До школи. На одному із них напис: «Мама онучки видирали зі старої сорочки а тато чобітки обтирають» (IV. Смольський Гр., 1971 р., пап., туш, 20,2x27,2 см). На іншому (пап., туш, 20x25,3 см) із сюжету малюнка, ідентичного з попереднім, розуміємо, що напис «Тоді злетів бузюк на млаку таки коло нас» зроблений автором помилково: це ще один варіант позиції IV До школи. У той час як у наступному цілком доречний напис: «Злетів бузюк таки коло нас» (пап., туш, 20x24 см). П'ятий лінорит – до новели В. Стефаника «Кленові листки» (пап., туш, 20x27 см), у лівому нижньому кутку якого – автограф мистця, схожий із описаним вище: велика буква С (висота – 10 мм), всередині якої розміщена мала буква г (висота – 3 мм). І так, у фондах МОРІФ загалом зберігається 16 ліноритів (в т. ч. і «Кленові листки» на внутрішній задній сторінці), серед них – три варіанти ліноритів до новели В. Стефаника «Кленові листки» і по два варіанти: портрет В. Стефаника, «До школи» і «Бузюк».

В експозиції музею-оселі є накаслик [12, Кн–20] (*на-ка́слик – столик біля ліжка із шухлядою; нічний столик. – Д. О.*), згідно з Книгою надходжень, «роботи Г. Смольського» (дерево, 36,5x48x81 см). На мою думку, скоріш за все якраз малюнок на дверцятах (21x27 см) – виноградна лоза з гронами – саме робота

Г. Смольського. Верхня шухляда, ймовірно, служила за сейф: про це свідчить замок. Накаслик – дар Яремко (Смольської) Ольги, яка відійшла у Засвіти в серпні 2024 р.

Із особистих речей Г. Смольського у фондах Музею-оселі родини Івна Франка заслуговують уваги: книжка-записник, пап., 14x10 см [12, Кн–47]; полярис, шкіра, 10x15 см [12, Кн–48]; зошит Г. Смольського «Довбуш у творчості О. Новаківського», пап., 17x20 см [12, Кн–49]; читацький квиток № 1645, бібліотека м. Львова, 1975 р., пап., 6x8 см [12, Кн–50]; читацький квиток, бібліотека Академії наук УРСР, 1951 р., пап. тв. обкл., 5x8 см [12, Кн–51]; чотири пензлики, якими малював Г. Смольський: 1958 р. (дерево, метал, 26 см), 1961 р. (дерево, метал, 26 см і 30 см) і 1968 р. (дерево, метал, 30 см) [12, Кн–43–46].

У фотозбірку родини Смольських, що зберігається у фондах МОРІФ, входить понад півсотні світлин, на яких зафіксовано Г. Смольського і членів його сім'ї («Григорій Смольський», 1913 р., фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 8,8x13 см [12, Кн–328]; «Це на прогульці», 1950 р., фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 8,5x12,5 см [12, Кн–331]); підгорецьких родичів художника («Степан Смольський з внуком Степаном», фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 12x8,8 см [12, Кн–327]); спортивні, просвітянські заходи в Підгірках, Хотині у 1920–1930-х рр., серед організаторів яких були Смольські («Василь Смольський – організатор руханки [при товаристві «Сокіл]», фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 8,8x14 см [12, Кн–392]); «Будівництво Народного дому в Підгірках», фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 8,5x10,5 см [12, Кн–394]), а також – фрагменти Великодня і гуцульського весілля в Космачі («Космач. Великдень», 1972 р., фото-папір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 12x17,5 см [12, Кн–343]; «Космач. Дружки», 1970 р., фотопапір, фотодрук (чорно-білий), оригінал, 11x17 см [12, Кн–376]).

У книжці-записничку Григорія Смольського, яка зберігається у фондах Музею-оселі, знаходимо назви підгорецьких місцин, що існували в його часи. Серед них виділено основні – Горішний кінець, Долішний кінець, Новаки. Далі він перелічує три десятки назв: Сергія, Запасівкою, Ф(ср)амткі (Фальчі), Луковиці, Шиманів, Під горою, Совполів, Заламанівка, Горішний луг, Довгі ниви, Базів хрест, Роставки, В ямах, Мочи(є)рки, Подище, Ясне, Кривий брід, Могилки, Уланів, Гоголенка, Пастівник, Луги, Михнівки, Вуйчеч, Вали, Лази, Залісе, За городцем, За потоком, Стінка, Полохатень [13, с. 16–17]. Зафіксовані тут і деякі прізвиська села Підгірки (*в т. ч. й прізвиська, тобто повуличному, а також рід занять, освіта. – Д. О.*): «Льокайчин Іван, Кривий Олекса, Дзекан (Довжанський Мафтей), газетник Стефан Смольський, Баранчук (Довжанський), Федунчиків Микола, Куріїв Кость [...], Масльинник Павло, Моращак (Мисюра) Василь, Корпашка – ів, Фідзьо, Червоньик (Мельник), Миронішин Гаврило, Яструб, Каштабара, гройса, Триндей учитель, Сницар різбяр, (А)Ягенчук – дві кляси і [...], генцур (інший варіант – гендзур) – швець, Капець – скінчив гімназію, Филипович – скінчив гімназію, офіцер г[алицької] А[рмії], Мацкуячик – Петро, Крупиха – [...] працював на залізні колії, Хандрицький Іван закінчив семінарію учительську, згинув на Закарпатті» [13, с. 18–19].

Г. Смольський творив не лише пензлем, а й пером: і як публіцист, і як письменник, і як теоретик мистецтва. До речі, підписувався як Гриць або Григір (Григор) Смольський [74; 86], а також використовував криптонім Г. С. Згідно з дослідженням О. Середи, перша відома публікація його авторства вийшла у львівському місячнику «Літературні Вісти» 1927 р. під назвою «Українське Мистецтво». Дослідниці вдалося встановити, що Г. Смольський входив до складу редакційної колегії «Літературних Вістей», а саме разом із Іваном Іванцем був співреферентом

малярського відділу у часописі. Перша проба пера Г. Смольського – це рецензія на вихід трьох чисел місячника «Українське Мистецтво» за редакцією Миколи Голубця. На думку О. Середи, для сучасних пресознавців ця стаття вартісна тим, що автор подає ретроспективний огляд розвитку мистецької преси в Галичині, а також аналізує головні причини закриття мистецьких пресових проєктів, головною серед яких є фінансові труднощі редакцій *(на жаль, нам добре знайома така ситуація: чимало місцевих демократичних ЗМІ, які почали діяти з відновленням незалежності України, в т. ч. «Дзвони Підгір'я» [67], «Вісті Калушчини», «Калуський нафтохімік», «Новини Підгір'я» та ін., в 2019–2022 рр. припинили своє існування з тієї ж причини. – Д. О.)*. У своїй першій публіцистичній статті Г. Смольський із сумом констатує, що окремі з них заледве дотягнули «року своєї вегетативної егзистенції». За О. Середою, критик високо оцінив появу фахового місячника «Українське Мистецтво» і назвав його першою серйозною спробою серед видань цього спрямування: «Усі праці поміщені в трьох числах мають характер продуманих інформацій про творчу діяльність сьогочасних молодих представників нашого плястичного мистецтва та хронікальних заміток про його пам'ятки...» [71].

Г. Смольський першим популяризував здобутки школи О. Новаківського в українській пресі. У 1928 р. на шпальтах газети «Новий Час» вийшла друком його стаття «Малярська школа артиста-майлара проф. О. Новаківського». Саме ця стаття нашого земляка вперше висвітлювала історію започаткування мистецької школи у Львові. Писав Смольський і рецензії на виставки *(в оригіналі – вистави. До слова, Г. Смольський усе своє життя послуговується застарілою, згідно з нинішніми нормами, формою цього слова. – Д. О.)*, зокрема на виставки учнів Новаківського. У творчому доробку Г. Смольського є і дорожні нотатки. Цей талант у нього відкрився під час подорожі до

Італії, куди молодий художник поїхав зі своїм учителем по завершенні Мистецької школи О. Новаківського. Його нотатки під назвою «Раз по Італії» були опубліковані в 1931 р. у львівській газеті «Діло» у кількох числах [71]. Описав він своє перебування в Парижі і в статті «З Космача до Парижа», опублікованій у часописі «Назустріч» у 1935 році [74]. Републікація добірки коротких репортажів із поїздок до Парижа, Риму й інших культурних центрів Західної Європи надрукована із рукопису Г. Смольського зі збереженням авторських мовних особливостей у журналі «Дзвін» на початку 2024 року [77].

Літературну спадщину Г. Смольського складають, зокрема, повість «Олекса Довбуш» (1935) [82], науково-популярне видання «Українське мистецтво» (1938), в якому автор наголошує, що мистецтво є внутрішньою потребою людини [36, с. 9]. «Українське мистецтво», за твердженням Л. Волошин, цікаве нашим сучасникам «як незвичайно цільний та оригінальний авторський погляд на наше культурне минуле» [36, с. 4]. До письменницької спадщини Смольського належать також численні його публікації про Мистецьку школу Олекси Новаківського, творчість інших майстрів (Антон Манастирський, Івана Труша), краєзнавчі розвідки.

У повісті «Олекса Довбуш», за Юрієм Шкрумеляком, Г. Смольський подає увазі читача Довбуша «такого, як його бачить нарід». «Це не твір з претензіями, тільки оповідання з вуст народу. Тут менше документально-історичної, а більше життєвої правди, – констатує автор вступної статті, акцентуючи на тому, що Г. Смольському, зроду талановитому мистцю-малюру, неважко було «все, що від кого чув про Довбуша», записати «як цілісність, як заокруглену повість, з уст одної особи-оповідача» і таким чином злегка зарисувати цьому оповіданню «мистецькі рамці» [98, с. 5–7]. *(До речі, у Підгірках на рамку досі кажуть рамці. – Д. О.)*

Як же виникла ідея написання повісті? Про це дізнаємося від перевидавця третього, оновленого, її видання – наймолодшого сина Г. Смольського п. Мирослава. Переглядаючи спомини батька, написані художником у 1980 рр., він натрапив на цікаві деталі щодо виникнення ідеї написання повісті про Олексу Довбуша. У цьому контексті Г. Смольський згадує свою матір, яка, заколисуючи когось із дітей, співала колискові, а серед них він часто чув і «Ой, попід гай зелененький // Ходить Довбуш молоденький!...». «Та пісня про Довбуша тоді мені, молодому, – пише у своїх споминах Г. Смольський, – видалася якоюсь незвичайною казкою-мрією про юнака-хлопця, який мусів мати всі властивості чоловіка – людини вищої, борця, про якого співають, переказують, як про архангела Гавриїла, що пробиває списом на жертву тварину... Той Довбуш так тоді застряв у мою душу, що я чекав нагоди, аби довідатись про нього щось більше» [87, с. 141].

А довідавшись більше, бачимо, що тему «борця, про якого співають, переказують», мистець висвітлює протягом усього свого життя: як художник – увічне Довбуша на численних полотнах («Довбуш», 1935 р.; «Довбуша вітають», 1956 р. та ін.); як мистецтвознавець – аналізує висвітлення іншими образу Довбуша у прозових творах, історичних дослідженнях і зображення його на полотнах у різні історичні періоди, акцентуючи на тому, що найдоцільніше до визначення постаті Довбуша підійшов Новаківський: його Довбуш «свіжий, наче вчора мальований» і «має в собі чар... – щось могутнє, величаве, загадкове» (14, с. 22–23); як письменник – зображає народного улюбленця у художньому творі (повість «Олекса Довбуш», 1935 р.), а також пише сценарій за однойменною з повістю п'єсою, який «суттєво доповнює створений ним образ народного месника Довбуша» [72, с. 117]. Сценарій вистави в 4-х діях «Олекса Довбуш» Г. Смольський, за твердженням А. Смольського, який на-

бирав його із рукопису, написав у 1950 р. [72]. Вперше Сценарій був надрукований у літературно-мистецькому часописі «Дзвін» у 2021 р. [83] з післямовою А. Смольського «Олекса Довбуш – на все життя» [72]. У виданому ж самвидавом сином Г. Смольського Мирославом Сценарію вистави вказано дату написання 1956 рік [84].

«Відома повість Григорія Смольського «Олекса Довбуш», виявляється – не єдиний його твір як прозаїка», – читаємо у статті його сина Андрія «Твір, воскреслий із невідомості» [73]. Мова йде про повість Г. Смольського «Оксана», написану в 1936–1938 рр., рукопис якої його дружина лише перед смертю передала наймолодшому синові Мирославу. Вперше цей літературний твір зі збереженням авторського правопису був надрукований у часописі «Дзвін» у червні 2020 р. [81] з вищеназваною передньою статтею А. Смольського. Усі згадані в цій статті прозові видання сини Г. Смольського подарували Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках.

Писав Г. Смольський і про те, який стосунок має І. Франко та його родина до Підгірок. У своїй статті «Іван Франко в Підгірках», опублікованій у журналі «Жовтень» в 1978 р., він вводить читачів в історію переїзду брата І. Франка у Підгірки коло Калуща, де в 1903 р. Іван і Онуфрій Франки спільно придбали 40 моргів поля з житловими, господарськими будівлями і лісовими угіддями. Разом зі статтею у цьому числі журналу поміщено рисунок Г. Смольського «Хата Онуфрія – брата І. Франка» [79]. Інформаційно вартісним є словесний портрет Івана Франка, який залишив нам Г. Смольський. Він написав його, згадуючи свою зустріч із Франком на похороні його брата Онуфрія (30 липня 1913 р. – Д. О.), коли востаннє бачив його і коли І. Франко востаннє відвідав Підгірки. Про це Г. Смольський пише у своїх «Спогадах» (правда дату ставить 1912 р. – Д. О.), зауважуючи, що стояв позаду Франка «наче хотів збагну-

ти тайну величі людини, яка так високо уміла піднести прапор нашого народу» [85, с. 31]. Словесний портрет І. Франка, вважає Л.-Х. Іваницька, видає у Смольському тонкого психолога: «Франко був одягнутий у довгий легкий коричневий реглан. Подібного кольору костюм. Не був у вишиваній сорочці, як звичайно його малюють. Краватка невибаглива, спадала недбало і ховалася в заламах коміра реглана. На обличчі худорлявий, волосся рудаве, задуманий, але держався рівно, просто. Не було в ньому зарозумілості, самовпевненості, але глибока внутрішня зосередженість. Стояв нерухомо, наче розгадував загадку життя і смерті» [46].

Листи Г. Смольського, що зберігаються у фондах Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького, зокрема в архіві одного з його відділів – Художньо-меморіальному музеї Олекси Новаківського [5-а], а також у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника [1–3], свідчать про те, що він був майстром й епістолярного стилю. Листи та листівки Г. Смольського до О. Новаківського, написані в 1925–1934 рр., «проливають світло на нові факти і обставини життя Школи (*Мистецької школи О. Новаківського*. – Д. О.), на стосунки учнів із вчителем і творчу постать самого Смольського» [15, с. 10]. У листах Смольський до свого вчителя звертається «Висоповажний Пане Професоре!» [5-а, /9–10, /12–14, 17, /26–27], «Високоповажний Пане Артист!», «Пане Артист!» [5-а, /20–24, /28–29], використовуючи для означення нинішнього художника європейське артист (*артист у перекладі з французької artiste – синонім слова митець, художник*. – Д. О.). Вітальні поштівки Г. Смольського зберегли для наступних поколінь галицьку говірку, яка подекуди повертається до нас в крайні десятиліття: «...посилаю Вам щирі gratulacii» [3]. Цікаво, не по-нинішньому адресує конверт: не просто вказує прізвище й ім'я одержувача, а означає і рід його занять – «Високоповажний Пан Олекса Новаківський артист-

маляр» [5-а, /18]. А от у листах до українського історика, фольклориста, етнографа, літературознавця, археолога, мистецтвознавця, педагога Григорія Дем'яна (1929–2013) Смольський звертається по-братськи: «Дорогий Грицю!» [1]. У листах до своєї колеги-художниці Ольги Плешкан (1898–1985), з якою знався із років навчання у Мистецькій школі О. Новаківського, і Г. Дем'яна Г. Смольський в основному вирішує робочі моменти щодо виставок (як от навесні у Коломиї в 1971 [2] і 1979 рр., у школі с. Веренчанка на Чернівецьщині, де вчителював Г. Дем'ян, на початку 1979 р. [1, арк. 1]) чи отримання матеріалу для наступних творчих робіт [1, арк. 2]. Лист Г. Смольського до О. Плешкан від 18 квітня 1971 р. про їхню – С. Баранецької, О. Плешкан і Г. Смольського – спільну виставку в Коломиї з одного боку спростовує твердження деяких дослідників про те, що художниця О. Плешкан востаннє взяла участь у груповій виставці друзів-художників по мистецькій школі у Львові в 1962 р. [29]. З іншого боку, лист цей не дає нам підтвердження, чи полотна п. Ольги були таки виставлені на цій виставці. «До Вас мали з Музею приїхати і забрати роботи. Гадаю, що забрали і вже розвісили», – пише Г. Смольський, повідомляючи О. Плешкан про те, що, згідно з планом Музею, «на 24 квітня, це є в суботу = Ви, Баранецька і я маємо бути в Коломиї і там має бути зустріч з громадськістю і нами, як художниками, які виставляють» (*підкреслення Г. Смольського. – Д. О.*) [2]. Цей лист Г. Смольського до О. Плешкан і дослідження мистецтвознавців, зокрема Л. Волошин, є свідченням того, що незважаючи на те, що радянський тоталітарний режим «відсунув саму художницю і її творчість на периферію офіційного художнього життя як таку, котра не надається для агітаційно-пропагандистських цілей цього режиму» [29], її роботи все ж таки експонувалися разом із полотнами її друзів по Мистецькій школі О. Новаківського, і – неодноразово.

Цінними для збереження нематеріальної культурної спадщини України є зібрані Г. Смольським у Космачі і вперше ним ретельно досліджені три десятки вуставок (*вуставка* – *вишита вставка на рукавах лляних жіночих сорочок*. – Д. О.). У цій своїй найґрунтовнішій дослідницькій роботі мистець «вперше констатує своєрідність і велику мистецьку вартість космацьких вуставок, аналізує особливості їх композиційної побудови, кольору, техніки виконання, дошукується змісту народних назв» у своїй науковій публікації у журналі «Народна творчість та етнографія» ще в 1968 році [25, с. 9]. Мрію художника про видання альбому кольорових репродукцій космацьких вуставок втілив його внук Олександр Смольський, зусиллями якого в 2001 р. був виданий альбом «Космацькі вуставки», де вміщено 30 автентичних візрів. На кожній сторінці є зразок жіночої вишивки, космацька фотографія 1930 рр. і коломийка. Поміщена в цьому альбомі й стаття Г. Смольського «Космацькі вуставки», датована 1972 роком [80, с. 20–25].

Нині можемо говорити і про Смольського-мемуариста. Улітку минулого року побачили світ «Спогади», які наш земляк писав на схилі літ (*у 83-річному віці*. – Д. О.) [85]. Упорядкували рукопис батька і видали своїм коштом сини Мирослав і Андрій Смольські. У своїх спогадах мистець описує здавалося б нічим не вражаючі моменти зі свого життя, починаючи з дитинства. Але, як йдеться в анотації, читаючи його спогади «відчуваєш, через призму його сприйняття реального світу, його переживання і становлення його як людини, що прагнула росту і досконалості» [85, с. 2].

Для нас надзвичайно важливі спогади Г. Смольського про його рідні Підгірки, про які згадує в будь-який період свого життя: тут є інформація про історію його роду, про родину, про сусідів; світлини, картини його авторства, на яких перед нами відкривається більш як столітня історія цього галицького села в

особах, пейзажах, побутових сценках. Переглядаючи їх, ми бачимо, як у першій половині і середині ХХ ст. наші краяни одягалися, чим займалися, як виглядав їхній побут. Згадує Смольський і видатних людей, пов'язаних із Підгірками – Антіна Могильницького й Івана Франка. Цікаві дитячі спогади Смольського про ярмарок у Калуші, з яких дізнаємося що проводився він щопонеділка. Дізнаємося й про те, як «у Калуші влада в руках українських», як йому сором сидіти вдома: «Я хочу і мушу вчитися» тощо [85].

Помер Г. Смольський у Львові на 92 році життя – 4 лютого 1985 р., про що свідчить копія свідоцтва про його смерть із приватного архіву родини Смольських [70], а не 1 грудня [11; 32; 61] чи 9 лютого [9, арк. 3], що «гуляє» в мережі інтернет і зафіксовано в деяких виданнях [37]. В електронному листі від 04.03.2024 р. до авторки статті його син А. Смольський, надсилаючи копію свідоцтва, з цього приводу написав: «Я зауважив, що дата смерті тата подається по-різному, тому надсилаю свідоцтво про смерть, щоб усунути плутанину».

Посмертну згадку від редакції й редколегії на своїх сторінках помістив львівський журнал «Жовтень», але чомусь неправильно вказує, на якому році помер художник: «на 93 році життя відійшов від нас найстаріший львівський художник-живописець Григорій Степанович Смольський... Дух неспокою, постійного пошуку не полишав його до кінця життя» [37]. Похований Г. Смольський на Личаківському цвинтарі, поле № 22. Вулиця Васнецова, на якій мистець мешкав протягом останніх сорока чотирьох років життя, у 1998 р. була перейменована на вулицю Григорія Смольського [11]. Є вулиця Смольського і в його рідних Підгірках. Саме цією вулицею проходив туристичний маршрут «Останній шлях Франка» *(мається на увазі шлях, який І. Франко пройшов понад 110 років тому, 30.07. 1913 р., за гробом свого наймолодшого брата Онуфрія. То був останній*

його приїзд у Підгірки. – Д. О.). Цей туристичний маршрут 30 липня 2023 р. проводила спеціалістка управління культури, релігій і національностей Калуської міської ради, голова Калуського міськрайонного об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка Леся Кирилович [92]. А в 2018 р. повз хату Смольських проходив турмаршрут «Франковими стежками», який розпочинався від місцевої школи [48].

У рік 100-річчя з дня уродин художника 13.11.1993 р. на його могилі на Личаківському цвинтарі у Львові був освячений пам'ятник митцю, виготовлений коштом Львівської спілки художників [11]. Автори надмогильного пам'ятника – Михайло Лозинський та Еммануїл Мисько. На його відкритті була присутня тодішня директорка Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках Л.-Х. Іваницька. Як згадує п. Лідія, того дня біля могили Г. Смольського грали трембіти [43]. У Національному музеї у Львові була відкрита виставка творів Г. Смольського: «Понад 300 творів вщерть заповнили п'ять великих залів нового приміщення музею на проспекті Свободи» [15, с. 5]. Музей Івана Франка в Підгірках організував із цієї нагоди виставку робіт Г. Смольського – з фондів музею, приватної та родинної власності. Напередодні в газеті Калуських міської та районної Рад народних депутатів «Дзвони Підгір'я», заснованої у травні 1990 р., директорка музею Л.-Х. Іваницька звернулася з проханням до всіх, «хто має картини Григорія Смольського, дати їх з поверненням на виставку, яка відкриється 4 грудня у Виставковій залі на вул. Дзвонарській, 5», наголошуючи: «запрошуються родина і всі бажаючі, кому дорога пам'ять про нашого славного земляка Григорія Смольського» [46]. «На урочистостях про творчу діяльність художника розповіли син митця Мирослав – інженер-хімік, який подарував Музею родини Івана Франка, що в Підгірках, три твори свого батька, Оксана Франко – племінниця Каменяра – доцент зі Львова, син брата Йосафата Іван Смольсь-

кий, учениця Підгорецької школи Ірина Федьків, директор Підгорецького музею родини Каменяра Лідія Іваницька», – читаємо про відкриття цієї виставки в газеті «Дзвони Підгір'я» [55].

«І хоч твори Г. Смольського в Калуші вже виставлялися, але настільки повної і змістовної виставки ще не було», – про персональну виставку творів нашого земляка в 1999 р. у калузькій газеті «Оріана» констатує член Національної спілки письменників України Василь Ганущак (*сам – гуцул, писав про бойка, закоханого в Гуцульщину. – Д. О.*). Вона була першою у Картинній галереї, що почала діяти менше як два місяці перед тим у Калуші на вул. Шевченка, 9. То був початок грудня 1999 року. Велика заслуга в організації виставки тодішнього секретаря міської ради п. Ганни Володькіної, яка пов'язана родинними зв'язками з Г. Смольським. Вона особисто домовлялася з родиною мистця (а більшість експонованих творів – якраз власність родини), їздила по картини до Львова. На відкриття такої знакової виставки до Калуша приїхали мистецтвознавиця Л. Волошин, яка протягом багатьох років вивчає творчість Г. Смольського, була знайома з ним особисто, і відомий львівський мистець, народний художник України Зеновій Кецало. Спогадами про батька також ділилися сини художника Андрій і Мирослав Смольські. «Приємною сенсацією став виступ Ірини Сохацької, яка принесла з собою подаровані родині Сохацьких ще до війни (*до Другої світової. – Д. О.*) невідомі досі етюди Г. Смольського», – пише Василь Ганущак про колишню студентку Г. Смольського [31, с. 236–238]. До речі, 5 вересня 2024 р. найстарший син Г. Смольського, 82-річний п. Богдан, котрий приїхав у Підгірки разом із братом п. Андрієм і його дружиною п. Ларисою, крім ліноритів і дереворитів Г. Смольського, подарував Музею-оселі родини Івана Франка портрет Харитона-Гуця Смольського авторства свого тестя Зеновія Кецала, написаний ним у 1966 р. [58].

У рік відзначення 115 річниці з дня уродин земляка у Підгірках на фасаді місцевого Будинку культури було відкрито й освячено меморіальну дошку українському художник Г. Смольському. Автор – калуський скульптор, член НСХУ Ігор Семак; ініціатор – уроженець Підгірок, краєзнавець Микола Когут. Освятив дошку о. Михайло Бойчук. Спричинилися до встановлення дошки також головний архітектор Калуша Петро Пострильоний, підприємця Галина Підкамінна, директор ТзОВ «Калуський завод будівельних машин» Мирон Макар. На відкритті були присутні його син Андрій із дружиною Ларисою [19; 30; 35]. У Музеї-оселі родини Івана Франка, де на той час діяла окрема кімната «Іван Франко і Смольський», до цієї дати був проведений круглий стіл [49-а]. У день відзначення 115 річниці Г. Смольського громадськість Калуша звернулася до тодішніх міністра внутрішніх справ України Ю. Луценка і заміністра культури України М. Яковини «з переконливим проханням вжити всіх заходів для розкриття злочину», пов'язаного з викраденням у липні 2006 р. із львівської квартири сина художника А. Смольського 24 картин мистця, «з приводу чого була відкрита кримінальна справа № 142-0449 у Личаківському РВ УВМС у м. Львові», але до часу написання Звернення «слідство не просулось у цій справі» [45]. Незважаючи на вказівку Головного слідчого управління МВС України керівництву ГУМВС України у Львівській області «ретельно перевірити викладені (у *Зверненні*. – Д. О.) відомості» [22] і «великий обсяг проведеної роботи» ГУМВС України у Львівській області, «встановити осіб, причетних до скоєння злочину, та місце знаходження викрадених творів мистецтва не вдалося» [23]. Про все це дізнаємося із офіційних відповідей вище згаданих управлінь, надісланих на ім'я тодішньої наукової співробітниці Музею-оселі родини Івана Франка Лідії Іваницької [22; 23]. Як не прикро, але й на момент написання цієї статті офіційної інформації про знайдення і по-

вернення родині художника викрадених творів її авторка ніде не надібрала.

Відзначення 120-річчя Г. Смольського відбулося в Калуші за участі родичів художника та експозицією його картин. Виставка перших і останніх робіт художника, ліноритів, етюдів і відеоряду робіт із фондів Художнього музею Івано-Франківська проходила тоді в Арт-галереї Калуша [60; 76]. З нагоди цієї дати УДППЗ «Укрпошта» був випущений тиражем 51 000 примірників і погашений поштовий конверт «Григорій Смольський (1893–1985) – художник, громадський діяч, краєзнавець» (пап., 11,5x16; у нижньому лівому куті розміщений автопортрет Г. Смольського і палітра із пензлями; над портретом – дата народин і смерти художника: 1893–1985; над палітрою – напис «Григорій Смольський»; у правому верхньому куті конверта – поштова марка номіналом 2 грн. стандартної серії «Флора України». У правому кутку – спеціальний поштовий штемпель у формі палітри, частина якого покриває марку; у центрі штемпеля напис: «Григорій Смольський/1893–1985»). Церемонія проходила у приміщенні поштового відділення, що діяло на той час у Підгірках [63] *(із червня 2024 р. відділення не працює. – Д. О.)*. У Львові до 120-річчя мистця в приміщенні Національного музею ім. А. Шептицького пройшов «Вечір пам'яті Григорія Смольського». У Космачі на Косівщині з цієї нагоди презентували альбом Г. Смольського «Космацькі виставки» [66].

До 125-річчя з дня уродин мистця у Музеї-оселі родини Івана Франка в Підгірках (Калуш), як уже згадувалося вище, презентували книгу племінниці Г. Смольського Марії Смольської (у заміжжі Дипменс) «Доля моєї родини» [16; 64]. Присутній на презентації син художника А. Смольський подарував музею-оселі виданий до цієї ювілейної дати за фінансового сприяння незалежної юридичної компанії «Arzinger» календар на 2018 р. «Григорій Смольський» (пап. крейд., 14 с. 42x42 см),

кожна сторінка якого проілюстрована роботами Г. Смольського.

Лекція «Григорій Смольський: життєвий і творчий шлях класика українського мистецтва», яку підготували наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках Дарія Ониськів і зберігачка фондів Виставкової зали Галина Турчик, була приурочена до 130-річчя з дня уродин художника, мистецтвознавця, публіциста, педагога. Вона проходила 5 грудня 2023 р. в Крaсзнавчому музеї Калушини. Про персональну виставку робіт мистця в Калуші у 1999 р. присутнім нагадала союзника Леся Кирилович [31; 49].

Славний уродженець Підгірок Г. Смольський заслужив на те, щоб бути увічненим у пам'яті земляків: його ім'я увійшло у список видатних імен Калушини, які викарбувані на Стелі пам'яті Героїв, встановленій у Калуші на площі Героїв у 2011 р. до 120-річчя з дня народин засновника ОУН Євгена Коновальця. Ім'я Григорія Смольського на цій Стелі – серед борців за волю України, відомих політичних і громадських діячів краю [59].

Цей сільський хлопець пройшов чимало випробувань, прожив довге (91 рік. – Д. О.) й насичене життя, був свідком і безпосереднім учасником вікопомних подій. З цього приводу на схилі літ він напише: «Сьогодні можу сказати, що моє життя перепліталося терням в більшій мірі, але стелилося час від часу рожами...» [85, с. 10]. Через все своє життя Г. Смольський проніс Десять Божих заповідей, переданих батьками, любов до рідної землі, бажання вчитися, удосконалюватися і працювати. Цілком згідна з думкою дослідників його творчості: визначальною рисою Г. Смольського як мистця і публіциста є те, що він зумів зберегти своє оригінальне мистецьке «Я» і в умовах формальних мистецьких пошуків міжвоєнного двадцятиліття, і в жорстких ідеологічних рамках радянського соцреалізму [32].

Щодо Г. Смольського-педагога, то, як на мене, краще не скажеш за його колишню студентку, корінну калушанку, почесну громадянку Калуша і почесну союзянку Ірину Сохацьку, викладачем якої художник був в інституті після Другої Світової війни: «На тлі тодішньої зросійщеної професури це був справжній європесць, і власне це додавало нам, студентам-українцям, упевненості і віри в майбутнє нашого народу» [31, с. 238].

Варто наголосити, що сини художника багато роблять для того, щоб популяризувати творчість батька, опрацьовують рукописні матеріали з родинного архіву, залучають до цього науковців, працюють із видавцями, пишуть передне слово чи післямову до того чи іншого твору батька, що публікується вперше. Публікації опрацьованих рукописів Г. Смольського з родинного архіву його синами, за твердженням мистецтвознавця Р. Яціва, з дистанції часу суттєво збагатять сприйняття цілісного творчо-психологічного «автопортрета» видатного художника і педагога, одного з чільних представників українського національного мистецтва XX століття [101, с. 202].

Підсумовуючи, зазначимо, що свій творчий потенціал наш земляк Г. Смольський зреалізував у різних іпостасях – художника, мистецтвознавця, етнографа, письменника і публіциста, а також педагога й краєзнавця. Запрезентував себе і як мемуарист. Творчість Г. Смольського як художника була різножанрова. Він працював у жанрі пейзажу, портрета, натюрморту, створив ряд жанрових композицій, займався графікою. Його полотна вирізняються яскравим колоритом, наповненістю композицій, високим почуттям гармонії, вражають романтично-героїчним сюжетом. Як мистецтвознавець і публіцист написав низку статей про українське мистецтво, виставки, а також окремих мистців: Івана Труша, Антона Манастирського, Олексу Новаківського. Залишив спогади про Івана Франка, у яких проявив себе як психолог. Чимало уваги приділяв вивченню звичаїв, тради-

цій, легенд жителів Карпат. У творчому набутку мистця – низка нарисів історико-етнографічного характеру. Його листи й поштівки залишили для наступних поколінь галицьку говірку. І в кожному творі Г. Смольського – любов до рідної землі, до рідного краю, до свого народу.

Джерела та література

1. Фонди Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. – Ф. 207 «Дем'ян Г[ригорій] В[асильович]». – Спр. 218: Смольський Григорій (1893–1985) – художник. Листи до Дем'яна Г. В. 1979 Львів. – 2 арк. + 2 конв.

2. Фонди ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 245 «Плешкан О[льга]». – Спр. 30. – 1 арк.

3. Фонди ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 314 «Іван Крип'якевич». – Спр. 258: Листування – телеграми.

4. Фонди ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 314. – Спр. 170: Семінар Українського університету (І). 1920–1923. – 3 арк.

5. Фонди Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького (НМЛ ім. Андрея Шептицького). – Ф. «Живопис» (Ж); Ф. «Сучасний живопис» (Жс).

5-а. Фонди НМЛ ім. Андрея Шептицького. – Листи Г. Смольського до О. Новаківського. – Ан-109–129, НМЛ-58637/9–29.

6. Фонди Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. – Художні твори (хут); Оригінальні речі (ор); Науково-допоміжний фонд (ндф).

7. Фонди Музею мистецтв Прикарпаття. – Книга надходжень (Кн), Живопис (Ж).

8. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. 631. – Оп. 1. – Спр. 764 «Метричні книги церкви реєстрації народжень, шлюбів, смертей (Підгірки) – 12 січня 1866–17 лист. 1908». – 347 арк.

9. Фонди Музейно-виставкового центру Калуської міської ради/Краєзнавчого музею Калущини (далі – МВЦ/КМК). – Ф. «Архів КМК». Приватний архів краєзн[авця] Миколи Когути. – Спр. 73: Матеріали про життя і творчість художника Григорія Смольського з Підгірок (3.12.1893–1.02.1985). – 14 арк.

10. Фонди МВЦ/КМК. – Ф. «Архів КМК». – Спр. 73. – Арк. 12. – Третій син Григорія Смольського народився, коли художник мав 53 роки // Вікна. – 2008, 5 груд. – № 48. – С. 13.

11. Фонди МВЦ/КМК. – Ф. «Архів КМК». – Спр. 73. – Арк. 12. – Когут М. С. – Вулиця у Львові названа на честь уродженця Підгірок / Микола Когут // Вікна. – 2008, 5 груд. – № 48. – С. 13.

12. Фонди Музейно-виставкового центру Калуської міської ради/Музею-оселі родини Івана Франка (далі – МВЦ/МОРІФ). – Книга надходжень (Кн); Книга надходжень-2 (Кн-2).

13. Фонди МВЦ/МОРІФ. – Кн-47. – Книжка-записничок Григорія Смольського. – 82 с.

14. Фонди МВЦ/МОРІФ. – Кн-49. – Григорій Смольський. Довбуш у творчості О. Новаківського (для виголошення у Д[ержавному] Архіві // Зошит Григорія Смольського. – 1970. – 24 с. + 2 обрізани.

15. Фонди МВЦ/МОРІФ. – Кн-2-131. – Виставка творів Григорія Смольського (1893–1985) (до 100-річчя з дня народження мистця) / Каталог. Малярство, графіка, фольклорні дослідження, публікації, документальні матеріали / упор. З. Грушовець і Л. Волошин. Вст. ст. Л. Волошин – Львів, 1994. – 21 с. + 6 іл.

16. Фонди МВЦ/МОРІФ. – Кн-2-138. – Смольська М. Й. Доля моєї родини / Марія Смольська. – Калуш, 2004. – 53 с. – (Самвидав).

17. Фонди МВЦ/МОРІФ. – Кн-2-216. – Найстаріший художник Львова // Львівський залізничник. – 1980, 3 квіт. – С. 3.

18. Андрій Смольський подарував експонати для Музею-оселі родини Івана Франка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2024/02/26/151179/view>.

19. Близнюк Л. А. У Підгірках відкрито меморіальну дошку Григорію Смольському / Ліда Близнюк // Калуський нафтохімік. – 2008, 13 груд. – № 50. – С. 10.

20. Божко Н. В., Цубов Л. В. Благодійницька та меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини / Наталія Божко, Леонід Цубов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/uk/hcs/vsi-vypusky/vypusk-2-nomer-1-2015/blagodiynnytska-ta-mecenatska-diyalnist-mytropolita-andreya>.

21. Відомі випускники першої гімназії (1905–1939) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gimnazia1.if.ua/uk/istoriia-tasuchasnist/19-vidomi-vipuskniki.html>.

22. Відповідь Головного слідчого управління МВС України / 27 груд. 2008 р. // МВЦ/МОРІФ. – 1 арк.

23. Відповідь Головного управління МВС України у Львівській області / 27 січ. 2009 р. // МВЦ/МОРІФ. – 1 арк.

24. Верещако А. Художник Прикарпаття / А. Верещако // Прикарпатська правда. – 1957, 27 серп. – С. 4.
25. Волошин Л. В. Григорій Смольський – мистець та дослідник Космача / Любов Волошин // Вст. ст. до альбому, присвяченому 120-річчю з дня народження Г. Смольського «Григорій Смольський. Космацькі виставки». – Львів: Дизайн-студія «Папуга». – 2013. – 91 с.
26. Волошин Л. В. Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. Біографічний словник учнів. – Львів. – 1998.
27. Волошин Л. В. Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові як феномен відродження національного художнього шкільництва у Галичині / Любов Волошин // Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. До 75-ліття заснування. Наукові статті, каталог виставки, відп. за випуск А. Новаківський. – Львів. – 2000.
28. Волошин Л. В. Образ жінки у творчості Олекси Новаківського: монографія / Любов Волошин. – Львів-Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. – 368 с.
29. Волошин Л. В. Ольга Плешкан, мистець меланхолійних пейзажів / Любов Волошин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/87600>.
30. Вшанували земляка // Дзвони Підгір'я. – 2008, 12 груд. – № 50. – С. 13.
31. Ганущак В. Д. Бойко, закоханий у Гуцульщину / Василь Ганущак // Ганущак В. Слово правди / упорядкув. і передм. В. І. Корнійчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ. – 2021. – 268 с.
32. Гах І. С. Відомий невідомий Смольський / Ірина Гах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/44470>.
33. Григорій Смольський: Альбом / авт.-упоряд. М. В. Ткаченко. – Київ: Мистецтво, 1983. – 78 с., іл.
34. Григорій Смольський: живопис, графіка. Каталог. – Львів. – 1979. – 44 с.
35. Григорій Смольський повернувся у Підгірки у меморіальній дошці // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/articles/2008/12/15/4109/view>.
36. Григор Смольський. Українське мистецтво / Григорій Смольський. – Коломия: Видавничо-поліграфічне тов-во «Вік», 1997. – 64 с. – (Перевидання: Львів 1938 р.).
37. Григорій Степанович Смольський [некролог] // Жовтень. – 1985. – № 3.
38. Гришин-Гришук І. Один із чети крилатих / Іван Гришин-Гришук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1991. – Ч. 3. – 80 с.

39. Гусар В. Виставка творів Григорія Смольського / Володимир Гусар // Львівський осінній салон «Високий замок». Міжнародна мистецька виставка. – 2018. – 138 с.

40. Данилюк А. Д., Франко О. О. Майстер українського живопису / Андрій Данилюк, Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – 1983, 2 груд. – № 192. – С. 4.

41. До нашої родини часто приїжджав Андрей Шептицький / Спогади Марії Смольської / Рукопис // МВЦ/МОРИФ. – 8 с.

42. Журнал реєстрації відвідувачів Музею-оселі родини Івана Франка / Рукопис // МВЦ/МОРИФ. – 96 с.

43. Записи спогадів Іваницької Лідії Романівни, 1938 р. н., пенсіонерки, першої директорки Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (1992–2012), жительки Калуша, зроблені Д. Ониськів 15.11. 2023 / Рукопис // МВЦ/МОРИФ. – Ф. Архів. – Арк. 1–3.

44. Там само.

45. Звернення громадськості м. Калуша / 07 груд. 2008 р. // МВЦ/МОРИФ. – 1 арк.

46. Іваницька Л. І., Франко А. Д. Лицар українського мистецтва / Лідія-Христина Іваницька, Андрій Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993, 25 лист. – № 133. – С. 3.

47. Івасів О. С. Виставка відкрила можуть таланту Григорія Смольського / Ольга Івасів // Дзвони Підгір'я. – 1999, 11 груд. – № 141–142. – С. 6.

48. Калушан запросили на унікальний маршрут – стежками Франка в Підгірках // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/history/2018/10/05/90671/view>.

49. Калушанам розповіли про життєвий і творчий шлях уродженця Підгірок Григорія Смольського // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kalushfm.com.ua/news/kalush-ta-kaluskiy-rayon/kalushanam-rozpovili-pro-zhittviy-i-tvorchiy-shlyakh-urodzhentsya-pidhirok-hrihoriya-smolskoho>.

49-а. Калушани вшанують пам'ять Григорія Смольського // Вікна. – 2008, 5 груд. – № 48. – С. 13.

50. Книга відгуків-2 / Рукопис // МВЦ/МОРИФ. – 68 с.

51. Когут М. С. Підгірки минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич, 2000. – 162 с.

52. Когут М. С. Церкві в Підгірках – 115 років / Микола Когут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20140714210022/http://www.dzvony.com.ua/index.php?option=com_cont

nt&view=article&id=1251:tserkvi-v-pidgirkakh-115-rokiv&catid=151&Itemid=514 (14 лютого 2014).

53. Кравченко Я. О. Мистецтво спротиву, або маловідомі факти про малярські рефлексії Григорія Смольського // Газета «День» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/mystectvo-sprotyvu>.

54. Львів'яни побували на науковій експедиції у Підгірках // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2024/05/03/153136/view>.

55. Майстер українського живопису // Дзвони Підгір'я. – 1993, 16 груд. – № 142. – С. 3.

56. Мельник Н. П. Мажор гуцульських пейзажів / Наталія Мельник // Вікна. – 2018, 30 лист. – № 47. – С. 10.

57. Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. До 75-ліття заснування / Наукові статті, каталог виставки, відп. за випуск А. Новаківський. – Львів, 2000.

58. Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках подарували книги, лінорити й дереворити // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2024/09/06/156851/view>.

59. На стелі пам'яті – імена 22-х героїв Калущини // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/articles/2011/06/17/5510/view>.

60. Ониськів Д. Г. В арт-галереї – виставка робіт Смольського / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2013, 20 груд. – № 53. – С. 5.

61. Ониськів Д. Г. Класику українського мистецтва Григорія Смольському з Підгірок – 130 / Дарія Ониськів // Вікна. – 2023, 1 груд. – № 48. – С. 5.

62. Ониськів Д. Г. Родина Дяконів – взірць трагічно-героїчної долі галицької інтелігенції / Дарія Ониськів // Калуські історичні студії. Т. 6. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 98–115.

63. Ониськів Д. Г. 120-річчю Смольського – ювілейний конверт / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2013, 6 груд. – № 51. – С. 14.

64. Ониськів Д. Г. 125-ті роковини Григорія Смольського в музеї-оселі родини Івана Франка у Підгірках / Дарія Ониськів // Літопис Бойківщини. – 2019. – Ч. 1. – С. 13–15.

65. Петренко М. Є. Покарана відступниця Григорія Смольського / Микола Петренко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/pokarana_vidstupnitsya_grigoriya_smolskogo_n1238558.

66. Пожоджук Д. Г. Григорій Смольський повертається до Космача / Дмитро Пожоджук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ludyne.huculia.info/4401/>.

67. Редактор звільнився, а «Дзвони Підгір'я» припиняють своє існування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2018/11/30/92891/view>.

68. Садова Л. Р. Помаранчевий художник / Лідія Садова // Шлях перемоги. – 2005. – 15 черв. – Ч. 24. – С. 13.

69. Садова Л. Р. Творчість Г. С. Смольського 60-х років // X наук. конф., присвячена підсумкам науково-дослід., метод. та творчої р-ти кафедр Льв. держ. інституту приклад. та декор. мистецтва за 1968 рік. Зб[ірник] матеріалів. – Львів, 1969. – С. 42–44.

70. Свідокство про смерть (копія) // Приватний архів родини Смольських. – 1 арк.

71. Середа О. З. «Мистецтво справжнє» – «Потреба душі висловитися». Публіцистика Григорія Смольського / Оксана Середа // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2019/PDF/28.pdf>.

72. Смольський А. Г. Олекса Довбуш – на все життя / Андрій Смольський // Дзвін. – 2021. – № 12. – С. 116–117.

73. Смольський А. Г. Твір, воскреслий із невідомості / Андрій Смольський // Дзвін. – 2020. – № 6. – С. 127–128.

74. Смольський Григор. З Космача до Парижа / Григорій Смольський // Назустріч. – Ч. 13. – 1935 // Копія. МВЦ/МОРІФ. – 1 с.

75. Смольський Григорій (*1893) // Енциклопедія українознавства. Т. 8. // гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris–New York, 1976. – Наук. тов-во ім. Шевченка. Вид-во «Молоде життя». – С. 2921.

76. Смольський і його муза // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://vikna.if.ua/news/category/articles/2013/12/16/15738/view>.

77. Смольський Г. С. Берлін–Париж (Дві столиці) / Григорій Смольський // Дзвін. – 2024. – № 1–2. – С. 203–214.

78. Смольський Г. С. Григорій Смольський : Альбом / авт.-упоряд. М. В. Ткаченко. – Київ: «Мистецтво». – 1983. – 78 с.

79. Смольський Г. С. Іван Франко в Підгірках / Григорій Смольський // Жовтень. – 1978. – № 8. – С. 122–123.

80. Смольський Г. С. Космацькі виставки / Григорій Смольський. – Львів: ТЗОВ «Дизайн-Студія «Папуга». – 2021. – 92 с.

81. Смольський Г. С. Оксана / Григорій Смольський // Дзвін. – 2020. – № 6. – С. 129–151.

82. Смольський Г. С. Олекса Довбуш / Григорій Смольський. – Львів. – 2021. – 144 с. – (Друкується за виданням 1935 р.).
83. Смольський Г. С. Олекса Довбуш. Вистава в 4-х діях / Григорій Смольський // Дзвін. – 2021. – № 12. – С. 81–116.
84. Смольський Г. С. Олекса Довбуш. Сценарій вистави в 4-х діях / Григорій Смольський. – 61 с. – (Самвидав).
85. Смольський Г. С. Спогади. – Львів: Растр-7. – 2024. – 86 с.
86. Смольський Г. С. Школа Новаківського / Григорій Смольський // Назустріч. – Ч. 18. – 1935 // Копія. МВЦ/МОРІФ. – 1 с.
87. Смольський М. Г. Від перевидавця / Мирослав Смольський // Смольський Г. С. Олекса Довбуш. – Львів. – 2021. – 144 с. – (Друкується за виданням 1935 р.).
88. Смольський Х.-Г. С. Історія села Підгірок / Харитон-Гуцьо Смольський // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші. – 1937, трав.
89. Сторчай О. В. Художник про художника: Григорій Смольський про Івана Труша / Оксана Сторчай // Образотворче мистецтво. – Київ, 2013. – № 1. – С. 88–91.
90. Суходуб З. П. Пісня моя, Гуцульщина. Г. С. Смольському – 90 / Зіновій Суходуб // Жовтень, 1979. – № 9. – С. 78–79.
91. У Калуші вручили чотири «Залізні пластові хрести» // Вікна. – 2023, 10 лист. – № 45. – С. 1, 4.
92. У Підгірках відбулася екскурсія «Останнім шляхом Франка» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2023/07/31/145205/view>.
93. Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст / Оксана Франко, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. В. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович. – Кн. І. – Дрогобич: Посвіт, 2020. – С. 105–142.
94. Художник Григорій Смольський. За матеріалами друкованих праць // Дзвін. – Львів, 2021. – С. 210–216.
95. Шевчук П. Т. Художник повертається до земляків / Петро Шевчук // Галичина. – 1993, 18 груд. – № 199. – С. 2.
96. Шейко О. М. Григорій Смольський, або митець, педагог та учень Мистецької школи Олекси Новаківського / Олександр Шейко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/hryho>

riy-smolskyu-abo-mytets-pedahoh-ta-uchen-mystetskoi-shkoly-oleksynova
kivskoho/.

97. Шеремета Г. Е. Мажор гуцульських пейзажів / Ганна Шеремета // Західний кур'єр. – 1998, 27 лист. – № 52. – С. 7.

98. Шкрумеляк Ю. А. Той, що сам себе зрадив / Юра Шкрумеляк // Вст. ст. до кн. Г. Смольського «Олекса Довбуш». – Львів. – 2021. – 144 с. – (Друкується за виданням 1935 р.).

99. Юсип Д. Я. Вогонь Світлодара: нариси, есе / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ, 1992. – 180 с.

100. Юсип Д. Я. Вогонь Світлодара / Дмитро Юсип // Дзвони Підгір'я. – 1990, 12 груд. – № 58. – С. 2–3; 1990, 18 груд. – № 60. – С. 2; 1990, 29 груд. – № 63. – С. 2; 1991, 2 січ. – № 2. – С. 3; 1991, 4 січ. – № 3. – С. 3.

101. Яців Р. М. Григорій Смольський: культурно-пізнавальні мандри / Роман Яців // Дзвін. – Львів. – 2024. – № 01–02. – С. 201–202 (з посиланням на Смольський Г. Зброя українців від найдавніших часів. Частина перша. Княжа доба // Календар Червоної Калини на 1924 рік. – Львів; Київ: «Червона Калина», 1923. – С. 112–128).

102. Świadectwo dojrz łości, wydane Państwowe I gimnazium w Stanisławowie Smolski Grzegorz 6.[...].1919 / Атестат зрілости // Приватний архів родини Смольських. – 1 арк.

Daria Oniskiv

Kalush City

Hryhorii Smolskyi: Ukrainian artist, art critic, ethnographer, publicist, teacher

Abstract. *The article highlights the life and creative path of a classic of Ukrainian art, Hryhorii Smolskyi (1893–1985), a student of Oleksa Novakivskyi. The materials of the Ivan Franko Family Residence Museum (Kalush), the Local History Museum of Kalush District, the mu-seums of Lviv and Ivano-Frankivsk, personal documents and publications from the family archive, and expert reviews of his work were used for the research. An overview of H. Smolskyi's work as a writer, publicist, and art critic is given. His local history and ethnographic works, which reflect the features of the social and political system in Kalush and Pidhirky since ancient times and in the first decades of the 20th century, are analyzed. Participation in exhibitions and honoring the artist's memory are mentioned.*

Key words: *Hryhorii Smolskyi, artist, writer, local historian, publicist, art critic, teacher, creativity, Pidhirky, Kalush, gymnasium, Great War, Lviv, Ukrainian Secret University, Art School of Oleksa Novakivskyi.*

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 792.82 (477.86)“19/20”

Ольга Квецко

м. Калуш

Спадкоємність і новації в працях відомих балетмейстерів Калущини кінця XX – початку XXI століть

***Анотація.** У статті розглянуто творчі здобутки видатних балетмейстерів Калущини Марії Ляшкевич, Федора Даниляка й Володимира Баки. Проаналізовано їхній внесок у розвиток хореографічної культури Калущини. Окреслено вплив на збереження і популяризацію фольклорних танців Прикарпаття, які стали основою для численних постановок. Завдяки їхній діяльності, український танець у регіоні набув нового бачення. Хореографічні роботи цих балетмейстерів залишаються зразком для керівників хореографічних колективів і педагогів, які займаються викладанням українського танцю.*

***Ключові слова:** Марія Ляшкевич, Федір Даниляк, Володимир Бака, народна хореографія, балетмейстер, український танець.*

Відзначаючи еволюцію української народної хореографії на Калущині, особливо в другій половині XX ст., варто наголосити на значних досягненнях у розвитку виконавської майстерності та сценічної обробки фольклору. Цей період став особливим етапом, коли традиційні форми танцю були інтегровані з новаторськими підходами, що призвело до створення унікальних зразків народно-сценічного танцю. Митці цього часу активно експериментували з хореографічними формами, поєднуючи елементи класичного та сучасного танцю, а також вносячи нові технічні прийоми, що значно розширило виразові можливості танцю. Ці новаторські підходи дозволили зберегти автентич-

ність традицій, водночас оновлюючи їх для сучасного глядача і підвищуючи інтерес до українського фольклору як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Серед досягнень цього періоду особливо виділяється інтеграція сучасних сценічних технологій і естетики в традиційний хореографічний контекст, що забезпечило новий рівень візуальної і емоційної виразності [8, с. 264].

Важливим аспектом стало також залучення молодих хореографів і танцюристів, які, завдяки своєму творчому підходу, внесли свіжі ідеї та інновації у відомі танцювальні форми. Це сприяло формуванню нових традицій і стандартів у виконанні народних танців, що, в свою чергу, сприяло популяризації української культури за межами країни [4, с. 66].

Таким чином, розвиток української народної хореографії на Калушині у другій половині XX ст. продемонстрував успішне поєднання збереження традицій і впровадження новацій, що забезпечило сталий прогрес у культурній спадщині та хореографічному мистецтві.

Калушина, з її багатою культурною спадщиною і глибокими історичними коренями, стала осередком інтенсивних досліджень і творчих експериментів у сфері хореографії. Завдяки синтезу традиційних форм із новими ідеями, балетмейстери змогли не лише зберегти, але й перетворити народний танець, адаптуючи його до сучасних сценічних вимог.

Спадкоємність допомагає зберегти традиційні техніки, стилі та хореографічні форми. Це забезпечує цілісність і збереження культурної спадщини, що є важливим для підтримки ідентичності танцювального мистецтва.

Збереження автентичності в хореографічних постановках Ма-рії Ляшкевич, Федора Даниляка та Володимира Баки ґрунтується на трьох ключових принципах обробки фольклорних

танців. Перший принцип передбачає збереження первісної структури фольклорного танцю. Він полягає у точному відтворенні базових елементів фольклорного танцю, таких як ритміка, рухи та форма. Балетмейстери зберігають первісний характер і структуру танцю, що забезпечує автентичність виконання.

Другий полягає в аранжуванні та створенні нових варіантів на основі традиційного матеріалу. Балетмейстери аранжують традиційний матеріал, створюючи нові варіанти й адаптації. Це дозволяє інтегрувати фольклорний матеріал у сучасний контекст, зберігаючи при цьому його сутність.

Третій принцип полягає в тому, що балетмейстери розробляють авторські інтерпретації фольклорних першоджерел. Балетмейстери створюють авторські інтерпретації, вносячи в них свої індивідуальні бачення і стилі. Це дозволяє зберегти унікальність кожного твору, додаючи нові виміри до фольклорних джерел [2, с. 121].

У другій половині ХХ ст. розвиток української народної хореографії на Калущині характеризувався високим рівнем виконавської майстерності та появою нових зразків народно-сценічного танцю. Синтез традиційних форм автохтонного танцю дозволяв створювати шедеври сценічної обробки фольклору, що давало змогу балетмейстерам заглиблюватися в історичні корені народу та знаходити цікаві ідеї для нових постановок. Як зазначено в літературі, протягом ХХ ст. українська культура розвивалася в складних умовах, її поступ мав здебільшого суперечливий характер. Незважаючи на це, здобутки українських митців є вагомими і оригінальними [5, с. 462].

Об'єктом дослідження цієї статті є творчість видатних балет-мейстерів м. Калуща Марії Ляшкевич, Федора Даниляка й Володимира Баки.

Предмет дослідження: специфіка роботи балетмейстерів Марії Ляшкевич і Федора Даниляка при створенні хореографічних композицій.

Розвиток української народної хореографії на Калушчині в другій половині ХХ століття характеризується такими основними аспектами:

Високий рівень виконавської майстерності. У цей період спостерігалось значне зростання технічної та артистичної майстерності танцівників. Це дозволило створити новий рівень виконавського мистецтва, де кожен рух і жест були чітко відпрацьовані і мали свою естетичну та виражальну функцію. Професіоналізм виконавців підкреслювався і в інтерпретаціях фольклорних танців, що забезпечувало високу якість сценічних виступів і привертало увагу глядачів.

Поява нових зразків народно-сценічного танцю. Нові зразки народно-сценічного танцю з'являлися завдяки креативному підходу балетмейстерів і хореографів, які експериментували з формами і техніками, зберігаючи при цьому фольклорні корені. Створення нових хореографічних форм і постановок, які поєднували традиційні танці з сучасними елементами, було характерним для цього періоду.

Синтез традиційних форм і нових ідей. Синтез традиційних форм автохтонного танцю дозволяв створювати оригінальні сценічні обробки фольклору. Цей процес допоміг не лише зберегти, але й оновити традиційний матеріал. Балетмейстери, завдяки глибокому розумінню історії та культури народу, створювали нові постановки, які одночасно шанували традиції і вносили нові ідеї. Це забезпечило багатство і різноманітність в українській народній хореографії.

Заглиблення в історичні корені і нові ідеї. Дослідження історичних коренів народу дозволяло балетмейстерам знайти нові ідеї для постановок, що давало змогу їм створювати інно-

ваційні і виразні сценічні роботи. Багато балетмейстерів проводили глибокі дослідження традиційних танців і фольклору, щоб знайти нові способи їхнього представлення на сцені.

Значний вплив на розвиток народно-сценічного танцю в місті Калуші в кінці XX – на початку XXI століття здійснила Марія Ляшкевич. Більшість керівників хореографічних колективів Івано-Франківської області є її учнями, що свідчить про глибокий вплив цієї талановитої постаті на хореографічну спільноту регіону.

Марія Василівна Ляшкевич (Купріянова) народилася 8 лютого 1948 р. в м. Коломия, Станіславської області. Її сім'я була інтелігентною та працюютою, з дитинства прищепила Марії любов до мистецтва. Мати – родом із Києва, а батько – з Ярославля. У 1947 р. доля привела родину до Західної України, в Коломию, куди їх змусили переїхати події післявоєнного періоду. Складні обставини, викликані голодом 1946–1947 рр., вплинули на їхнє життя. Як зазначається у джерелах: «...тікати з уражених голодом теренів на Західну Україну, де його не було. Саме таким чином багатьом із них вдалося вижити і врятувати свої сім'ї» [3, с. 297].

З десятирічного віку Марія Ляшкевич почала займатися хореографією, і завдяки наполегливій праці мистецтво танцю почало приносити результати. Після завершення 8 класів Коломийської школи, вона вступила до Снятинського культосвітнього училища (нині – Фаховий коледж культури і мистецтв (м. Калуш). Викладачі одразу помітили її талант, і після завершення навчання запропонували Марії залишитися працювати викладачем хореографічних дисциплін [6, с. 112].

Згодом Марія здобула вищу освіту в Харківському державному інституті культури. Протягом 40 років вона присвятила себе викладацькій роботі в Калуському коледжі культури і мистецтв, здійснивши численні постановки й виступи на сценах

Івано-Франківської області та всієї України, включаючи щорічні звіти в Києві та гастролі за кордоном. На посаді голови циклової комісії хореографічних дисциплін досвідчений педагог вела активну роботу для розвитку хореографічного відділу. Саме випускники коледжу «несли в світ» її науку і пропагували український танець по всій Україні та за кордоном. Хореографи Калуша завжди мали підтримку досвідченого балетмейстера, яка активно допомагала молодим керівникам хореографічних колективів.

Марія Василівна керувала Народним ансамблем танцю «Ме-реживо» при Калуському коледжі культури і мистецтв. У травні 2009 р. вона отримала почесне звання «Заслужений працівник культури України». Однак, на жаль, у 2010 р. її життя обірвала тяжка хвороба.

Усе своє життя Марія Ляшкевич присвятила збереженню народного танцю. Її поїздки різними куточками Прикарпаття надихали на створення унікальних хореографічних постановок, і користувалися успіхом як в Україні, так і за кордоном. Вона передавала свої знання учням, навчала методиці хореографічних постановок і була справжнім педагогом, яка втілювала свої ідеї в житті на заняттях.

У своїх хореографічних постановках Марія Ляшкевич зберігала національний колорит бойківських, гуцульських та лемківських танців. Вона приділяла особливу увагу характеру та манері виконання, ретельно добирала музичний матеріал, який уже сам по собі був цікавим і самобутнім. Костюми для виступів базувалися на традиційних зразках народних строїв регіонів, де записувалися танці.

Хореографічні твори Ляшкевич входили до репертуару Народного ансамблю танцю «Мереживо» Калуського коледжу культури і мистецтв. Серед них: бойківський танець «Бойківські

коломийки», «Прикарпатський святковий», «Полонинська ватра» та багато інших.

Вагомий внесок у розвиток хореографічного мистецтва міста Калуша зробив Федір Даниляк. Талановитий балетмейстер успішно реалізовував свій творчий потенціал, втілюючи нові ідеї у хореографічних постановках.

Федір Іванович Даниляк народився 2 вересня 1955 р. в селі Пуків, Рогатинського району Станіславської області. Від 1962 р. до 1972 р. навчався у Пуківській середній школі. Його здібності до хореографії проявлялися ще з дитинства, але професійно мистецтво танцю він почав вивчати у Калуському училищі культури в 1972–1976 роках. Важливу роль у становленні юного студента як професійного виконавця, а згодом і відомого балетмейстера, відіграла викладачка Марія Василівна Ляшкевич [6, с. 114].

Після завершення навчання Федір Даниляк почав працювати в Гуцульському ансамблі пісні і танцю при Івано-Франківській обласній філармонії (сьогодні Івано-Франківський Національний Академічний Гуцульський ансамбль пісні і танцю «Гуцулія»). У 1978–1982 рр. він продовжував навчання у Київському інституті культури ім. О. Корнійчука (сьогодні Київський Національний університет культури і мистецтв). Після закінчення інституту молодого фахівця направили на роботу до Калуського училища культури, де він працював у 1982–1995 рр.

У період незалежності України в навчальні плани всіх коледжів культури була введена дисципліна «Український танець». Це дало потужний імпульс для розвитку української народної хореографії на Прикарпатті, оскільки наявний фольклорний матеріал, хоча і був багатий, використовувався здебільшого лише в аматорських хореографічних колективах. Як зазначається, «процеси народження і формування того чи іншого танцю проходили по-різному, але в основі їх завжди лежала діалек-

тична взаємодія колективної і індивідуальної творчості, коли рухи та фігури, створені одним або кількома хореографами чи танцюристами, видозмінювались і збагачувались фантазією багатьох» [1, с. 297].

Федір Даниляк став першим викладачем у м. Калуші, який викладав дисципліну «Український танець», особливо зосереджуючи увагу на танцях етнографічних груп Прикарпаття. Це дослідження згодом було включене в окремий розділ навчальної програми. Завдяки його зусиллям репертуар Народного ансамблю танцю «Мереживо», яким він керував, поповнився новими хореографічними композиціями, серед яких: «Прикарпатський святковий», бойківський танець «Любаска», хореографічна сюїта «Вінок єднання» та інші.

Хореографічну композицію «Любаска» Федір Даниляк поставив у 1989 р. на базі Народного ансамблю танцю «Мереживо», здійснивши плідну дослідницьку роботу над створенням бойківського танцю Калушини. Завдяки ретельному підбору фольклорного матеріалу та своїм хореографічним здібностям, він створив народно-сценічний танець, зберігши автентичність.

Поряд із розвитком українського танцю в Україні, він здобув популярність і за кордоном. У 1996 р. Федора Даниляка запросили в Академію танцю «Аркан» у Торонто (Канада) як хореографа-постановника. Захоплений мистецтвом українського танцю, він створив багато цікавих хореографічних постановок. Важливою подією стало те, що його мистецький доробок був належно оцінений, і в 1997 р. він очолив школу українського танцю «Барвінок» при церкві Успення Пресвятої Богородиці в місті Міссіссага (провінція Онтаріо, Канада).

Школа українського танцю «Барвінок» була заснована ще в 1969 р. та починала свою діяльність у підвалі Української католицької церкви Святої Марії в Міссіссазі. З роками кількість учасників зростає, а професійний рівень танцівників значно під-

вищився. Протягом 20 років роботи в школі Федір Даниляк здійснив понад 200 постановок, серед яких були як національно-патріотичні, так і фольклорні танці з різних етнографічних регіонів України. Зберігаючи українські традиції у своїх танцях, він передавав свої знання учням, які проживали за кордоном, формуючи в них гордість та любов до України. Це відіграє важливу роль у розвитку їх хореографічної культури, допомагає зберегти звичаї та традиції, а також пам'ятати своє коріння.

У його команді працюють 18 асистентів-учителів, яких він сам підготував із числа танцівників ансамблю «Барвінок». Серед них є і його син Тарас Даниляк.

Сьогодні Школа українського танцю «Барвінок» налічує понад 400 учнів віком від 5 до 30 років. Програма школи свідчить про значну працю хореографів, зокрема Федора Даниляка, які присвятили своє життя українській хореографії. Репертуар школи включає хореографічні постановки, що демонструють характер і манеру виконання танців з різних регіонів України. Серед них: «Молитва за Україну», український танець «Гопак», «Карпатська мозаїка», бойківський танець «Любаска», «Поліська полька», закарпатський танець «Тропотянка», «Опільська полька», «Волинянка» та багато інших [9, с. 130].

Хореографічні постановки Марії Ляшкевич і Федора Даниляка користуються великим успіхом не лише на сценах України, але й за кордоном. Розвиток хореографічного мистецтва Івано-Франківської області активно продовжується Свідченням цього є участь хореографічних колективів у щорічному фестивалі народного танцю «Арканове коло», організованому Івано-Франківським обласним управлінням культури, національностей та релігій. З кожним роком з'являються нові хореографічні композиції, які вражають своєю автентичністю, яскравими костюмами та музикою. Успішне поєднання фольклорної атрибутики, цікавих сюжетів танців, музичного матеріалу та костюмів

робить хореографічні композиції митців неповторними і вирізняє хореографічну культуру Прикарпаття серед інших.

Плеяду видатних митців Калушини доповнює знаний балетмейстер Володимир Бака з Івано-Франківської області. Він народився 2 липня 1934 р. в м. Калуші. Батько Володимира, Петро Антонович, працював начальником ремонтно-будівельного цеху на Калуському калійному комбінаті. Маленький Володимир часто відвідував батька на роботі, де і познайомився з художником-оформлювачем. Ця зустріч надихнула його на заняття образотворчим мистецтвом.

Свою першу картину Володимир створив у восьмому класі – це була репродукція «Рож» І. Шишкіна. Пізніше його захоплення пейзажами привело до створення численних творів, натхнених краєвидами Тернопільщини. Як художник-аматор він працював у реалістичній манері, зокрема зосереджуючи свою увагу на портретах рідних і близьких. Архів його картин знаходиться у власному домі сім'ї, який на сьогодні не опрацьований науковцями та музеєзнавцями.

Його брат, Стефан Бака, є професійним художником у Калуші, який працює в жанрах пейзажу, портрета й абстрактного мистецтва. Його творчий доробок залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення.

Одним із захоплень Володимира Баки було оволодіння грою на скрипці, основи якої він отримав від батька. Елементарні навички володіння інструментом у майбутньому дозволили йому досконало вивчати та аналізувати музичний супровід для своїх хореографічних постановок.

Після закінчення Калуської школи № 1 юний Володимир навчався в Львівському будівельному технікумі, де отримав спеціальність архітектора. Навчання призупинив на три роки через службу в армії, але після повернення він успішно завершив його.

У 1959 р. Володимир Бака закінчив хореографічну студію при Львівському палаці культури будівельників, де викладачем був Віталій Дяконов. На той час Володимир працював інженером у філії ДП «Дніпромисто», а хореографічна студія функціонувала при клубі «Львівгаз». Того ж року новостворений ансамбль танцю «Надзбручанка» при Тернопільській обласній філармонії розпочав свою діяльність. Віталій Дяконов, який був запрошений на посаду балетмейстера цього ансамблю, побачив ентузіазм, талановитість і професійність молодого Володимира Баки. Він запросив його до свого колективу. Володимир залишив свою роботу та переїхав до Тернополя, щоб професійно займатися танцями. У 1961 р. колектив склав програму і отримав статус професійного при Тернопільській обласній філармонії. Назву колективу було обрано на честь річки Збруч, яка протікає через Тернопільщину.

Основу репертуару ансамблю складають фольклорні танці Тернопілля, записані та поставлені заслуженим артистом України Олександром Данічкиним, який керував колективом упродовж 20 років. Колоритний, повний гумору танець «Вихилияс», жартівлива мініатюра «Свати», хореографічна композиція «Весілля», іскрометні «Чабани» та «Копіруш» до сьогодні не сходять зі сцени.

У 1959–1977 рр. Володимир Бака був солістом ансамблю танцю «Надзбручанка» (сучасний Академічний ансамбль танцю «Над-збручанка»). Тут він познайомився з майбутньою дружиною Софією, яка, після закінчення Львівського культурно-освітнього училища, була запрошена в колектив артисткою ансамблю.

Софія Михайлівна Бака (Бень) народилася 3 березня 1941 р. в мальовничому селі Великі Грибовичі Львівської області, де провела своє дитинство. Вона зростала в багатодітній сім'ї, де виховувалося п'ятеро дітей. Мати Євдокія Андріївна

працювала в колгоспі, а батько Михайло Андрійович – на меблевій фабриці у Львові. Софія закінчила восьмий і десятий класи в обласному центрі.

У 1958 р. вона вступила у Львівський культосвітній технікум (відділ, що включав хореографічну та клубну справу). Народний танець викладав В. Є. Дяконов, а класичний – С. Б. Ковальова. Софія була наполегливою й технічною танцівницею, тому її навички активно застосовувалися як в навчальному закладі, так і в танцювальному колективі при клубі «Львівгаз».

У 1968–1977 рр. подружжя Баків працювало солістами ансамблю «Дністер» при Тернопільській обласній філармонії. Їхня праця була нелегкою, але приносила значні результати: танцювальна група гастролювала від Мурманська до Узбекистану і від Прибалтики до Уралу.

У 1973 р., після звітнього концерту колективів Тернопільщини в Києві, до Софії та Володимира підійшли члени журі, які були вражені їхнім сольним виступом. Їм пообіцяли присвоїти звання заслужених артистів УРСР. Проте, як виявилось пізніше, після оформлення документів звання отримав лише Володимир Бака.

У 1976 р. Володимира та Софію Баків запросили до збірної концертної групи СРСР «Дружба народів», яка відвідувала з концертами численні далекі країни. Подружжя виступало в Лаосі, Шрі-Ланці, Бірмі, Непалі, Індії, Росії, Болгарії та Молдові. Після тривалих гастролей вони вирішили передати свою любов до танцю наступним поколінням: Софія Михайлівна почала працювати керівником дитячого танцювального гуртка при Будинку школяра в Тернополі, а Володимир Петрович очолив танцювальний колектив «Пролісок» при Тернопільському фінансово-економічному інституті.

Після виходу на пенсію Баки переїхали до Калуша Івано-Франківської області. У 1987 р. вони створили ансамбль танцю

«Пролісок» при палаці культури «Юність». У колектив увійшли старшокласники, студенти та працююча молодь. Софія Бака стала керівником підготовчої групи «Проліска», де навчалися діти молодшого віку. Програма ансамблю включала українські народні танці й танці народів світу. Подружжя Баків передавало свої знання та навички молодому поколінню, яке було захоплене мистецтвом танцю.

Репетиції ансамблю проводились тричі на тиждень. Молодь, яка в 1990-ті роки змогла себе зреалізувати в мистецькій сфері, змінювала свій світогляд. Саме Володимир і Софія Баки своїм прикладом прикріпили любов до танцю багатьом теперішнім керівникам колективу. Софія Михайлівна проводила уроки характерного народного танцю, відпрацьовувала техніку виконання обертів із дівчатами, рухів, танцювальних комбінацій. Володимир Петрович працював над постановочною роботою, характером і манерою виконання танців. Подружжя завжди доповнювало одне одного. Навіть їхні стосунки між собою завжди викликали повагу у молоді.

Ансамбль швидко здобув популярність у Калуші, а згодом почалися гастролі Україною. Зокрема, у 1990 р. колектив відвідав острів Хортиця, де виступив із нагоди святкування 500-річчя Запорізького козацтва. Після цієї поїздки ансамблю було присвоєно почесне звання «народного». Танцювальний колектив під керівництвом Баків також виступав на європейських сценах Німеччини та Польщі і брав участь у фестивалі в Бельгії.

Після виходу на заслужений відпочинок Софія й Володимир Баки довгий час допомагали учасникам і випускникам Народного ансамблю танцю «Пролісок».

3 лютого 2022 р. Володимир Бака покинув цей світ, залишивши після себе створену ним велику «хореографічну родину», яка продовжує популяризувати та розвивати український танець.

Завдяки їхній підтримці хореографічне мистецтво здобуло значні успіхи в культурній сфері не тільки на Калушині та Прикарпатті, але й далеко за межами регіону.

Підсумовуючи, варто зазначити, що постановки Марії Ляшкевич, Федора Даниляка, Володимира Баки відрізняються чіткою ідеєю, виразним завданням, образним звучанням, неповторною стилістикою та своєрідною хореографічною лексикою. Кожен із них ставив перед собою мету представити танцювальний фольклор у його розвитку на професійній сцені. Цікаві елементи хореографічної лексики, оригінальний музичний супровід, характер і манера виконання демонструють індивідуальний стиль кожного митця, їх творче мислення та оригінальні ідеї [7, с. 34].

Кожен із цих балетмейстерів зробив значний внесок у розвиток української народної хореографії, представляючи танцювальний фольклор у його динаміці та еволюції. Індивідуальні стилі та підходи демонструють не лише їх творче мислення, але й здатність зберігати і перетворювати культурну спадщину на професійній сцені.

Плеяда митців Калушини зберігає та пропагує звичаї й традиції своєї етнографічної групи, виховуючи патріотизм і любов до хореографічної культури у молодого покоління. Їх творча спадщина сьогодні є взірцем народної хореографії та прикладом для молодих балетмейстерів. Зокрема, в рамках цієї традиції, митці активно займаються вивченням і популяризацією старовинних танців, вносячи в них нові елементи, що дозволяє зберегти зв'язок між минулим і сучасністю.

Вони також організовують майстер-класи та фестивалі, що допомагає залучити молодь до вивчення народних танців і розширює аудиторію, яка може оцінити багатство культурної спадщини Бойківщини. Завдяки цим зусиллям, традиції Калущини не тільки зберігаються, але й трансформуються, стаючи

частиною сучасної культурної практики і натхненням для нових поколінь танцюристів і хореографів [10, с. 130].

У процесі дослідження спадкоємності та новацій у працях балетмейстерів Калущини, таких як Марія Ляшкевич, Федір Даниляк і Володимир Бака, стало очевидно, що збереження автентичності та інновації є двома взаємодоповнюючими аспектами розвитку української народної хореографії. Їх постановки демонструють глибоке розуміння історичних коренів і технічних аспектів традиційних танців, що сприяє їх автентичному відтворенню на сучасній сцені.

Таким чином, дослідження показує, що успішне поєднання традиційних і новаторських елементів є ключем до розвитку та збереження української народної хореографії. Балетмейстери Калущини, завдяки своїй майстерності та творчому підходу, продовжують збагачувати цю культурну спадщину, забезпечуючи її актуальність і вплив на сучасну сцену.

Джерела та література

1. Бігус О. О. Стильові особливості народної хореографічної культури Прикарпаття / Ольга Бігус // Мистецтвознавчі записки: зб. наук. пр. НАКККиМ. – Київ: Міленіум, 2011. – Вип. 19. – С. 288–298.
2. Бігус О. О. Основні аспекти творчості Я. Чуперчука у контексті розвитку сценічної хореографії Прикарпаття / Ольга Бігус // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 119–122.
3. В'ятрович В. М. Україна. Історія з грифом «Секретно / Володимир В'ятрович. – Харків: Кн. клуб «Сімейного дозвілля», 2014. – 512 с.
4. Гавеля О. М. Культурні цінності обдарованої особистості: інтеріоризація в контексті сучасного українського суспільства: Монографія / Оксана Гавеля. – Київ: НАКККиМ, 2014. – 352 с.
5. Історія світової та української культури: підручник / В. Греченко, І. Чорний, В. Кушнерук, В. Режко. – Київ: Літера, 2005. – 464 с.
6. Квецко О. Я. Збереження автентичності в хореографічних постановках Марії Ляшкевич та Федора Даниляка / Ольга Квецко // Вісник НАКККиМ. – Київ, 2016. – № 1. – С. 112–115.

7. Квецко О. Я. Сучасний стан і тенденції розвитку бойківського хореографічного мистецтва на Прикарпатті / Ольга Квецко // Сучасні соціокультурні та політичні процеси в Україні : матер. Всеукр. наук.-теор. конф. (Київ, 1 черв. 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 32–35.

8. Квецко О. Я. Хореографічна культура України як важливий чинник в умовах сьогодення. Мистецтво у нелінійному просторі / Ольга Квецко // Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 жовтня 2023 р.). – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. – С. 263–265.

9. Kukuruza N., Kvetsko O., Marusyk N., Vasiruk S., Kyrylchuk N.(2022). The specifics of the preservation and development of stage and choreographic forms in the environment of the Ukrainian diaspora in Canada in the late 20th and early 21st centuries. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. Special Issue. 12/02-XXX. – P. 128–132.

10. Kvetsko O., Marusyk N., Vasiruk S., Fedorko O., Shumilova V. 2023. Preservation and development of Ukrainian choreographic and music folklore: connection between tradition and modernity. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. Special Issue.13/02-XXXVIII. – P. 128–132.

Olga Kvetsko
Kalush City

Heredity and innovations in the works of famous ballet masters of Kalushchyna of the late 20th - early 21st centuries

Abstract. *The article examines the creative achievements of outstanding ballet masters Maria Lyashkevich, Fedir Danilyak and Volodymyr Baka. Their contribution to the development of the choreographic culture of Kalushchyna is analyzed. Their influence on the preservation and popularization of Carpathian folk dances, which became the basis for numerous productions, is outlined. Thanks to their activities, Ukrainian dance in the region acquired a new vision. Their choreographic works remain a model for leaders of choreographic groups and teachers involved in teaching Ukrainian dance.*

Key words: *Maria Lyashkevich, Fedir Danylyak, Volodymyr Baka, folk choreography, choreographer, Ukrainian dance.*

ФРАНКОЗНАВСТВО

УДК 001(477.8)(092)+811.161.2(092)

*Людмила Андрійчук
м. Калуш*

Зеновія Франко – шлях науковиці і дисидентки

Анотація. У статті на основі спогадів та опублікованих матеріалів здійснено спробу дослідити постать визначної української вченої й громадської діячки Зеновії Тарасівни Франко. Висвітлено життєвий шлях і науковий доробок онуки Івана Яковича Франка; внесок Зеновії Тарасівни в національне, суспільне та громадське життя України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: Зеновія Тарасівна Франко, дисидентство, рух шістдесятників, гідроніми, франкознавство, Іван Якович Франко.

Зеновія-Ростислава Тарасівна Франко – українська мовознавець і літературознавець, публіцист і громадська діячка, кандидат філологічних наук, авторка наукових та науково-публіцистичних праць з історії української літературної мови, лінгвостилістики, ономастики, топоніміки, літературознавства та франкознавства.

Джерельна база тематики нашого дослідження є доволі інформативною. Особливу увагу привертає книга «Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали» [1, с. 294–296; 14, с. 239–248]. Це ґрунтовна праця, яка вийшла друком у 2003 р. У збірнику вміщено низку статей про наукову діяльність Зеновії Франко, автобіографічні матеріали, неопубліковані та маловідомі праці вченої.

Вагомим історіографічним джерелом із цієї тематики є розвідка Оксани Франко «З родинних стосунків Зеновії Франко», опублікована в часописі «Слово і Час» [13, с. 58–65]. У статті проаналізовано творчий і науковий доробок Франкової онуки, подано перелік монографій, наукових статей Зеновії Франко та репрезентовано власні спогади Оксани Франко про Зеновію.

Вартою уваги є також книга Оксани Тебешевської «На обріях Слова», в якій зібрані цікаві розвідки із малодосліджених в українському літературознавстві тем. Зокрема, це дві статті авторки: «Великий Каменярь у рецензії Зеновії Франко» [10, с. 21–37] та «Зеновія Франко» [11, с. 68–76].

Короткі біографічні відомості про Зеновію Франко містяться у книзі Віктора Жадька «Некрополь на Байковій горі» [2, с. 218–219], у якій є відомості про поховання Франкової онуки.

Серед опублікованих джерел репрезентативними є спогади Дмитра Павличка [8, с. 265–266], Михайлини Коцюбинської [5] й самої Зеновії Франко [12, с. 33–37].

Припинення у середині 50-х рр. XX ст. масових репресій і реабілітація значної частини репресованих, нетривала й неглибока критика «згори» культу особи Сталіна, часткова лібералізація деяких сфер життя суспільства, передусім духовного, – цього виявилось достатньо для появи цілої плеяди молодих митців і літераторів, які виступили за розширення свободи творчості, на захист національної культури, проти тотальної русифікації, відтак за – оновлення й демократизацію суспільства. Перші прояви українського шістдесятництва XX ст. мали культурно-просвітницьке спрямування.

Діючи в рамках існуючої системи, шістдесятники намагалися відновити соціально-психологічні якості інтелігенції: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності, подолання провінційності, неприйняття несправедливості, повагу до етичних норм, до права й законності. Викори-

стовуючи офіційні структури, а часом ігноруючи їх, стихійно гуртувалися на літературних вечорах, у подорожах історичними місцями, у неофіційних клубах, як-от Клуби творчої молоді в Києві та Львові, етнографічний музей Івана Гончара, у фольклорних колективах (хори «Жайворонок» Бориса Рябокляча та «Гомін» Леопольда Яценка), біля пам'ятників Т. Шевченку [7].

Однією із видатних представниць руху шістдесятників була Зеновія Франко. Доволі цікаву історію, пов'язану із самим прізвищем Каменяра – Франко, подає дослідник Віктор Жадько: «А насправді прізвище Франко звучало з наголосом на першому складі, але через співзвучність його з прізвищем фашистського диктатора Іспанії Баамонде Франко, було прийняте «мудре» рішення радянськими компартійними босами: перенести наголос у прізвищі Івана Франка на останній склад, і тільки таким дозволити вживати його в радянській літературі» [2, с. 218–219].

У творчому доробку філологині 250 наукових праць, серед яких монографії*, брошури**, статті***.

Зеновія Франко народилася 31 жовтня 1925 р. у Львові, в родині сина Івана Франка Тараса. Була його найстаршою дочкою (*фото 11, 12*). Навчалася спочатку у відомій Львівській ака-

* Монографії: Курс історії української мови (співавторка; т. 1–2; 1958–1961), Мовознавство на Україні за п'ятдесят років (співавторка; 1967), Граматична будова українських гідронімів (1979), Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (співавторка; 1981).

** Брошури: Мова про мову (1978), Увінчаний шанобою (1981), Слово мов криця (1990), Хто ми? Звідки родом? (1990).

*** Статті: Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання // Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка. – Київ, 1964. – С. 76–98, Ономастика в мові творів Івана Франка // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 55–66. Системно-ареальна характеристика гідронімів України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41–47, Відбиття діалектних рис в українській гідронімії // Структура українських говорів. – Київ, 1982. – С. 192–199, Мова інтимної лірики І. Франка // Мовознавство. – 1985. – № 5. – С. 30–36, Франко як мовознавець // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 33–41 та ін.

демічній гімназії, а відтак у Станіславській гімназії, яку закінчила в лютому 1944 р. перед самим приходом радянських військ.

«Нова влада, – як писала газета «Франкова Криниця», – відразу «огорнула» її своєю особливою турботою та «материнським піклуванням». Не знищили Зеновію, як тисячі її ровесників, лише за те, що ті мали середню освіту. Не відправили в сталінські катівні двоюрідну сестру Віру Петрівну Франко, яка до того сиділа в німецькому концтаборі. Не розстріляли, як Петра Франка, депутата Верховної Ради УРСР, устами якого на так званих народних Зборах у жовтні 1939 р. на землях Галичини проголошувався прихід радянської влади [9].

У 1949 р., після закінчення філологічного факультету, вона вступає до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. Потебні [9].

У 1950 р. родину Тараса Франка комуністична влада примусово перевозить на постійне місце проживання зі Львова до Києва (*фото 13*). Спочатку в Києві родина почувалась дуже самотньо. Дружина Тараса – Катерина не виходила з квартири і плакала. Та згодом Франків своєю увагою огорнули працівники двох інститутів – літератури, де працював Тарас Іванович, і мовознавства, куди вступила в аспірантуру Зеновія Франко. Далі дім перетворився на готель для львів'ян. І Київ потроху стає рідним містом для франкової родини. Хоча сім'я Франків своєю українською мовою і в транспорті, і в крамницях, скрізь викликала здивування. Для Зені на першому місці завжди була українська мова, що зазнавала тут, у Києві, особливої наруги навіть на побутовому рівні.

Помешкання Франків у Києві було осередком інтелектуалів, де здібна українська молодь обмінювалася думками про стан української духовної культури й обговорювала можливі дії для її збереження та плекання. У те «Галицьке посольство» в Києві – на Володимирській вулиці – приходили галичани, яким

доводилося побувати тут у справах, навіть ночували, не маючи змоги поселятися в готелі [3].

Другого вересня 1950 р. Зеновія одружилася з Павлом Юрачківським, випускником фізичного факультету Львівського університету. Шлюб було зареєстровано у Львові. У цьому шлюбі народилися два сини: Юрій (1951 р. н.) і Андрій (1958 р. н.). Чоловік свідомо віддав роль глави сім'ї дружині. Домашнім господарством займався переважно він.

«Мама жила більше громадським життям, середовищем якого була національно свідомо громада Києва. Вона особисто знала Івана Дзюбу, Василя Стуса, Вячеслава Чорновола, Івана Світличного та багатьох інших дисидентів. Вихованням дітей батьки займалися мало, і це найкраще, що вони могли для нас зробити. Однак була в їхньому вихованні річ, притаманна тільки нашій родині. Коли мені було 8–9 років, мама по неділях читала мені Франкові поеми. Спочатку для дітей – «Лис Микита», «Абу Касимові капці», «Коваль Бассім», а потім і для дорослих – «Іван Вишенський», «Мойсей» і «Похорон». Перші три мені сподобались, але не більше, мабуть тому, що я вже це переріс. А от інші три справили колосальне враження, особливо «Похорон», – згадував Андрій Юрачківський [3].

У 1953 р. Зеновія закінчила аспірантуру, її залишили на роботу в Інституті мовознавства ім. О. Потебні. Наступного року захистила кандидатську дисертацію на тему, продиктовану їй насильно: «Франко в боротьбі з українським буржуазним націоналізмом, церквою і Ватиканом». Цього ж року, за вказівкою згори, була прийнята в члени КПУ. Спочатку вона належала до «правильних комуністок», котрих кидали на передній край боротьби з українським націоналізмом. Згодом Зеновія виступила на обговоренні завдань інституту, де вона підняла питання про плачевний стан української мови в Україні. Цей виступ списали

на нерозважливу молодість. Далі її «помилкові» виступи почастішали. Її вже зарахували до «непевних осіб» [3].

Проте, вже у 1958 р. вийшла друком «Мова творів Івана Франка» як розділ «Курсу історії української мови». До першого тому «Курсу...» ввійшли також дві її мовознавчі праці «Розвиток української літературної мови в західних областях України в першій половині XIX ст.» та «Розвиток української літературної мови в західних областях України в другій половині XIX ст.». Досліджувала мову Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської, письменників Закарпаття, історію розвитку літературної мови 20–50-х рр. XX ст. [13, с. 58].

Діяльність Зеновії Франко на полі франкознавства була багатогранною. Це – фундаментальні наукові праці на основі аналізу творчої спадщини Франка, переважно з мовознавчої сфери; науково-популярні статті про нього; критичні огляди його наукового доробку; рецензування досліджень інших франкознавців; публікація архівних документів і матеріалів; праця над виданням творів І. Франка в 50 томах та виявлення й підготовка до публікації окремих творів, статей і купюр, що не ввійшли до п'ятдесятитомника. З. Франко виступала на урочистостях, присвячених ювілейним датам, відкриттях пам'ятників, пам'ятних знаків тощо. Співпрацювала з музеями І. Франка (Львів, Нагуєвичі, Криворівня), підтримувала створення музею в Калуші, читала лекції, брала участь у громадських об'єднаннях, товариствах, підтримувала зв'язки із закордоном, родинні стосунки, пов'язані з І. Франком (з'їзди родини, святкування ювілеїв, відкриття музею в Нагуєвичах) [13, с. 59].

Вона зуміла побачити свого діда як людину, як митця, як громадянина, як науковця. Досліджувала його життєві дороги, взаємини із сучасниками (наприклад, дуже непрості із Михайлом Грушевським; завжди приязні, хоча лише листовні, з Агтангеном Кримським, який під час перших відвідин Львова у

1939 р. пішов на могилу Франка і на поминальному мітингу виголосив чудову промову, віддавши глибоку шану своєму другові, однодумцеві, як пише Зеновія Франко, в боротьбі за самоутвердження української нації в колі найкультурніших націй світу), опрацьовувала неопубліковані твори Франка, «здирала» фальш із радянських стереотипів образу свого великого діда, розглядала питання продовження Франкових традицій у членів його родини [10, с. 23].

Зеновія Франко брала участь у виданні збірника «Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965» (1966). Тут уперше опубліковані документи про подання до Шведської Академії наук клопотання про нагородження І. Франка Нобелівською премією, яке у зв'язку з воєнними обставинами не розглядалося. Окремими статтями вийшли дослідження «Франко як мовознавець» (1981), «Мова поезій Івана Франка» (1968), «Мова Івана Франка – вченого» (Матеріали міжвузівської ювілейної наук. конф., присвяченої 110-річчю з дня народження та 50-річчю з дня смерті І. Франка), «Ономастика в мові творів Івана Франка» (1975).

Зеновія Франко відгукнулась на кінофільм «Іван Франко» (1956), була співупорядником та автором передмови до фундаментального альбому «Іван Франко. Життя і творчість в портретах, ілюстраціях і документах» (1956), рецензувала першу виставу в Київському театрі ім. І. Франка «Для домашнього вогнища» (1969), опублікувала низку франкознавчих праць для школярів, статей із мовознавства до УРЕ, рецензій та фундаментальну працю «Граматична будова українських гідронімів (1979), яка, по суті, була її другою докторською дисертацією, але, переслідувана владою, вона не змогла подати її до захисту [13, с. 59].

У січні 1968 р. Зеновія Франко та Михайлина Коцюбинська здійснили спробу передачі «Репортажу із заповідника ім. Берії» до Чехословаччини. Фотокопію твору було заховано у

коробку з-під цукерок і передано через чехословацьких вчених Сву Покорну та Власту Червену для філолога Андрія Куримського у Прагу. Проте кадебісти вилучили документ під час перетину кур'єрами кордону СРСР у Чопі (зрештою, за сприяння Івана Світличного «Репортаж...» було надіслано до Москви, звідки, очевидно, він і потрапив на Захід). Коли сховок було викрито, то вина вся була звалена на Зеновію, про що була попередня домовленість. Знову було звернення до Інституту. Зеновію заставили написати «покаянє», і її Овчаренко помилував, але КДБ з тим не змирилось. Комітет відібрав із Зенених листів до подруг у Канаду (Віри Кемпе), один, який дали на розгляд в інститут. Саме в помешканні Франків, завдяки організаційному хистові та посвяті Зеновії, роздруковано працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Звідси й розходилася вона по Україні. Ще один із відчайдушних вчинків: вона занесла головний трактат шістдесятництва «Інтернаціоналізм чи русифікація» разом із листом Івана Дзюби на адресу першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста та голови ради міністрів УРСР Володимира Щербицького. Як результат, у кінці 1969 р. Зеновію не переобрали на посаду старшого наукового співробітника. Три з половиною роки Франкова онука була безробітною із негласною заборорою друкуватись, котра тривала 10 років. Під час тривалого безробіття Зеновія мала два запрошення в Канаду (від тітки Ганни Франко та з університету з Торонто з оплаченою дорогою), але КДБ не дав дозволу на виїзд [3].

Ось як згадує Зеновія ті роки: «Моє дисидентство тісно зв'язало мене з такими ж, як і я, переслідуваними моїми однодумцями. Ці три роки були для мене, як і для моїх друзів, роками розширення кола знайомств з українцями діаспори і їх працями, і разом з тим, роками непримиренного з існуючим станом речей, а звідси і посилюючого протесту» [12, с. 35].

У кінці грудня 1971 р. Зеновія збиралася із сином їхати до Львова. Їй зателефонував незнайомець, який себе назвав Ярославом Добошем* (*у грудні 1971 р. відвідав Україну як турист – Л. А.*). Він передав вітання від тітки Ганни і попросив зустрітися з ним. Домовилися зустрітися у Львові. Зеновія прийшла на призначене місце, але незнайомця не було. На цей час він уже був затриманий. Після повернення до Києва на Зеновію чекає слідство, обшук. Цікавою для Зеновії Франко була інформація в пресі про те, що затриманий емісар націоналістичного осередку, який приїхав нав'язати контакти з місцевими націоналістами. Далі йшов перелік, але прізвища Зеновії не було. Натомість фігурувало прізвище Євгена Сверстюка, з яким Добош ніяк не міг зустрітися, бо той лежав хворий і його адреси ніхто б не дав. Стало цілком очевидним, що Добош зіграв роль ширми для давно задуманої акції – усунення національно свідомих інтелігентів, як імовірної перешкоди тотальній русифікації [3].

Питання арешту Зеновії Франко розглядалось у верхах: «На мій арешт, хоч слідство спершу велося по статті, за якою звинувачувалась у шпionaжі (держава, на користь якої я працювала як шпигунка, не називалася) ордеру не одержано, хоч, як мені стало відомо, у верхах питання про мій арешт довго дебатувалось. Перевагу одержали ті, які запропонували використати

* Ярослав Добош – громадянин Бельгії, українець за походженням, член емігрантської Спільноти української молоді. 4 січня 1972 р. він був заарештований, у нього була конфіскована копія «Словника рим української мови» політв'язня Святослава Караванського. На допитах у КДБ він дав покази про зустрічі з українськими інакодумцями, а 2 червня 1972 р. на прес-конференції в Києві, організованій КДБ, заявив, що виконував роль зв'язкового між емігрантськими антирадянськими центрами і їх «агентурою» в Україні. Незабаром він був висланий з СРСР. У Бельгії на першій же прес-конференції для західних журналістів Ярослав Добош заявив, що свідчення в Києві він дав під примусом, і відмовився від них. Проте «справа Добоша» (операція органів держбезпеки УРСР, що спровокувала другу хвилю арештів в Україні 1972 р.) виконала свою роль і поклала початок «генеральному погрому» 1972–1973 рр.

моє прізвище з метою політичної гри. Мою заяву до Верховної Ради УРСР, щоб мене притягнути до судової відповідальності повернули мені назад [...]. Покаянний лист, який за моїм підписом з'явився в газеті Радянська Україна за 1 березня 1972 р. (а згоду на «каяття», звичайно, не в такій формі, в якій воно з'явилося, я дала в ході слідства, почуваючи себе «винною» в одному: в спробі таємної передачі за кордон «Репортажу...» В. Мороза; все інше, що інкримінувалось мені, належало до сфери переконань, а не дій). Мій покаянний лист привів до бойкоту мене і «справа», і «зліва». І пішли гуляти про мене всілякі чутки, частково не спростовані й досі, а також легенди про мої «провини», які приписувались мені часто без знання фактів, але й усвідомлено, щоб очорнити мене», – писала у своїх спогадах Зеновія Франко [12, с. 35–36].

Яскраве підтвердження наведених вище слів Зеновії Тарасівни знаходимо у спогадах Михайлини Коцюбинської*.

Доволі неприязно Михайлина Коцюбинська відреагувала на присутність Зеновії Франко на очній ставці в КДБ: «Великі арешти розпочалися у січні 1972 р. І. Дзюба все ще залишався на

*Михайлини Коцюбинська – народилася 18 грудня 1931 р. у Вінниці, де її батько створював музей М. Коцюбинського. З 1935 р. родина жила в Чернігові. У 1949 р. вступила на філологічний факультет Київського держуніверситету, який закінчила 1954 р., відтак навчалася в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Під керівництвом акад. О. І. Білецького захистила дисертацію «Поетика Шевченка і український романтизм» (видаана як «Етюди про поета» аж 1990). З 1957 до 1968 рр. – науковий співробітник Інституту. Перший прилюдний громадянський вчинок – протест 4 вересня 1965 р. під час перегляду фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» проти арештів української інтелігенції, за що була виключена в 1966 році з партії, переведена в інший відділ Інституту, її книжку про Т.Шевченка не включили до плану видань, не публікували навіть її статті про творчість Шевченка. 1968 р. звільнена з Інституту як така, що не пройшла конкурс. 1972 р., під час нових арештів української інтелігенції, впродовж кількох місяців Коцюбинську регулярно викликали на допити в КДБ. Нова хвиля репресій упала на неї у зв'язку з арештами в 1977 р. членів Української Гельсінкської групи, з якими вона мала дружні стосунки.

волі. Мене почали викликати на допити до КГБ. Вже після перших таких розмов у мене склалося враження, що кагебісти вирішили використати моє прізвище, поєднавши його з прізвищем Зіновії Франко, для того, щоб ми разом виступили з каяттям і осудом своїх арештованих друзів. Зіновію Франко відразу ж після арештів затримали, хоча формально, мовби, й не заарештували. Франко шантажували дітьми, тим, що відберуть нову квартиру, в яку збиралася переїздити її родина (для неї, ясна річ, це було дуже важливим питанням). Після того, як затримали Зіновію Франко, її чоловік відразу ж розірвав з нами будь-які зв'язки, і ми не могли нічого про неї довідатись...» [5].

Важкими були роки безробіття Зіновії Франко. Не маючи змоги реалізувати себе достатньо на ниві франкознавства, лінгвістики, науковиця була доведена до відчаю постійними переслідуваннями та цькуванням КДБ. Проте, з поверненням на роботу до інституту ситуація не покращилася: «Моє повернення на роботу в інститут було для мене гірким покаранням. Як я хо-

Ще через одне тяжке випробування довелося пройти Коцюбинській у 1983 р. Вона доглядала овдовілого Б. Антоненка-Давидовича, який запропонував їй узяти шлюб і перебратися до нього. Однак влада не дозволила. Під час «перебудови» М. Коцюбинській запропонували повернутися на роботу в Інститут літератури на посаду старшого наукового співробітника відділу рукописних фондів та текстології. У 1990 р. вийшла друком монографія «Етюди про поезію Шевченка». Упорядкувала книжку поезій В. Стуса «Дорога болю» (1990). Очолила творчий колектив, який підготував до друку і завершив у 1999 р. видання шеститомного у дев'ятьох книгах наукового зібрання творів В. Стуса. Цю працю М. Коцюбинська вважала найважливішою в своєму доробку. Упорядкувала разом із Валентиною Чорновіл IV-й том творів В'ячеслава Чорновола «Листи» (2005 р., понад 2 тис. стор.). У 2006 р. вийшла її «Книга споминів». Авторка сотень публікацій у пресі про шістдесятників, про Т. Шевченка, В. Стефаника, П. Тичину. М. Коцюбинська – лауреат премій ім. В. Стуса, ім. О. Теліги, літературної премії ім. О. Білецького (1993), Фондації Антоновичів (1996). Її двотомник вибраних праць «Мої обрії» відзначений 2005 р. Національною премією ім. Т. Шевченка. Почесний доктор Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2006 р. нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня. Померла 7 січня 2011 р. похована на Байковому кладовищі у Києві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/pomerla-myhajlyna-kotsyu-bynska/>.

тіла проміняти своє місце в інституті, де мене прийняли якщо не ворожо, то дуже насторожено, на місце в заповіднику імені Берії! І скільки разів думала покінчити з собою... Звичайно, я свідома того, що йшла на компроміс з совістю не тільки тоді, коли з високого повеління писала роботи про боротьбу Франка з українським буржуазним націоналізмом, але і тоді, коли з нижчого веління писала рецензії на роботи про таку ж боротьбу з українським підпіллям, що велася в 40-х роках (це були тільки рецензії, бо я сама ніколи не була автором робіт на таку тему). Проте, цього вимагали умови не так життя, як виживання, і знову таки не так мене, бо свого життя я не цінувала, як моїх найближчих...» [12, с. 36].

Протягом 11–15 вересня 1986 р. у Львові відбувся Міжнародний симпозіум ЮНЕСКО «Іван Франко і світова література». Участь у симпозіумі взяли понад 300 вчених із 12 країн світу. Серед учасників симпозіуму була також Зеновія Франко. Вона виступила із доповіддю «Національні і інтернаціональні джерела експресії в поетичній мові І. Франка». Як тільки закінчились усі святкування, дирекція інституту розв'язала руки. Було запропоновано негайно подати заяву на звільнення, бо інакше її не атестують на засіданні вченої ради. На цей раз відбувся шантаж з боку вченого секретаря П. Ю. Гриценка. Зеновія Тарасівна так згадує той випадок: «Він наполягав негайно подати заяву, бо інакше мене буде «провалено» на голосуванні. Я відповіла йому: це вже було. Придумайте щось інше, а заяву я подам в зазначений строк. І так інститут вдруге позбувся мене, правда, на цей раз мої роки, при відсутності докторського ступеня, який не дозволено було мені здобути, були беззастережним аргументом проти мене» [3].

Товариство «Україна» запропонувало Зеновії поїхати в Канаду на другі франкові читання, а для цього необхідно було характеристику з інституту. Не рекомендував! Проте, вже трохи

пізніше, Зеновії Тарасівні все ж вдалося побувати в Канаді: «Тепер я на пенсії. І, звичайно, тільки тепер почуваю себе розкутою. Багато пишу і друкуюся, багато готую видань. На других читаннях Франка все ж таки я була в Канаді з Федором Погребенником. І всі три мої доповіді надрукувала та ж сама «Сучасність» [3].

Поволі лід довкола Зеновії почав танути. Змінювалось життя, змінювалась ситуація в державі. Тепер Зеновія веде активний спосіб громадського життя. Будучи вже хворою, жадібно вдихала атмосферу національного ренесансу. Вона стає одним із ініціаторів створення руху за перебудову, виступає на захист та реабілітацію Греко-Католицької Церкви, підтримує голодуючих «на граніті» студентів, допомагає у відновленні НТШ.

Зеновія Тарасівна взяла активну участь у першій (установчій) науковій сесії НТШ у березні 1990 р. Збираючи рештки сил вона приїхала в кінці серпня 1991 р. на ювілейну конференцію до 125-ліття з дня народження М. Грушевського, де головувала на одній із секцій, також виголосила ґрунтовну доповідь про взаємини І. Франка та М. Грушевського [3].

Зеновія любила життя, любила людей. А найбільше за все любила Україну! Не відмовлялася від жодної роботи, якщо могла чимось прислужитися Україні.

На початку жовтня 1991 р. Зеновія Франко відвідала її подруга зі Львова Марія Вальо: «У цей вечір сон мене не брав, і у моїй пам'яті, наче кадри з фільму, виринали епізоди нашого знайомства і відносин із Зенею. А коли до моєї свідомості дійшла страшна думка, що, можливо, моя зустріч із нею була останньою, я гаряче молилась» [1, с. 294].

Зеновія Франко померла 17 листопада 1991 р. Вона відійшла надто рано, не тільки у зв'язку із її ще відносно молодим віком, але й тому, що саме тепер відбулася та епоха, коли вона

змогла би сказати усе, що нагромадилося, але не могло бути сказане упродовж життя. Похована на Байковому цвинтарі.

Зеновія Франко – людина надзвичайно активна, була в перших рядах борців проти тоталітарного рабства, завжди в гущі подій, завжди готова до самопожертви, відважних вчинків. Подаємо невеликий уривок-відгук із публікації в газеті «Західний кур'єр», що написали на початку 90-років друзі і товариші в пам'ять про цю славетну жінку: «Сорокарічне перебування Зеновії Франко у Києві ніби й не відзначалося чимось особливим, героїчним, однак її, може, й непомітна для сторонніх невисипуща повсякденна діяльність: розмови, виступи, поширення забороненої літератури, згуртовування біля себе людей, що зустрічалися в неї вдома, – вже все це було актом протесту і великим подвигом у часи глибокої тоталітарної ночі. Зеновія Франко була однією з небагатьох, хто в славні шістдесяті роки і до кінця своїх днів торував шлях сьогоднішньому національному відродженню. Ім'я її ввійде навіки в нашу історію» [6].

А ось так відгукнувся про цю непересічну особистість Дмитро Павличко: «Зеня Франко була провідною зорею шестидесятництва. Нам здавалося, що її походження, її прізвище захищає нас. Ми думали, що КДБ не наважиться переслідувати її, як онуку шанованого ідеологами комунізму [...] Каменяра, тому заохочували до нових сміливих вчинків» [8, с. 266].

Думка Оксани Франко: «Постійна готовність до самопожертви, як на мене, була однією з головних рис її характеру. Після кожної зустрічі з нею хотілось бути кращою, досконалішою і також щось зробити добре для людей. Склалось так життя, що мені довелось прожити багато років поруч неї. Вона стала мені немов рідною старшою сестрою (хоч ми «сестри у третіх») і матір'ю, бо в нас велика різниця у віці. Наші діди Іван і Онуфрій Франки були рідними братами. Перші мої усвідомлення самої себе пов'язані з приїздами «Тарасових» до с. Підгір-

ки в 40-рр. ХХ ст., а двадцять два роки ми спілкувались у Києві, де я з сім'єю мешкала з 1968 по 1990 рр. Із моїм рідним селом – Підгірками, що давно ввійшло в межі м. Калуша на Івано-Франківщині, в Зеновії було тісно пов'язане дитинство й юність, та й до кінця життя вона живо підтримувала стосунки з родиною й друзями (Мельниками, Піщаками, Когутами)» [14, с. 239].

Отже, Зеновія Тарасівна Франко, вела активне громадське життя, боролась із системою, була символом перемоги української інтелігентки над сірістю, рутинністю зрусифікованих ідей. Вона отримала чудову освіту, її родина – це родина Великого Івана Франка. Вона несла в собі гени українства з тисячолітньою силою предків. Зеновія активно і наполегливо відстоювала українську мову, на противагу тотальній русифікації. За це вона зазнала жорстоких переслідувань, цькування, необґрунтованих звинувачень. Зеновія Франко, без сумніву, була чільною особистістю в русі шістдесятників. Без неї цей рух мав би, очевидно, дещо інші, не такі виразні обриси.

Джерела та література

1. Вальо М. А. Остання зустріч / Марія Вальо / Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. Вальо; передм. О. Романіва; відп. ред. Л. Крушельницька. – Львів, 2003. – С. 294–296
2. Жадько В. О. Некрополь на Байковій горі: Літературно-публіцистичне видання / Віктор Жадько. – Київ: ПП «Видавництво «Фенікс», 2008. – С. 218–219.
3. Зеновія Франко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kamenyar.info/zenoviya-franko-prodovzheniya/>.
4. Зіновія Тарасівна Франко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/history/famous-workers/franko.html>.
5. Коцюбинська М. Х. У моєму житті було так багато добра... / Михайлина Коцюбинська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/>.
6. Невже трагізм запрограмований? (роздуми Франкової онуки) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.if.ua/franko/1314014935.html>.

7. Овсієнко В. В. Дисидентський рух в Україні / Василь Овсієнко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// museum.khpg.org/1162803362](http://museum.khpg.org/1162803362).

8. Павличко Д. В. І ти – Франко / Дмитро Павличко / Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / упор. і наук. ред. М. А. Вальо; передм. О. М. Романіва; відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 2003. – С. 265–266.

9. Слово про Каменяреву онуку на честь її 80-ліття, яке ми б відзначали у жовтні цього річ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.if.ua/franko/1314018545.html>.

10. Тебешевська О. С. Великий Каменяр у реценції Зеновії Франко / Оксана Тебешевська / На обріях слова. Наукові пошуки, розвідки, рецензії, відгуки, есеї, нариси. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 21–37.

11. Тебешевська О. С. Зеновія Франко / Оксана Тебешевська / На обріях слова... – С. 68–76.

12. Франко З. Т. Дещо про себе, на цей раз, саму / Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо; передм. О. М. Романіва; відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 2003. – С. 33–37.

13. Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко / Оксана Франко // Слово і Час. – 2006. – № 8 (серп). – С. 58–65.

14. Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко / Оксана Франко / Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо; передм. О. М. Романіва; відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 2003. – С. 239–248.

Liudmyla Andriichuk
Kalush City

Zenoviia Franko – the path of a scientist and dissident

Abstract. *The article, based on memoirs and published materials, attempts to investigate the figure of a prominent Ukrainian scientist and public figure Zenoviia Tarasivna Franko. The life and scientific achievements of Ivan Yakovych Franko's granddaughter are covered; Zenoviia Franko's contribution to the national, social and public life of Ukraine in the second half of the twentieth century.*

Key words: *Zenoviia Tarasivna Franko, dissent, movement of the sixties, hydronyms, French studies, Ivan Yakovych Franko.*

Оксана Тебешевська

м. Калуш

Берегиня Франкового роду: Оксана Омелянівна Франко

Анотація. У статті охарактеризовано постать Оксани Омелянівни Франко (1939–2021), описано основні етапи її життя, наукової та громадської діяльності; названо основні її наукові публікації та статті про неї; підкреслено вирішальну роль у створенні Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках; акцентовано увагу на цікавих спогадах Оксани Франко, якими вона поділилася з авторкою.

Ключові слова: Оксана Франко, 80-ліття, Підгірки, наукові праці, Музей-оселя, Калуш, архіви, Іван Франко, Андрій Франко, родовідне художньо-графічне дерево.

Оксана Франко викликає інтерес істориків, краєзнавців, літературознавців не тільки як представниця великого і славного Франкового роду, а й як знаний історик, архівіст, етнолог, активна громадська діячка, професор Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсна членкиня Наукового товариства імені Шевченка (звання присвоєно 8 жовтня, а диплом вручено 7 грудня 2019 р.).

Ця неординарна й цікава постать була і є предметом уваги та досліджень багатьох авторів. Назвемо основних із них: Sliwowska W. (Вікторія Слівовська) «Рецензія на кн.: «Кирило-Мефодіївське товариство»: У 3 т. / Співупорядник О. О. Франко [1, с. 84–90]; Петро Арсенич «Прикарпаття в житті Каменяра»: монографія [2, с. 10–12]); Марко Антонович «На роздоріжжях наукової діяльності. Видавнича діяльність УВАН» [3, с. 1, 6–7]; Роман Кирчів «Праця про українського етнографа світової слави» [4, с. 135–137], «Федір Вовк у новому науковому висвітленні» [5, с. 266]; Лариса Крушельницька «Подвижник українсь-

кої науки і культури» [6, с. 380–383]; Роман Горак, Ярослав Гнатів [Гл. XIII] «Онуфрій Франко». Кн. 1: Рід Якова [7, с. 188]; Микола Когут «Науковець – нащадок Франкового роду» [8]; «Калущина в іменах»: біографічний довідник [9, с. 193]; «Калущина: люди і долі». Біографічний довідник [10, с. 212–213]; Костянтин Кондратюк «Професор Оксана Франко: талановита українська жінка, науковець і педагог» [11, с. 5–7]; «Оксана Франко: талановита українська жінка, вчена і педагогиня» [12, с. 359–362]; Андрій Франко «До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко» [13, с. 235–237]; Степан Макарчук «До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко» [14, с. 784–785]. Є інформація про О. Франко і в енциклопедичних виданнях: «Франко Оксана Омелянівна». Мала енциклопедія українського народознавства [15, с. 831], «Жінки України»: біографічний енциклопедичний словник [16, с. 472–473].

Доброю нагодою звернутися до знаної особистості стало її 80-ліття. До цієї дати написали цікаві матеріали про ювілярку Петро Шкраб'юк «До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко: Ювілейне слово» [17, с. 510–520], «Берегиня роду Каменяра. Ювілейне слово про Оксану Франко» [18, с. 13]; Любомир Сеник, Андрій Франко «Професор Оксана Омелянівна Франко: ювілейна сильветка (до 80-річчя від дня народження)» [19, с. 223–241]; Ірина Кміть «На ювілей Оксани Франко в Підгірках зібралось понад 30 родаків Каменяра» [20, с. 10]; Наталія Мельник, Андрій Франко «Нотатки до ювілею берегині Франкового роду» [21, с. 4–5]; Наталія Мельник «Оксана Франко. 80-а весна» [22]; у «Вістях Калущини» опублікована і моя стаття, присвячена цій даті, – «Берегиня Франкового роду»: До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко [23, с. 3]. Проте кожен, хто досліджує життєпис відомої людини, хоче внести нові штрихи до її портрета, подати невідомі факти біографії чи зафіксувати цікаві думки

про неї та її батьків, оточення, зокрема спогади, особливо, коли вони почуті з перших уст. Саме таку мету переслідувала авторка цієї статті.

Я познайомилася з Оксаною Франко в середині дев'яностих завдяки першій директорці Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках Лідії Іваницькій, яка любить розповідати про їхню з Оксаною дружбу, що тривала вже більше півстоліття. «Оксана, – згадувала Лідія Романівна під час однієї з наших зустрічей, – прийшла до нас, у Калуш, в «білу» школу з Підгірок. У шостий клас, здається. Ми сіли тоді разом за парту. Потоваришували. Завжди допомагали одна одній, по закінченню навчання вступили до Львівського університету – я на географічний факультет, вона – на історичний. Це дуже щира й надійна подруга, надзвичайно працьовита і цілеспрямована». Їхня дружба тривала до останніх днів О. Франко.

Народилася Оксана Франко 11 квітня 1939 р. в Підгірках (тепер мікрорайон Калуша) у сім'ї Омеляна Онуфрійовича Франка (1906–1981) і Анни Дмитрівни Тацуняк (1913–1991). Як відомо, сім'я рідного Франкового брата Онуфрія переселилася сюди навесні 1904 року. Брати спільно купили тут маєтність [24, с. 2].

Дитинство припало на післявоєнні голодні роки. Батько їздив у гори, щоб щось роздобути для прожиття. Пані Оксана згадує, що він завжди був розважливим, розмовляв піднесено, добре обдумував те, що має сказати чи написати, з великим задоволенням і гордістю оповідав про Івана Франка. Коли Франко приїжджав у Підгірки, то хлопець, якому було п'ять-сім років, супроводжував його. Ходили разом на рибалку, у ліс по гриби. Іван Франко показував гриб, а він зрізував. Омелян був активним просвітянином, справжнім українцем. За це поляки в 1939 р. заарештували його. Дружина з дітьми (синові Мирославі було три роки, а Оксана – у візочку) ходила до тюрми і

носила передачі чоловікові. Маму Оксана характеризує як аристократку духу, яка такими ж виховувала своїх дітей. Навіть у дрібницях. Одного разу пішли до крамниці, й Оксана взяла решту – копійки. Мама дорікнула донечці: «Як ти можеш брати копійки? Треба залишити». Про людей завжди говорила з гідністю, ніколи – погано. У юності була активною пластункою. Через усе життя пронесла спомин про зустріч пластунів з Андреем Шептицьким, який у 1929 р. приїхав до Калуша, запросив до Підлютого, цікаву поїздку у резиденцію. Розповідала про це дітям. У 1964, через тридцять п'ять років, попросила їх відвезти її до будинку Шептицького, щоб ще раз подивитися на це чудове місце, згадати розмову з митрополитом. «І ми, – розповідала мені пані Оксана, – поїхали. Будинок зберігся. Мама раділа, згадувала незабутню подію. Ми ночували в сусідньому селі. Зробили світлину на спомин. Мама була жінкою сміливою, дуже нас любила. Коли чоловіка мого скерували на роботу до Котласа Архангельської області, мама в 1961 р. до нас приїхала. У населених пунктах поблизу жили наші родичі, які були виселені. У цей час батько поїхав до брата Мирослава на цілину, в Актюбінськ. Дуже жалів сина, який там втратив здоров'я. Батько об'їхав весь Казахстан. Відвідав в Караганді виселених Франків. Батьки були для нас прикладом, як і вся родина» [25].

Франки завжди трималися разом. Як згадує пані Оксана, у Підгірках, Зборі, всюди, де жили члени цієї великої родини, сходилися і з'їжджалися на свята по 20–30 осіб, спілкувалися. Франки ревно берегли наші звичаї і традиції. У родині панував український дух, виховувалося пошанівне ставлення до старших. Так, наприклад, речі Онуфрія (бочка, корито, цебер та ін.) не викинули, а покладали на горищі нової Омелянової хати. Батько завжди нагадував про них, велів берегти. До останніх днів Омелян намагався бути у вирі громадського життя. Навіть, будучи хворим, пішов на відкриття дошки на Народному домі в

Калуші. Коли прийшов додому, сказав усіх зібрати і попрощався. Пішов прощатися і з лісом (він ріс на тій ділянці, яку купили Франки в Підгірках), а потім попросив відвезти його в Нагуєвичі на відкриття музею Іванові Франку там, де колись стояла батьківська оселя (27 серпня 1981 р. – О. Т.). З машини вийти уже не міг. Усі підходили до нього, віталися, розмовляли. Коли повернулися до Підгірок, то уже занесли його на руках до хати. Через місяць він відійшов.

Батьки, сімейна атмосфера – це те, що відіграє вирішальну роль у формуванні світогляду дитини, її духовних цінностей. Тому відомості про родину є дуже важливими для глибшого розуміння особистості і її діяльності. Так і з Оксаною Франко. Український дух, високі моральні цінності, працьовитість, активність у громадському житті, служіння людям – усе виросло із родинного коріння. Дівчина спочатку вчилася в школі в Підгірках, але хотіла опанувати англійську мову. Це можна було зробити тільки в Калуші. Сама пішла проситися до міської школи, та ніде її не прийняли. Треба було мешкати в місті. Звернулися до маминого товариша, пана Кушлика, який очолював «Пласт», щоб допоміг із пропискою. Допоміг. У шостий клас Оксана Франко уже пішла до «білої школи» в місті.

«Дитячі роки Оксани припали на важкі роки Другої світової війни, – пише професор ЛНУ ім. Івана Франка, доктор історичних наук Петро Шкраб'юк. – До школи спрагла знань дівчина пішла у вересні 1945 року – спершу п'ять літ навчалась у Підгірках, відтак – у Калуші. Це був час боїв з повстанцями, вивозили в Сибір, плачі, зойки [...]. Все це закарбувалося в юній пам'яті, як і арешт улюбленої вчительки Ольги Іванівни Мричко, яка давала дітям читати вірші Тараса Шевченка, а на звороті книжки фігурувало зображення тризуба» [26, с. 511].

З приємністю Оксана Омелянівна згадує роки навчання, однокласників, найкращу товаришку юних літ Лідочку, про яку

мова йшла вище. Дівчата справді були нерозлучними. На вечорі з нагоди 80-річного ювілею Оксани Франко обидві згадували, як одного разу пришилися одна до одної за рукави: йшли разом, встала на уроці відповідати одна – за нею піднялася інша. Отримали за такі пустощі одиницю! У 9–10 класах О. Франко вела щоденник. Кожен пережитий день був детально описаний! На той час пані Оксана якраз почала впорядковувати щоденникові записи.

Дівчина любила гуманітарні науки. Вагалася, що обрати – філологію чи історію. Знаємо, що після закінчення школи в 1955 році вступила на історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. На сайті цього вищого навчального закладу є інтерв'ю, записане Русланою Сподарик і Юлією Цимбалою, з О. Франко, у якому вона розповідає про студентське життя: «Курс був дуже дружній. Так само виживали, хто як міг. Жили на одну стипендію. Батьки ніхто не міг допомогти. <...> Ми виходили з становища. <...> Всі вчилися дуже ретельно, бо без стипендії не можна було прожити. <...> В університеті молодість. Що то говорити!» [27]. Дізнаємося з інтерв'ю і про те, що половина навчання в університеті припала на хрущовську відлигу, коли зароджувалося шістдесятництво. Звичайно, активна діяльність Івана Дзюби, Івана Світличного, Василя Стуса, потім арешти українських патріотів впливали на студентів: спонукали до дослідження справжньої української історії, заборонених тем, додавали сміливості і впевненості у відстоюванні своєї позиції, сприяли піднесенню українського духу.

Оксана Франко брала для дослідження непрості теми, ті, які були забороненими. Під час однієї з наших розмов [28] я запитала її, як вона, тоді ще молода, без досвіду, підбирала, відшукувала їх. «У 1960 році, – розповідає пані Оксана, – я закінчила університет і почала працювати у Львівському облас-

ному державному архіві. Відразу готувала матеріали до відзначення 300-річчя архіву. Було цікаво. У цьому ж році вийшла заміж за Дмитра Данилюка, який закінчив політехнічний. Його скерували на роботу до Ленінграда, і я поїхала з ним. Там працювала спочатку в Центральному державному історичному архіві, потім в інших архівних установах. Там я знаходила дуже цікаві матеріали з історії України. Я писала статті, потім використала їх у своїх дисертаціях. У 1968 ми переїхали до Києва. Я почала свою працю в Центральному державному історичному архіві. Спочатку на посаді старшого наукового співробітника, а пізніше завідувачкою відділу, секретарем Вченої ради установи. У 1975 я вже була в інституті археології на посаді наукового, а так старшого наукового співробітника. Відповідала за науковий архів. Моя постійна праця з архівними документами вилилася у кандидатську дисертацію, яку я захистила в 1985 році. Її тема – «Суспільно-політичний рух на Україні кінця 50-х – початку 60-х років XIX ст. (джерелознавча характеристика архівних документів)». Продовжила свої дослідження у Львові, куди повернулася в 1990 році. Почала працювати на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка» [29].

Як бачимо, археології О. Франко присвятила багато років життя – 1975–1990. Це був цікавий і плідний період у її науковій діяльності. У статті «До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко», опублікованій в часописі «Археологія» [30, с. 119–121], підкреслено, що вона «періодично виїжджала в археологічні експедиції, щоб «відчути смак» справжнього польового дослідження» [31, с. 119], «написала понад 20 оглядів архівної спадщини видатних археологів України, серед яких: Федір Вовк, Данило Щербаківський, Вікентій Хвойка, Сергій Гальченко, Володимир Грінченко, Микола Макаренко, Дмитро Яворницький» [32, с. 119 – 121], висвітлювала і відомі, й маловідомі дослідження вчених,

«вперше на початку «перебудови» назвала імена та надрукувала матеріали репресованих і заборонених у 30–40-і роки вчених-археологів: Миколи Макаренка, Петра Курінного, Євгенії Козловської, Вадима Щербаківського, Ф. А. Козубовського, кілька разів виступала на засіданнях Вченої ради з доповідями про їхню діяльність. Додаткові матеріали про українських археологів О. О. Франко виявила в рукописних відділах бібліотек та архівосховищах Петербурга, Москви, Одеси, Львова, Кракова, Праги, Парижа» [33, с. 12].

У нелегкі застійні часи треба було мати сміливість бути собою, відстоювати українські цінності, досліджувати правдиву історію свого народу. Переслідували навіть за підтримку зв'язків із дисидентами, тими, кого влада називала так званими «ворогами народу». Але справжні не боялися бути справжніми, незважаючи на «пильнування» й переслідування радянськими органами. У нашій розмові в липні 2021 р. [34] ми торкнулися цієї теми. Оксана Франко згадала подію, яка відбулася в цей же день, 25 липня, 45 років назад, у 1976 році. «Розкажу Вам, з якими людьми я спілкувалася. Це важливо. Ось правозахисникові Миколі Матусевичу, з яким ми працювали разом в Державному історичному архіві, – 30 років. Друзі (близько 40 осіб) зібралися в його батьківській домівці. Село Шевченківка на Васильківщині. Ми всі були одягнені в українські вишиванки, цілу ніч при свічках співали українських пісень, танцювали, Миколу вітав заборонений тоді хор «Гомін». Частування було дуже скромним: кожен приніс, що міг, – але духовне єднання було незабутнім. Уранці всі пішли на озеро, там зробили світлину. І про Миколу Матусевича, і про його товариша Мирослава Мариновича, який зараз є проректором Католицького університету у Львові, хочу Вам сказати трохи більше. Це сміливі хлопці, борці за права українського народу. Вони в 1976 р. заснували Українську Гельсінську групу, протестували проти реп-

ресій інтелігенції, зокрема М. Руденка, О. Тихого. Матусевич підписав листа до урядів країн-учасниць Гельсінської угоди на захист репресованих. У березні 1977 р. Микола і Мирослав у філармонії в Києві під час вечора пам'яті, присвяченого Т. Шевченкові, вийшли на сцену й закликали всіх заспівати «Заповіт». Уже в квітні обох заарештували. Дали по максимуму – 7 років таборів і 5 років заслання, але вони й там не скорилися, відмовилися просити помилування. Ми про це не забували. Такі люди надихали нас, допомагали вистояти у непрості часи, коли кадебісти пильнували кожного патріота».

Повернення до Львова в 1990 р. ознаменувалося виходом у світ трьох томів праці трьох авторів (М. Бутич, І. Глизь, О. Франко) «Кирило-Мефодієвське товариство». А в 1994–1995 роках видано двотомовик «О. Ф. Кістяківський. Щоденник. 1874–1885». О. Франко – серед його упорядників.

Працюючи в архівах, О. Франко зацікавилася постаттю українського вченого та громадського діяча Федора Вовка, спадщина якого в радянські часи була заборонена. «Особливо «до душі» припав О. Франко особовий архів Федора Вовка, – пише А. Франко, – аналіз документів якого став фундаментом її докторської дисертації «Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка» (2000)» [35, с. 236]. Частину матеріалів про вченого О. Франко оприлюднила вперше. Авторка розповіла про багатогранне життя світового вченого, який як емігрант прожив тридцять років за кордоном, проаналізувала його археологічні, антропологічні та етнографічні дослідження, розкрила активну громадську діяльність видатного українця, однодумця Івана Франка і Володимира Гнатюка.

Ретельно вивчила О. Франко і наукову спадщину дійсних членів НТШ Михайла Грушевського, Івана Франка, Володимира Гнатюка, Вадима Щербаківського, Зенона Кузелі, Петра Курінного. Працювала над їхніми архівами не тільки в Україні, а й за

кордоном – у Мюнхені, Парижі, Празі, Петербурзі. Вона фактично повертала ці імена із забуття. Низку статей написала про Вадима Щербаківського. З властивою їй ретельністю й наполегливістю вивчила архів ученого й узагальнила та систематизувала матеріали в дослідженнях «Наукова і суспільно-політична діяльність Вадима Щербаківського (до 120-річчя від дня народження)» [36], «Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського» [37], спільно з Андрієм Франком – «Науково-творча, організаційна та педагогічна діяльність Вадима Щербаківського упродовж емігрантського періоду життя (березень 1922 – січень 1957 років) (До 140-річчя від дня народження)» [38] та ін. Франки також підготували до друку ґрунтовне дослідження «Брати Данило та Вадим Щербаківські. Життя та наукова діяльність».

Закономірно, що велику увагу Оксана Франко приділила видатному родичеві – Іванові Франкові. Вона разом із сином Андрієм досліджувала маловідомі сторінки життя і діяльності Каменяра, доповнювала уже видане й відоме, упорядковувала додаткові томи до 50-томового видання творів І. Франка, допомагала підготувати до друку книжку «Зеновія Франко. Статті. Спогади. Матеріали» (за редакцією М. Вальо), яка вийшла в 2004 році [39].

Науковий доробок О. Франко – декілька монографій, окремі розділи колективних праць, понад 200 статей, розвідок, матеріалів з методики. Низка цих досліджень була опублікована в Німеччині, Франції, США, Польщі, Англії.

Знають О. Франко і як чудового педагога. Професор ЛНУ Костянтин Кондратюк пише: «Оксана Омелянівна вже понад 30 років плідно працює на педагогічній ниві. Вона успішно вела семінар з історії та джерелознавства України, читає лекції з етнології України та етнографії народів світу, українознавства та низки спецкурсів. Випускники факультету з вдячністю згадують

Оксану Омелянівну як вмілого, доброго наставника і радника. Її лекції завжди викликають інтерес і позитивні відгуки у слухачів. Під її керівництвом студенти захистили десятки дипломних, бакалаврських, магістерських робіт» [40, с. 361].

Оксана Франко була членкинею Вченої ради історичного факультету, понад 15 років – спецради із захисту докторських і кандидатських дисертацій в Інституті українознавства імені Івана Крип'якевича та Інституті народознавства НАН України. Троє аспірантів під її керівництвом успішно захистили кандидатські дисертації.

О. Франко завжди була активною в суспільно-політичному і громадському житті, навіть у застійні 70-80-і роки ХХ століття. Варто назвати тих сміливих і націоцентричних людей, у коло яких вона входила: Лідія Орел, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Микола Литвин, Ярослава Грендиш, Василь і Петро Шклярі та ін. Вони, як не раз розповідала мені пані Оксана, ходили і їздили на могили відомих українців, приносили квіти, виголошували промови. «Ось на шосту річницю загибелі Алли Горської, – згадувала пані Оксана, – десять двадцятьоро нас прийшло на Берковецький цвинтар. Було дуже холодно, кінець листопада. На могилі тоді були три дошки з клинами, збиті так, що можна було побачити тризуб. Звичайно, для тих, хто розумів. Ми принесли синьо-жовті квіти. Це був вияв нашого протесту проти переслідування українських патріотів. Я тоді жила в Києві, якраз неподалік. З кладовища пішли всі до мене. Надія Світлична пригадала, як вчила Аллу української мови, починаючи з алфавіту, як дівчина, вихована в російськомовній сім'ї, свідомо перейшла на українську, присвятила своє життя Україні. Мирослав Маринович грав на піаніно, а мій малий Андрій хвалився йому, як він вміє піднімати штангу. Зібрали, що було, на стіл і пом'янули Аллу, тих, хто постраждав від тоталітарної системи, хто був у тюрмах. Це незабутні хвилини. Ми також їздили

на могили Михайла Грушевського та Василя Симоненка. Пам'ятаю, як у Черкасах ми натхненно співали «Лебеді материнства». Ми шанували героїв Холодного Яру. Поїздки на цю славну українську землю були акціями непокори режимові, який нищив наші національні цінності. У той час заборонили концертну діяльність хорові Леопольда Ященка, а я організовувала їх виступи в різних установах, зокрема в церкві св. Миколая Видубицького монастиря. Тоді там вперше за останні століття прозвучала українська мова, пісня і бандура Миколи Литвина. Завжди святкували в ті складні часи Івана Купала на Трухановому острові. З вогнищами, піснями. Хотіли зберегти українські звичаї, традиції наших предків, цим показували, що українська нація жива. З величезною приємністю згадую і подорожі на Закарпаття, те, як архівіст, історик Орест-Нестор Мацюк таємно показував нам могили січових стрільців. А як ми колядували і щедрували! І знаєте де? В метро! Усі одягалися у вишиванки. Коли були на ескалаторі, знімали куртки, пальта і колядували. Люди нас підтримували, а «стражі радянського порядку» розганяли» [41].

Розуміємо, що тоді треба було мати неабияку мужність не схитнутися, не піддатися страхові, бути стійким у своїх переконаннях і відстоюванні національної гідності. Оксана Франко була саме такою. Показувала це своєю багатогранною діяльністю, і навіть демонстративним носінням українського національного одягу у часи, коли так пильно за українськими патріотами слідкували радянські репресивні органи.

Окрему сторінку у біографії О. Франко займає тема Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках. У розвідці Андрія й Оксани Франків «Етнографічні та краєзнавчі матеріали в музеї Івана Франка в Калуші» читаємо: «Музей-оселя Івана Франка в Калуші був відкритий 30 серпня 1992 р. <...> у будинку нашого діда і батька Володимира-Омеяна – наймолодшого сина Онуфрія, збудованого ним власноруч в 1934–1935 рр. на одній із

земельних ділянок, що спільно належала обом братам – Івану та Онуфрію. Цьому передувала десятирічна важка боротьба за створення музею.

<...> Боротьба закінчилася нашою перемогою. <...> Вдалося припинити плундрування осель. А вже в період Незалежності України ми організували музей Івана Франка. Велику допомогу і підтримку ми одержали від мера міста Р. Сушка та Спілки письменників України, зокрема від Д. Павличка, Б. Олійника та Ю. Мушкетика, а також від директора обласного краєзнавчого музею М. Паньківа та науковця П. Арсенича.

Виявлено сотні документів у фонді І. Франка у Києві, центральних і місцевих державних архівах, що стосуються родинних зв'язків. Ми записали спогади про І. Франка та його родину, зібрали речові етнографічні матеріали, які експонуються в музеї.

Впродовж 20-и років очолює Музей Лідія-Христина Іваницька, яка з повною самовіддачею ставиться до своїх обов'язків» [42, с. 522, 524].

Тут принагідно згадаємо сміливий вчинок Оксани Омелянівни, про який написав Петро Шкраб'юк у своїй статті до 80-річного ювілею професорки: «Щоб зберегти садибу-обійстя від варварської ліквідації, на початку та всередині 80-х років XX ст., О. Франко написала понад 60 листів у найвищі владні інстанції і добилася їх позитивного розгляду (а це було непросто здійснити в часи панування «імперії зла»). А коли недостойні, нахабні представники цинічної, підступної регіональної влади таки «по-слали» бульдозер, щоб брутально знести меморіальну хату – чомусь саме там мали споруджувати «Нафтобурмаш» «союзного», ексклюзивного значення і вже викопали глибоку траншею, – то Оксана подвижницьки, відчайдушно, «ничтоже сумняшеся», самовіддано закриваючи собою доступ до батьківської оселі, залізла в цю траншею, залиту водою, і подивований буль-

дозерист ... відмовився від злочину, не бажаючи «брати гріх на душу»... [43, с. 520].

Оксана та Андрій Франки зробили унікальне дослідження – створили «Франкове родовідне художньо-графічне дерево, що налічує 360 осіб від предків письменника до сьогоденних нащадків по всіх галузках Франкового роду: по лініях братів Івана, Захара та Онуфрія» [42, с. 528].

Окрім усього іншого, Оксана Франко прекрасно малює, пише вірші, займається фото- та відео зйомками (*із сином Андрієм створено відеофільм про Франкову родину, який демонструвався як в Україні, так і за кордоном. – О. Т.*).

Мабуть, найглибше й найширше багатогранність таланту Оксани Франко охарактеризували Любомир Сенік та Андрій Франко у статті «Доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко: оригінальна ювілейна силуетка (до 80-річчя від Дня народження)», яка ввійшла до першої книги чудового видання «Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». Автори, як вони самі зазначають, «намагалися комплексно, мультивекторно, багатошарово, фактологічно створити яскравий, дбайливо, правдиво, науково-критично відтворений у «форматі» «стереоскопічного» представлення, типологічно подібний, дзеркальний образ» універсальної і водночас своєрідної української Жінки Оксани Франко...» [44, с. 604].

А ми кажемо про те, що це справді благодатна тема для кількатомового наукового дослідження, але спогади спадкоємиці Франкового роду, почуті з її уст, цікаві факти з її плідної діяльності, подані авторкою у досліджуваному матеріалі, будуть доповненням до вже відомого про цю патріотичну, розумну, інтелігентну, надзвичайно працювиту й дуже зичливу особистість. А ми, як я писала у названій вище статті «Берегиня Франкового роду», присвяченій 80-літньому ювілеєві нашої славної крайнки, «мали щастя зустрічатися та спілкуватися з цією тала-

новитою людиною. Згадуються і щорічні Франкові читання, і франкознавчі конференції в Калуші, і незабутні зустрічі в Музей-оселі родини Івана Франка в Підгірках.

Побувала Оксана Франко і в Голині (*фото14*), де за кошти уродженця села із Ватерфорда, доброчинця Миколи Жекала в 2000 році споруджено чудовий пам'ятник Іванові Франкові. Захоплювалася скульптурою, дякувала голинянам за пам'ять про Поета, гарно організоване святкування його уродин.

Ось така вона була, Оксана Франко (*фото15*) – діяльна, творча, креативна, націоцентрична [45].

Джерела та література

1. Sliwowska W. (Вікторія Слівовська. [Рецензія на кн.: Кирило-Мефодіївське товариств: у 3 т. / Співупорядник О. О. Франко. – Київ, 1990] Bractwo sw. Cyryla i Metodego i problemy ukraińskiego odrodzenia narodowego / Wikioria Sliwowska [Вікторія Слівовська] // Kwartalnik Historyczny. – 1991. – Т. 98. – № 4. – S. 84–90.
2. Арсенич П. І. Прикарпаття в житті Каменяра / Петро Арсенич: монографія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 80 с.
3. Антонович М. Д. На роздоріжжях наукової діяльності. Видавнича діяльність УВАН / Марко Антонович // Українська Вільна Академія наук у США. Новини з Академії [дайджест: digest]. – Нью-Йорк, 1997. – № 21. – С. 1–7.
4. Кирчів Р. Ф. Праця про українського етнографа світової слави / Роман Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 135–136.
5. Кирчів Р. Ф. Федір Вовк у новому науковому висвітленні // Народознавчі зошити. – Львів, 1999. – № 2. – С. 135–137.
6. Крушельницька Л. І. Подвижник української науки і культури / Лариса Крушельницька // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Вип. VII. – Львів: Вид. ЛНБ НАН України, 1999. – С. 380–383.
7. Горак Р. Д., Гнатів Я. М. Онуфрій Франко [Гл. XIII] / Горак Роман, Ярослав Гнатів // Іван Франко. – Львів, 2000. – Кн. 1: Рід Якова. – 2000. – 232 с.
8. Когут М. С. Науковець – нащадок Франкового роду / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. – 1999, 17 бер. – № 31. – С. 3.

9. Когут М. С. Калущина в іменах: біографічний довідник / Микола Когут. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 216 с.

10. Когут М. С. Калущина: люди і долі / Микола Когут. Біографічний довідник. – Калуш, 2006. – 234 с.

11. Кондратюк К. К. Професор Оксана Франко: талановита українська жінка, науковець і педагог / Костянтин Кондратюк // Матеріали до української етнології: щорічник. Збірник наукових праць / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2018. – Вип. 17 (20). – С. 5–7.

12. Кондратюк К. К. Оксана Франко: талановита українська жінка, вчена і педагогиня // Костянтин Кондратюк // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2020. – Вип. 21. – С. 359–362.

13. Франко А. Д. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко [під рубрикою «Особистості»] / Андрій Франко // Архіви України. – Київ, 2009. – № 1/2. – С. 235–237.

14. Макарчук С. А. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко / Степан Макарчук // Народознавчі зошити. – Львів, 2010. – № 5–6. – С. 119–121.

15. Мала енциклопедія українського народознавства. Франко Оксана Омелянівна. – Львів: Афіша, 2007. – 832 с.

16. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укладачі: Л. Г. Андрієнко та ін.; редколегія: М. А. Орлик (гол. редактор) та ін. – Київ: Фенікс, 2001. – 560 с.

17. Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко: Ювілейне слово / Петро Шкраб'юк // Народознавчі зошити. – 2019. – № 2. – С. 510–520.

18. Шкраб'юк П. В. Берегиня роду Каменяра. Ювілейне слово про Оксану Франко // Слово Просвіти: Всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2019, 4–19 квіт. – № 14. – С. 13.

19. Сеник Л. Т., Франко А. Д. Професор Оксана Омелянівна Франко: ювілейна сильветка (до 80-річчя від дня народження) / Любомир Сеник, Андрій Франко // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – Вип. 13. – С. 223–241.

20. Кміть І. І. На ювілей Оксани Франко в Підгірках зібралося понад 30 родаків Каменяра / Ірина Кміть // Вікна. – 2019, 7 черв. – № 23. – С. 10.

21. Мельник Н. П., Франко А. Д. Нотатки до ювілею берегині Франкового роду [до 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко]

/ Андрій Франко, Наталія Мельник // Вісті Калущини. – 2019, 10 трав. – № 18. – С. 4–3.

22. Мельник Н. П. Оксана Франко. 80-та весна / Наталія Мельник // Вікна. – 2019, 5 квіт. – № 14. – С.10.

23. Тебешевська О. С. Берегиня Франкового роду: До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко / Оксана Тебешевська // Вісті Калущини. – 2019, 26 квіт. – № 17. – С. 3.

24. Франко О. О. Іван Франко і Підгірки (3 родинного листування) / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993, 26 серп. – № 97. – С. 2.

25. Запис розмови з Оксаною Франко. 25 липня 2021 р. // Архів авторки. – Арк. 1.

26. Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Франко. Ювілейне слово / Петро Шкраб'юк. – Народознавчі зошити. – 2019. – № 2. – С. 510–520.

27. Спогади Оксани Франко про навчання у Львівському університеті (др. пол. 1950-х рр.) // Інтерв'юери: Руслана Сподарик, Юлія Цимбала. – 2016 р. – 13 квіт. // [Електронний ресурс – Режим доступу]: [https:// archive. lnu.edu.ua/spohady-oksany-franko-pro-navchannya-u-lvivs-komu-univer-syteti-dr-pol-1950-h-rr/](https://archive.lnu.edu.ua/spohady-oksany-franko-pro-navchannya-u-lvivs-komu-univer-syteti-dr-pol-1950-h-rr/).

28. Запис розмови з Оксаною Франко. 9 лип. 2021 р. // Архів авторки. – Арк. 1.

29. Там само. – Арк. 1.

30. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 119–121.

31. Там само.

32. Там само.

33. Там само.

34. Запис розмови з Оксаною Франко. 25 лип. 2021 р. – Архів авторки. – Арк. 1.

35. Франко А. Д. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко / Андрій Франко // Архіви України. – 2009. – № 1/2. – С. 235–237.

36. Франко О. О. Наукова і суспільно-політична діяльність Вадима Щербаківського (до 120-річчя від дня народження) / Оксана Франко // Український Вільний Університет (1921–1996) / Науковий збірник конференції, присвяченої 75-ій річниці заснування УВУ. Прага: Нац. Бібліотека Чеської республіки; Слов'янська бібліотека, 29–30 лист., 1996. – Praha. – 1998. – С. 45–55.

37. Франко О. О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського / Оксана Франко // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2009. – № 4. – С. 68–80.

38. Франко А. Д., Франко О. О. Науковотворча, організаційна та педагогічна діяльність Вадима Щербаківського упродовж емігрантського періоду життя (березень 1922 – січень 1957 років) (до 140-річчя від дня народження) / Андрій Франко, Оксана Франко [співавтор] // Рід Щербаківських – звитязці української культури: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ружин Житомир. обл., 22 вересня 2017 р.) / упор. Віктор Микитюк. – Вишгород: МП М. І. Сергійчук, 2017. – С. 98–171.

39. Зиновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. – Львів, 2003. – 368 с.

40. Кондратюк К. К. Оксана Франко: талановита українська жінка, вчена і педагогиня / Костянтин Кондратюк // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2020. – Вип. 21. – С. 359–362.

41. Запис розмови з Оксаною Франко. 28 черв. 2021 р. // Архів авторки. – Арк. 1.

42. Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 3 (трав.–черв.). – С. 519–531.

43. Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко. Ювілейне слово / Петро Шкраб'юк // Народознавчі зошити. – 2019. – № 2. – С. 510–520.

44. Сенік Л. Т., Франко А. Д. Доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко: оригінальна ювілейна силуетка (до 80-річчя від Дня народження) / Любомир Сенік, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич: Посвіт, 2020. – С. 591–606.

45. Тебешевська О. С. Берегиня Франкового роду. До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко / Оксана Тебешевська // Вісті Калущини. – 2019, 26 квіт. – № 17. – С. 3.

Oksana Tebeshevska
Kalush City

**Guardian of the Franko family:
Oksana Omelianivna Franko**

Abstract. *The article describes the figure of Oksana Omelianivna Franko, describes the main stages of her life, scientific and social activities; named her main scientific publications and articles about her; the decisive role in the creation of the museum-house of the Ivan Franko family in Pidhirky was underscored; emphasis is placed on the interesting memories of Oksana Franko, which she shared with the author.*

Key words. *Oksana Franko, 80th anniversary, Pidhirky, scientific works, Museum-house, Kalush, archives, Ivan Franko, Andrii Franko, pedigree art and graphic tree.*

КАЛУШ ПРОМИСЛОВИЙ

УДК 633.4(477.86)(09)

Наталія Шенітак

м. Калуш

Калуська броварня: становлення й розвиток пивоваріння

***Анотація.** У статті охарактеризовано основні етапи становлення й розвитку пивоваріння у Калуші. Зі зростанням підприємства і розширенням виробництва збільшилася й чисельність мешканців міста. Броварня була важливим промисловим об'єктом, що забезпечував калушанам робочі місця й сталий заробіток. Підприємство продукувало значну кількість якісного хмільного напою, що користувався попитом не лише в Україні, але й за її межами.*

***Ключові слова:** промисловість, м. Калуш, пивоваріння, хміль, «Бровар».*

Калуш має давню традицію пивоваріння, що сягає середини XVI ст. Фундаментальною працею, яка є відправним пунктом для розкриття цієї теми, є праця Михайла Грушевського «Історія України-Руси» [6]. Історіографічну основу нашої розвідки становлять краєзнавчі напрацювання радянського періоду й сучасні дослідження. Серед останніх вагомими є нарис Володимира Грабовецького «Історія Калуша: з найдавніших часів до початку XX ст.» [5]. Із документальних видань інформативною є збірка «Калуш – місто хіміків» [10]. Заслужовує на увагу й фактографія довідкового видання Михайла Коломийця «Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах» [11]. Цікавими є статистичні довідники різних періодів.

Важливими для вивчення цієї теми є також матеріали калуських періодичних видань радянського і пострадянського періодів, які відображають діяльність броварні, а саме газети:

«Червона зірка» [2; 3; 7], «Зоря Прикарпаття» [13], «Дзвони Підгір'я» [12]. Сучасні ж інформаційні ресурси дозволяють простежити динаміку розвитку підприємства в нових історичних площинах.

Як свідчать документи, ще у ранньомодерному періоді в Калуші функціонували солодовні й бровар. М. Грушевський на підставі люстрації 1565 р. фіксує розмір грошового податку від калуської броварні: «Той, хто робить при ній солод, то платить 4 гроші за мірку і півмірки солоду, що дає до року 66 золотих і 20 грошів, бо вважається, що щороку тут роблять тільки 90 солодів. У броварні платили від варення пива 3 гроші. На тиждень тут роблять 2 вари. А ще роблять двірське пиво, яке йде для потреб магістрату. Дохід, що дають ці фабрики, у порівнянні з іншими, досить високий» [6, с. 225].

Упродовж XIX – на поч. XX ст. в місті набуває розвитку пивоварна та горілчана промисловості. На основі давнього бровару в 1870 р. засновано Калуську пивоварню, власниками якої стають знатні промисловці міста – Мільштейн, Вайсман, Шпіндель. У цей період на заводі налічувалося 200 робітників. Ввівши в роботу парову машину та удосконаливши устаткування, пивному тріумвірату (Мюльнштейн, Вайсман, Шпіндель) вдалося значно збільшити випуск продукції. Загалом щорічно виготовлялося більше 30 тисяч гектолітрів пива [5, с. 123].

Зголом калуське пиво стало товаром експорту до Угорщини, Франції, Польщі. Задля цього було розроблено спеціальну тару. На пивній етикетці було зображено півбочки пива з написом польською мовою: «Пиво цісарське калуське з бровару». «Цісарське» – назва найбільш впізнаваного калуського пива. У свій час воно конкурувало не тільки з баварським, чеським, а й навіть із львівським виробником. Про «Цісарське» ширилися легенди. Шанувальники цього напою, рекламуючи товар, переконували усіх, що півлітровий кухоль або ж тодішньою

говіркою «гальба» пива надасть тобі сили та енергії протягом дня [5, с. 123–125].

Наприкінці XIX ст., окрім пивоварні в м. Калуші існували фабрика рому й лікеру та спиртоочищувальний завод. Підтвердженням цього є збережена на віньєтці реклама кінця XIX ст., видрукувана власниками пивоварні: ліворуч зображено пивоварний завод із підписом німецькою мовою, а праворуч – споруди спиртоочищувального заводу та фабрики рому й лікеру, а нижче вказано адресу цих підприємств. Сама ж віньєтка художньо оформлена, на ній подані прізвища керуючих [5, с. 125]. Потрібно зазначити, що представникам єврейської громади належала значна частина підприємств міста. У 1920-х рр. керуючими фабрики лікерів були Ц. Барніку, С. Мільшайн та І. Шпіндель, Б. Вайман, а пивоварні – А. Мільштайн, І. Шпіндель [4].

У книзі під назвою «Калуш: Життя та руйнування громади», що була видана з метою поширення інформації про Голокост і знищені єврейські громади, знаходимо спогад Цуф'ї (Зусі) Шпільмен (Рузенмен) про її дитинство в м. Калуші, що переплелося у часі з розквітом виробничої діяльності броварні. «До від'їзду з м. Калуша, – зазначає Цуф'я (Зуся), – моя сім'я проживала на пивоварні «Бровар». Мій батько працював там чиновником дирекції. Після подій Першої світової війни, ми отримали квартиру на території фабрики, так як наш будинок згорів. Пригадую у своїй уяві двох власників, Абу Мільштейна та Лейбтшаха Шпінделя, обоє мали сиве волосся, носили ж вони чорні костюми, а в руках у них завжди були тірольські палиці. Згодом, управління фабрикою перейшло до їхніх дітей, а саме: Зеліга Мільштейна та його сина Мошелеха й онука Лейбтшаха Шломоха. Добре пам'ятаю шум та гамір «Бровара». Це була величезна фабрика, її робітниками були переважно українці. Пиво, що там варилося, хвалили в усій Галичині. За броварнею, розмішувалася річка Млинівка, в якій купалися всі мешканці міста.

У теплі літні дні ті, хто йшли до річки, завжди проходили повз наш будинок, і звертали до нього, щоб втамувати спрагу, ніхто з них не дивувався, що замість води отримували пиво. В часи мого дитинства **«Бровар» був єдиним місцем у місті, де турбіна виробляла струм.** Таким чином у нашому будинку була електрика і тепла вода. Згадується, як мої друзі приходили до нас, щоб насолодитися купанням у теплій воді» [15].

Калуш віддавна відомий як промислове місто, особливо як центр хімічної промисловості. У липні 1944 р., в ході завершення Другої світової війни, м. Калуш опинилося під контролем радянських військ, що призвело до відновлення тоталітарного режиму.

Із доповідної записки Калуського райкому КП(б)У обкому КП(б)У від 4 серпня 1944 р. повідомлялося про стан промислових підприємств міста після відступу німецьких військ [10, с. 71]. У документі зазначено, що пивоварний завод не був зруйнований. Загалом, обладнання непошкоджене, тільки всі паси були вивезені. На підприємстві працювало 40 робітників. У перші тижні після відходу німецьких військ відбудовано електростанцію й на броварні відновлено постачання електроенергії. Для реалізації пива у місті функціонувало три лотки [10, с. 72]. У першій половині жовтня 1944 р. бровар було введено в дію. До кінця січня 1945 р. на підприємстві виробляли понад 100 тисяч літрів пива [12].

Досліджуючи минуле пивоварні, потрібно відзначити, що відомості про її діяльність від 1944 до 1991 рр. трапляються й на сторінках місцевої періодики. Часто ці записи є зверненнями до робітників або рапортами щодо надпланового випуску калуського пива. Наприклад, наприкінці червня 1947 р. робітники броварні виконали піврічний план на 106%. Таким чином за шість місяців підприємство виробило 6840 гектолітрів доброякісного пива [3]. За 1950 р. колективом Калуського пивоварного заводу

розпочато створення сучасного зерносховища великої місткості [2]. Пивоварня випускала кілька видів пива (мартівське, портер, ризьке), але у цей період одним із найбільш популярних було «Жигулівське».

Станом на 1972 р. на виробництві замінено обладнання, споруджено та введено в експлуатацію варочне відділення й відновлено бродильне. Також створено цех, що спеціалізувався на розливі в пляшки, слабоалкогольного напою. Крім того переобладнано токову солодовню. Все це сприяло підвищенню виготовлення та продажу пива [12].

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. калуський бровар переживав складні часи. Колектив пивоварного заводу не виконував планових завдань через незадовільний технічний стан виробництва, який був зумовлений відсутністю резервного обладнання, що врешті призвело до зупинки заводу [13].

Після проголошення відновлення незалежності України осередком пивоваріння на Прикарпатті все ще була броварня у Калуші. На початку 2000-х триває модернізація виробництва. Оновлено та розширено асортимент продукції, залучено спеціалістів у сфері маркетингу. Відбувся перезапуск виробництва, а разом із ним швидке повернення пива на ринок Івано-Франківщини та сусідніх областей. За довготривалу історію «Бровар» випускав значну кількість видів пива, серед них: «Pivo Exportowe», «Жигулівське», «Ризьке», «Слов'янське», «Exportowe до Кракова» «Exportowe до Риги», «Banderbeer», «Kalusher» та багато інших [1]. Згодом почали варити «Калуське», темне, «Ювілейне калуське», світле пиво (2000 р.), «Янтарне», напівтемне пиво (2016–2017 рр.) та ін.

Варті уваги й оригінальні пивні етикетки. Колишній зберігач фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львів Олексій Оніщук пояснює: «Протягом певного часу, а саме коли власниками були тільки родини Мюльнштай-

нів та Шпінделів, назви пива не змінювалися, лише робили інший дизайн етикеток. Коли ж співвласником стала родина Вайсманів, тоді дизайн етикеток кардинально змінився. Почали робити лінію «Exportowe Cesarskie», просто «Exportowe» і філія в Чернівцях робила два види – «Kronenbier» та «Lowenbrau». Деякий час випускалися етикетки, на яких зображувалися ініціали трьох співвласників browарні. У часи СРСР держава вимагала від підприємств дотримання стандартів й уніфікації в маркуванні продукції [7].

Починаючи з 1991 р., browарня почала виготовляти етикетки з нагоди різних урочистих подій. Один із маркетологів «Калуського browара» Микола Грабовецький розповідає: «Ми розробляли етикетку до Дня міста Калуша, якому в 2017 р. виповнилося 580 років. На ній ми зобразили такого собі класичного європейського пивовара XVIII століття». Того ж року з нагоди проведення року Японії в Україні калуська browарня зварила винятковий сорт пива – «Експортове до Токіо». Взагалі, пиво Exportowe – це торгова марка, яка використовувалася на калуській browарні ще з давніх часів. Так як пиво експортувалося до провідних столиць Європи, а «Kalusher» варили ще за часів, коли власниками були родини Мюльнштайнів, Шпінделів і Вайсманів. На етикетці видно силует двоголового орла на гербі династії Габсбургів. Пояснюється це тим, що саме за часів правління цієї династії пивоваріння у м. Калуші набуло значного розвитку [7].

Сьогодні, відвідавши browарню, ви маєте можливість побачити кілька цінних речей, що збереглися з минулих століть, а саме: старовинну бочку та пляшку для пива. Колишній зберігач фондів Центрального державного архіву у м. Львів Олексій Оніщук переконаний, що дубова бочка, яку зберігають на заводі, виготовлена після Першої світової війни. Свідчить про це напис польською мовою. На жаль, з цього напису важко сказати, хто

на той час був власником заводу. Скоріш за все у ній зберігали не пиво. «По розмірах бочка замала для пива, вона дубова і має боковий корок, швидше за все тут зберігали ром, який варили на заводі», – зазначає Олексій Оніщук. Свого часу в Калуші була винокурня, в одному з приміщень варили пиво, в іншому виготовляли вино та ром. Щодо пляшки, яку можна побачити на заводі, то вона виготовлена наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли власниками підприємства були Шпіндель і Мюльнштайн [7].

У 2021 р. керівництво підприємства повідомило, що основні засоби калуського пивзаводу, а саме споруди і обладнання – це радянська спадщина, яка потребує заміни і не підлягає ремонту. Виробництво пива останні декілька років було збитковим через застаріле і неефективне обладнання. Неефективно використовувалася й територія заводу. 28 квітня 2021 р. Калуська міська рада надала дозвіл на розроблення проєкту детального планування території для будівництва групи багатоквартирних житлових будинків із закладами громадського призначення на території Калуського пивзаводу. Тоді цей проєкт подавали як реновацію пивзаводу з будівництвом житлового комплексу. Йшлося про те, що власне пивзавод буде займати невелику територію і розташується в історичній будівлі солодовні [14].

У наступному році, як зазначав директор підприємства Микола Худевич, з початком повномасштабного вторгнення росії процес пивоваріння призупинили. 27 лютого 2022 р. фахівець з Німеччини повинен був відремонтувати обладнання, але через війну не приїхав. Наприкінці березня підприємство відновило свою роботу. Потужність виробництва складала 700–800 декалітрів готового продукту на сезон, який зазвичай триває з лютого по серпень. У 2022 р. сезон значно скоротився: розпочався у травні і в липні вже завершився. Раніше калуське пиво продавалося по всій Україні, однак через війну обсяги постачан-

ня суттєво скоротилися, що призвело до обмеження доступності продукції в багатьох регіонах [8].

Отже, калуська броварня – частина багатовікової історії пивоваріння в Україні. Багато жителів міста були тісно пов'язані з броварнею – тут працювали їхні рідні, передаючи свої знання і вміння нащадкам. Збереження цієї сторінки історії міста має важливе значення для Калуша, оскільки вона є не лише промисловою спадщиною, а й частиною культурної ідентичності міста.

Джерела та література

1. Багатовікові традиції. Калуська броварня – найстаріша пивоварня України. Інформаційна довідка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.0342.ua/news/2492640/bagatovikovi-tradicii-kaluska-brovarna-najstarisa-pivovarna-ukraini>.

2. Будівництво зерносховища // Червона зірка. – 1950, 22 черв. – № 41. – С. 2.

3. Виконали піврічний план // Червона зірка. – 1947, 26 черв. – № 47. – С. 2.

4. Гебрейський усесвіт Галичини // Культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 48, – 451 с.

5. Грабовецький В. В. Історія Калуша: з найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 6. / Михайло Грушевський. – Київ-Львів, 1907. – 670 с.

7. Історія «Калуського бровара» в етикетках: від Exportowe, Pelne та Dubeltowe – до «Трьох оленів». Інформаційна довідка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2019/11/14/104118/view>.

8. Калуська броварня зупинялася після російського вторгнення. Інформаційна довідка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2022/09/14/136767/view>.

9. Калуське пиво неодмінно поверне собі давню славу. Інтерв'ю з директором підприємства Надією Старцун, 5 серп. 2005 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://web.archive.org/web/20110926202529/http://ifportal.net/print.php?id=3805>.

10. Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали / відп ред. М. П. Хвостін. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.

11. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів-Осада, МПТ «Таля», 1996. – 265 с.

12. Коломиєць М. І. Калуському пиву – чотири століття / Михайло Коломиєць // Дзвони Підгір'я. – 1999, 25 верес. – № 108–109. – С. 2–3.

13. Тимків Б. В. Чому втрачає престиж Калуське пиво? / Богдан Тимків // Зоря Прикарпаття. – 1990, 21 серп. – № 106. – С. 2.

14. У Калуші знесуть усі будівлі пивзаводу, крім солодовні. Інформаційна довідка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/09/15/126054/view>.

15. Shpilmen T. At the Beer Brewery // Kalusz; hajeha wehurbana szel hakehila, Tel Awiw 1980. – P. 160–161.

Natalia Shepitak

Kalush City

Kalush brewery: formation and development of brewing

Annotation. *The article describes the main stages of formation and development of brewing in Kalush. With the growth of the enterprise and expansion of production, the number of city residents also increased. The brewery was an important industrial facility that provided Kalush citizens with jobs and a steady income. The enterprise produced a significant amount of high-quality hoppy drink, which was in demand not only in Ukraine, but also abroad.*

Key words: *industry, the Kalush City, brewing, hops, «Brovar».*

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.8 : 37(477.86)

Іванна Свирид
м. Калуш

Особливості проєктного менеджменту та грантової діяльності у сфері культури

(на прикладі мистецького проєкту зі встановлення рекорду України та успішно реалізованого гранту в Калуській громаді)

Анотація. У дослідженні зроблено акцент на особливостях проєктного менеджменту та грантової діяльності у сфері культури, основних ознаках проєкту (на прикладі мистецького проєкту зі встановлення Рекорду України – найдовший рушник, виготовлений технікою «фелтинг» (валяння вовною) з використанням орнаментальної символіки різних етнографічних груп України та успішно реалізованого гранту в Калуській громаді). Проаналізовано мистецький проєкт як організаційний компонент, що дозволяє систематизувати практичні дії фахівців; управління мистецьким проєктом – специфіка системної форми регулювання організаційних процесів; узагальнення усіх складових щодо організації заходу здійснюється, враховуючи спрямованість мистецького проєкту, менеджменту, професійних компетенцій менеджера галузі культури і мистецтва, технологій створення.

Ключові слова: проєктний менеджмент, проєкт, грант, заклад культури, менеджер закладу культури.

Однією з важливих складових частин загального культурного процесу в діяльності закладів культури України став **проєктний менеджмент** – явище нове порівняно з попередніми роками. Комплексний підхід до розв’язання цього завдання дозволяє спеціалістам сфери культури сформувати нагальні проблеми, розкрити поставлені питання, запропонувати інноваційні

сучасні рішення в процесі проєктного менеджменту. Для втілення на практиці цих питань необхідний аналіз кращих прикладів проєктів, що професійно розв'язують питання проєктного менеджменту в діяльності закладів культури.

Науковці сьогодні аналізують проєктний менеджмент у контексті різноаспектних розробок. Теоретичні засади проєктування визначено доктором культурології, професором Іриною Петровою [6, с.154–155], яка стверджує, що проєктування як процес створення проєктів пов'язувався переважно з архітектурними, будівельними, технологічними, машинобудівними процесами. Традиційними сферами використання проєктів були складні динамічні системи (аерокосмонавтика, високі технології, оборонні об'єкти, будівництво великих промислових комплексів). Сьогодні ж проєктування охоплює майже усі сфери діяльності людини та суспільства, породжуючи самостійні напрями у соціально-культурній сфері, екології, педагогіці, психології. Проєкти використовуються в малих і середніх компаніях, громадських та державних організаціях, неприбуткових й комерційних структурах. Вони відрізняються за сферою застосування, змістом предметного поля, джерелами фінансування, періодом реалізації, складом учасників тощо. Проєктом називають естрадні програми, нові телепередачі, мистецькі акції, культурно-дозвілєві заходи, туристичні мандрівки, рекреаційну діяльність.

Дослідники у проєкті «Центр культурних послуг у територіальній громаді» аналізують наявну мережу багатофункціональних закладів культури, її можливості щодо надання якісних, актуальних, доступних культурних послуг населенню [10, с. 21–23]. Гіп Гагоорт узагальнює інтерактивні стратегічні проєкти та проєктний підхід [1, с. 145–148].

Дослідження проєктного менеджменту у діяльності закладів культури України на сучасному етапі, його аналіз про-

блеми розвитку та визначення перспективи проєктного менеджменту у роботі закладів культури є пріоритетним.

Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна росії в Україні завдали потужного удару у всіх сферах, але культура – серед галузей, що постраждали особливо.

Сьогодні всі сконцентровані на кризі, що викликана війною. Насправді, будь-яка глобальна криза безповоротно змінює світ, і мистецтво та культура в цілому відчують на собі ці зміни найпершими. Люди змінюють свої звички та світогляд, стають більш обережними та водночас можуть пробувати те, на що раніше б не наважилися. Усі усвідомили, що життя змінилося назавжди: робота і навчання всупереч повітряним тривогам в укриттях та онлайн-життя стає нормою. Ця криза для галузі культури і мистецтва – великий удар. Ряд великих проєктів перенеслися на невизначений термін або проводяться в режимі онлайн. Заклади культури спрямували свою роботу для категорії дітей і дорослих з окупованих територій, проводять курси з вивчення української мови, надають психологічні консультації усім, кому вони потрібні, організовують тематичні книжкові виставки та години читання поезій, проводять майстер-класи тощо. Безперервно триває робота над плетінням маскувальних сіток для наших військових. Культурна менеджерка, співзасновниця агенції «proto produkciia» Ольга Дятел стверджує: «Зараз весь наш культурний фронт відвойовує право пролунати по-новому в міжнародному контексті. А саме – заявити про себе не лише як про країну, яка веде війну з росією, а й через культурні та мистецькі події показати, за що ми боремось» [3].

Карантинний досвід, війна, змушують думати про можливості, недоліки й переваги онлайн, про важливість бути гнучкими й адаптуватися до змінних реалій та кризових ситуацій, а водночас про те, як попри зміни і виклики все-таки робити якісні культурні продукти й належно комунікувати з аудиторією.

Про управління проєктами як науку згадують у другій половині ХХ сторіччя. У часи зневіри та випробувань людство зверталося до мистецтва, що робило його роль для суспільства ще більш значущим. Термін «проєкт» походить від латинського слова «projectus», що у перекладі означає «кинутий вперед». Раніше проєкт розглядався як попередня пропозиція, розробка попереднього тексту закону (законопроєкт), міри, плану забудови, кошторису витрат, план, задумана справа тощо.

Менеджери закладів культури, проєктні менеджери знаходять додаткові способи заробітку для їхніх закладів. У сьогоденнішніх реаліях життя усі проєкти спрямовані на підтримку Збройних Сил України. У закладах культури створюються хаби, соціально-психологічні центри для бійців, налагоджена тісна співпраця з волонтерами та бізнесом. Заклади культури з початку вторгнення росії в Україну одними з перших перейшли у інший формат роботи.

Сучасне мистецтво є досить привабливим об'єктом для інвестицій, оскільки допомагає генерувати ідеї для бізнесу. Проєктний культурний менеджмент сьогодні відкриває широкі можливості для реалізації ініціатив у багатьох сферах, зокрема й у сфері культури, закликає виходити за межі звичних обставин, знаходити нестандартні рішення.

У посібнику «Центр культурних послуг у територіальній громаді» зазначено: «...заклади культури функціонують для того, щоб надавати якісні та доступні культурні послуги населенню. Відповідно, в ідеальному варіанті має бути прямо пропорційна залежність між розподілом щільності населення і щільності мережі закладів по території України. Реальна ж ситуація така, що наявна мережа закладів культури є надто великою за чисельністю і надто розгалуженою, що в певній мірі шкодить територіальним громадам, адже з одного боку – вимагає вкладення значних фінансових ресурсів на утримання, а з іншого –

не генерує за ці кошти якісний культурний контент і продукт, що відповідав би запиту населення» [10, с. 21].

Працівники закладів культури шукають партнерів серед бізнесу (у часи кризи це важче, але можливо), розробляють і продають сувенірну продукцію. Багато людей хочуть відчувати та продемонструвати свою причетність до тих питань, що підіймає проєкт чи інституція. Менеджери закладів культури дають їм таку можливість: організовують вуличні тижневі проєкти, просять про допомогу в аудиторії. Такі проєкти залишають відгук у серцях багатьох людей. Спільні кошти, підписки та інші форми краудфандингу (фінансування громадою) у крайні роки є особливо актуальними.

За час роботи в режимі онлайн, спричиненого пандемією коронавірусу, розпочалося активне користування грантовою підтримкою. Грант – чудовий інструмент для того, щоби втілити в життя найрізноманітніші проєкти. Багато держав і міжнародних інститутів розробили грантові програми спеціально для подолання наслідків COVID-19. Разом із тим продовжують працювати програми, не пов'язані з пандемією. Одна із них – «Креативна Європа». Конкурси в рамках цієї програми тривають постійно. Поступово заклади перейшли в онлайн. Лекції, дискусії та конференції проводять у Zoom, YouTube, Facebook та інших сервісах відеоконференцій.

Ще вчора онлайн-присутність була новацією, сьогодні вона бажана, а завтра стане обов'язковим елементом – навіть якщо карантинні обмеження знімуть повністю, війна завершиться, звичка залишиться сформованою. Споживач культурного продукту очікуватиме, що він буде доступний онлайн у тому чи іншому форматі. Тому працівники закладів культури сприйняли це не лише як виклик, тягар і вимушений захід, але як можливість розширити свою аудиторію. Частина найвідданішої аудиторії залишиться попри всі негаразди та перепони, але когось на

цьому шляху неодмінно заклад втратить, і цю втрату необхідно швидко відновити. У цьому напрямку заклади системно ведуть сторінки у соціальних мережах, розповідають підписникам про проєкт, публікують пости на суміжні теми, онлайн-трансляції, опитування та інші інтерактивні заходи.

Будь-яка культурна ініціатива починається з проєкту. Важливо зрозуміти, чим проєкт відрізняється від процесу, і яку роль у ньому відіграє проєктний менеджер. Тут важливо провести межу між проєктом і процесом. Процес – це завдання, які ведуть до очікуваного результату (наприклад: продаж квитків, управління командою, друк банерів). Головна ж ознака процесу – повторюваність, результат процесу передбачуваний. У свою чергу проєкт – це ряд дій, які мають часові рамки і спрямовані на досягнення конкретної мети.

Основні ознаки проєкту: обмежений час його виконання – є фіксація початку проєкту та фіксація його завершення; для його реалізації потрібні ресурси, і вони обмежені; проєкт – це тимчасова система, він не повторюється після завершення; проєкт – це завжди керування змінами; результат проєкту – передбачуваний і завжди унікальний. Проєкт, на відміну від процесу, завжди має високу ступінь невизначеності, хоча і складається з відомих заздалегідь процесів (наприклад: створення сервісу з продажу квитків, набір команди проєкту, розробка дизайну банерів для концерту, марафон).

Розбудовуючи процес реалізації проєкту важливо акцентувати увагу на часі (time), що завжди обмежений у проєкті; змісті проєкту (scope), завданнях й активності проєкту, його наповненні; вартості (cost) ресурсів проєкту; якості (quality) – про неї не завжди кажуть, не описують вимоги щодо якості. Проте в результаті ми оцінюємо проєкт і за його якістю.

Якщо забрати хоча б одну з цих позицій, ще декілька з них це потягне за собою. Якщо лінія часу проєкту скорочується

(потрібно завершити раніше), це може означати, що ми скорочуємо зміст проєкту, зменшуємо кількість активностей. Але якщо ми хочемо збільшити кількість активностей, ми маємо збільшити бюджет, чи додати час, чи пожертвувати якістю. Обмеження в проєкті існують. Керування цими обмеженнями для досягнення результату – і є завдання проєктного менеджера.

Ірина Петрова у праці «Проектування в соціально-культурній сфері» визначила, що «...управління проєктами – це професійна діяльність, заснована на використанні сучасних навичок, знань, технологій і спрямована на досягнення проєктних цілей. Управління проєктами дозволяє обґрунтувати актуальність та доцільність проєкту, підготувати його бюджет, визначити час виконання проєктної реалізації, скоригувати план здійснення проєкту, забезпечити контроль за виконанням проєктних робіт. Відповідальність за виконання проєкту та досягнення поставлених цілей покладається на певну особу (менеджера проєкту) або на групу осіб. Тобто, досягнення проєктних завдань, оптимальне використання проєктних ресурсів, максимальне задоволення учасників проєкту, залежить від професіоналізму членів проєктної команди та від компетенції проєктного менеджера» [6, с. 154–155].

Не завжди менеджер проєкту має велику команду. Дуже часто в закладі культури менеджер проєкту – людина, яка наділена не тільки широким спектром компетенцій, а ще є багатофункціональним керівником. Основні функції проєктного менеджера співвідносяться з усіма процесами, які відбуваються в проєкті, зокрема: керування комунікаціями – внутрішніми, між членами команди, а також внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами. різні види та форми звітності; управління командою – часто керування талановитими людьми, робота з митцями. Тобто, все – від формування команди до організації її роботи, менторства й мотивування; керування зацікавленими

сторонами – від партнерів і спонсорів до медіа й органів влади; керування часом – дотримання термінів, відстеження загального графіку проєкту; керування вартістю – усе, що стосується фінансового ресурсу проєкту; управління якістю (постійне відстеження та контроль); керування ризиками – одна з важливих функцій (аналіз ризиків, стратегія роботи з ризиками); загальний моніторинг і контроль виконання проєкту.

Ключовими характеристиками проєктного менеджера є лідерські якості, впевненість у собі й у тому, що ти робиш, аналітичні здібності, самоорганізація та бажання братися до роботи. До того ж важливо володіти знаннями із загального менеджменту та проєктної діяльності, розуміти специфіку креативних індустрій, вміти працювати з людьми та вести перемовини, бачити картину в цілому й аналізувати її.

Важливо визначити ідею, актуальність, цільову аудиторію проєкту, відмінність від інших проєктів. Правильне визначення цілей – один із ключових етапів проєкту. Чим чіткіше й конкретніше поставлено мету, тим грамотніше можна визначити способи її досягнення. Важливий момент – зрозуміти, яку проблему вирішує проєкт.

Кожен культурний проєкт орієнтується на цільову аудиторію. Чітке окреслення цільової аудиторії – половина справи на шляху до успішної організації проєкту. Правильно визначити цільову аудиторію – одне з ключових завдань під час реалізації успішного проєкту, менеджер якого повинен уявити портрет людини, на яку спрямований проєкт. Вкрай важливо не тільки уявляти портрет, а й регулярно комунікувати зі своєю аудиторією. Інколи саме відвідувачі проєктів зможуть підказати, як розвивати ваш проєкт далі, що в ньому найкраще і чого йому, можливо, бракує.

Ірина Петрова стверджує: «Підготувати та реалізувати соціально-культурний проєкт – означає вміння спеціаліста вті-

лювати творчі задуми у практику; дослідити та проаналізувати проблеми функціонування соціальнокультурної сфери; провести будь-який соціальний, культурний, дозвіллевий, рекреаційний захід, попередньо сформулювавши його мету, завдання, шляхи їх досягнення у конкретній ситуації. Соціально-культурне проектування класифікується за такими напрямками: проектування середовища, проектування виховних програм, проектування дозвіллевих та рекреаційних програм, проектування побутових послуг, проектування експозиційних структур. Життєвий цикл проекту складається із формування задуму, планування й оформлення проекту, реалізації проекту, завершення проекту» [6, с. 28].

Злагоджена команда – важливий фактор успіху будь-якого проекту. Одночасно, команда – це один із найскладніших компонентів для будь-якого проєктного менеджера.

Специфіка менеджменту у сфері культури полягає в тому, що його основу складає організація мистецтва. Це може бути філармонія або театр, продюсерський центр чи музей. У цьому випадку управління здійснюється у вигляді застосування сукупності засобів, методів і принципів, що дозволяють організувати можливості підприємництва у сфері мистецтва. Від правильно підібраної моделі менеджменту й буде залежати ефективність роботи установи культури. Важливу роль відіграє професійна підготовка й особистість керівника проєкту.

Отже, щоб проєктний менеджмент в Україні мав міцну основу, необхідно вирішити чимало проблем: брак знань (найвідоміші та найефективніші культурні менеджери переважно вчилися на власному досвіді); незгуртованість (наслідок конкуренції за обмежені ресурси); брак розуміння важливості комунікацій.

Вивчення культурного проєктного менеджменту дає можливість ширше зрозуміти контекст, поле діяльності, що в свою

чергу дасть змогу отримати конкурентну перевагу на мистецькому ринку, забезпечить стабільність закладу культури.

Проектний культурний менеджмент відкриває широкі можливості для реалізації ініціатив у сфері культури. Сьогодні сучасне мистецтво є привабливим об'єктом для інвестицій, оскільки допомагає генерувати ідеї для бізнесу, виходити за межі звичного, знаходити нестандартні вирішення. У результаті, заклади культури зміцнюватимуть уявлення про свою діяльність, як креативну, творчу, відповідальну та надійну спільноту.

Мистецтво – це місток, що поєднує не тільки реальність сьогодення і світ фантазій, а ще є справжніми ліками для наших душевних ран. Українці отримали їх чимало. Тому менеджери сфери культури, діячі мистецтв готові працювати беззупинно, тільки щоб полегшити душевні страждання людей, які пережили жахіття війни. Своєю творчістю і своїм мистецтвом вони дарують позитивні емоції як дорослим, так і дітям, а ще своєю діяльністю відроджують надію та віру в краще майбутнє. Тому що культура – це життєва сила суспільства та основа мирного життя, яка здатна повернути українців до життєдіяльності у воєнній реальності. Більшість вважають, що питання культури недоречні під час воєнних дій. Але культура – завжди проти війни. Миру можна досягти завдяки високому рівню культури та духовності суспільства. І саме культурні проекти допомагають нам не втратити віру у мирне майбутнє.

Ганна Карась стверджує: «Однією із важливих подій у сфері музичного мистецтва є презентації – громадське представлення чогось нового, що недавно з'явилося або створилося, наприклад книги, журналу, кінофільму, телепрограми, організації. Такі представлення можуть бути присвячені найрізноманітнішим подіям: новому проекту або програмі, відкриттю нового офісу або представництва організації, виходу на нові ринки, підсумкам діяльності за певний період» [5, с. 67].

Мистецький проєкт окрім ефективного менеджменту передбачає використання методів і засобів соціокультурної діяльності із залученням методик event-менеджменту, PR.

Методологічною основою дослідження є регіональний принцип пізнання, системний підхід і практика управління. Використовуються загальнонаукові й міждисциплінарні методи дослідження, зокрема, моделюючий та соціокультурний. Наукова новизна цього мистецького проєкту в тому, що він відрізняється від інших своєю художньо-творчою діяльністю; у ньому охарактеризовано соціокультурний простір як середовище для реалізації художньо-творчого проєкту; узагальнено етапи створення мистецького проєкту (встановлення Рекорду України) в діяльності менеджера соціокультурної сфери.

Мистецький проєкт у соціокультурній сфері є особливою організаційною складовою, який дозволяє співпрацювати з різними структурами, організаціями, залучати ресурси й бути ефективними в сучасному управлінні. Управління мистецькими проєктами – це організаційна діяльність, спрямована на розробку усіх етапів проєкту, які ведуть до ефективного вирішення поставлених завдань, є формою регулювання культурних і мистецьких процесів. У цьому напрямку дослідження зосереджено увагу на етапах створення мистецького проєкту, а саме встановлення Рекорду України в діяльності менеджера соціокультурної сфери.

Суб'єктом діяльності у соціокультурній сфері є сучасний менеджер, котрий постійно працює у цьому змінюваному середовищі. Питання створення проєкту, а зокрема її технології в діяльності менеджера соціокультурної сфери, заслуговує особливої уваги. Так, Гіп Гагоорт розглядає мистецький проєкт у діяльності сектору культури між лінійно-штабним і проєктним менеджментом [1], К. Давидовський розкриває мистецький проєкт у сучасній соціокультурній реальності України [2], О. Тадля

аналізує організаційно-управлінські технології в менеджменті соціокультурної сфери [8], М. Поплавський охарактеризовує феномен проєктної діяльності «crossover point» та його поширення в сучасній мистецькій практиці [7].

У культурі кожного народу є те, що найбільш яскраво відображає його особливу національну традицію. Рекорд України як проєкт виступає невід'ємною частиною подальшого розвитку міста, територіальної громади. Адже право людини називатися найкращою є частиною людської природи, заслуговує на повагу, і стимулює інших до нових досягнень.

У діяльності менеджера соціокультурної сфери набули поширення такі форми роботи, як «мистецькі проєкти», що позиціонують себе як самостійний напрям і як творчий задум. При їх підготовці та проведенні широко застосовується поняття «проєкт», «мистецький проєкт», «творчий проєкт», «культурно-мистецький проєкт», «художньо-творчий проєкт», «соціокультурний проєкт». Поняття «проєкт» – це схема, план, задум, заснування будь-якого об'єкта чи виду діяльності. За визначенням М. Поплавського, термін «проєкт» у контексті мистецької практики розуміється не лише як результат оригінального плану, а як унікальна сукупність скоординованих дій, спрямованих на досягнення конкретної культуротворчої, естетико-художньої мети [7, с. 253].

К. Давидовський розглядає ряд параметрів і особливостей проєкту: «народження нового прогресивного мистецького задуму; наявність сприятливих умов для впровадження нових мистецьких ініціатив; створення прецеденту історичного «ексцесу» – оприлюднення раніше невідомого, проте значного факту, здатного зацікавити культурно-мистецьке середовище, або народження принципово нової, актуальної та сучасної концепції культурного заходу; наявність лідера мистецького проєкту; визначення чіткої (саме мистецького спрямування) мети і завдань

проєкту; визначення (вибір) певного часу для проведення заходу, що повторюється періодично й зумовлений найбільш сприятливими обставинами, передусім – соціальними; формування «своїєї» аудиторії тривалого мистецького проєкту; підтримка мистецького проєкту відповідними владними структурами; диверсифікація джерел фінансування мистецького проєкту; для тривалого існування мистецького проєкту необхідно створити суспільний і міжнародний резонанс першого ж заходу проєкту, широкий розголос його в мас-медіа» [2, с. 109–110].

Незважаючи на те, що живемо у непростий час, менеджери сфери культури Калуської територіальної громади впевнено крокують вперед. Постійний рух і прагнення до мети роблять їх успішними.

20 травня 2021 року відбулося велике свято національної єдності зі встановленням та реєстрацією Рекорду України – найдовший рушник, виготовлений технікою «фелтинг» (валяння вовною) з використанням орнаментальної символіки різних етнографічних груп України. Фаховим коледжем культури і мистецтв (м. Калуш) було презентовано результат командної роботи – творчий, мистецький проєкт, який реалізований за сприяння голови Калуської територіальної громади Андрія Найди.

Працювали над мистецьким виробом викладачі та студенти закладу освіти впродовж шести місяців. В основі проєкту закладено українські орнаменти етнографічних груп України, втілених у нетрадиційній декоративній техніці.

Опис рекорду. Найдовший рушник (довжина 11 метрів 79 сантиметрів, ширина 1 метр 2 сантиметри), виготовлений технікою «фелтинг» (валяння вовною), з використанням орнаментальної символіки етнографічних груп України. У роботі використані орнаменти зі збірок «Наше Життя» Союзу Українок Америки та «Українське народне декоративне мистецтво. Декоративні тканини».

Встановивши рекорд України, проєкт продовжився у співпраці з Національною бібліотекою України для дітей: було організовано Всеукраїнську естафету єднання «Нас єднає рушник-рекордсмен». Спершу його урочисто презентували в Івано-Франківській обласній бібліотеці для дітей. Наступним пунктом призначення стала Національна бібліотека України для дітей у місті Києві, де 21 січня 2022 року, в День Соборності України, розпочав свою урочисту місію унікальний рушник, виготовлений у старовинній техніці «фелтинг».

Мета цього проєкту – організувати естафету єднання, щоб рушник як символ соборності побачили у кожному обласному центрі нашої країни. Всупереч війні, проєкт все-таки охопив десять обласних центрів.

Грант у галузі культури і мистецтва – це кошти, які надаються на здійснення соціальних, благодійних проєктів, програм. Грантові кошти, передбачені на реалізацію того чи іншого проєкту, надаються на безповоротній основі, але обов’язковим є звіт про їх використання та результати проєкту. Виділення грантів відбувається в процесі реалізації грантової програми. Грантова програма – це план дій з організації цільового фінансування проєктів грантозаявників. Гранти відбуваються на конкурсній основі. Брати участь у конкурсі можуть зареєстровані громадські організації, муніципальні, державні організації, творчі колективи, фізичні особи. Усі деталі прописані в умовах конкурсу.

Грантові програми є як постійними (проєкти приймаються на розгляд упродовж поточного року), так і періодичними (розглядаються у межах певного періоду).

Розглянемо приклад успішно реалізованого гранту в Калуській громаді Івано-Франківської області на основі звітів закладів культури за 2018–2022 роки [4].

У грудні 2018 року Калуська громада виграла 10-мільйонний грант на реконструкцію концертного залу – найбільший

грант в історії міста. Це була перемога в конкурсі грантових проєктів за програмою прикордонного співробітництва «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2014–2020». Умовою участі в програмі було співфінансування: не менше 10% від суми коштів Європейського Союзу.

17 грудня 2015 р. Європейською комісією було затверджене спільну операційну програму «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2014–2020». Проте, угода про співпрацю з містом Сеїні була підписана ще у 2009 році. На одній із спільних нарад було прийняте рішення взяти до уваги напрямок збереження історичних пам'яток архітектури. У місті Калуші на той час реконструкції потребувала пам'ятка архітектури місцевого значення – Концертний зал, а в місті Сеїні – пам'ятка архітектури національного значення – Будинок культури. Тому саме на базі цих двох закладів вирішили створити мультикультурні центри. Далі було написання спільного проєкту, видано розпорядження міського голови міста Калуша про створення комісії з підготовки заявки на участь у грантовому проєкті, розподілено завдання щодо збору інформації та документів. Рішенням позачергової сесії Калуської міської ради було надано дозвіл на виготовлення технічної документації та передано будівлю Концертного залу на вул. Шевченка, 11 Управлінню культури, національностей та релігій Калуської міської ради.

Загальна вартість проєкту на реконструкцію Концертного залу в Калуші становила 326 тис. 286 євро. 10% від цієї суми вносило місто – 1,1 млн. грн.

19 вересня 2022 р. відбулося урочисте відкриття Мультикультурного центру. Варто наголосити, що ця пам'ятка архітектури місцевого значення – то будівля колишнього польського гімнастичного товариства «Сокіл», споруджена у стилі ренесансу. Наріжний камінь під будівництво закладено в липні 1906 р., а 8 вересня 1907 р. – освячено. Від 1909 р. тут діяв кінотеатр.

У 1941–1944 рр. він мав назву «Гльорія»., згодом «Колос» і кіно-театр ім. Т. Шевченка (1947). У 1960-х роках тут було Управління кінофікації, театральна студія, а з 1977 р. – концертний зал Калуського кульосвітнього училища [9]. У 2002 р. заклад частково знищила пожежа, але через 20 років відновлено пам'ятку історичної спадщини – Мультикультурний центр.

Роботи над реконструкцією тривали упродовж трьох років у контексті європейського проєкту «Культура у віддзеркаленні – реставрація Будинку Культури в місті Сеїні (Румунія) та Концертного залу в місті Калуш (Україна)».

Сьогодні це сучасна відреставрована будівля. У приміщенні зберегли металеву сходову клітку та сходи з цільного природнього каменю, решту довелося модернізувати. У приміщенні облаштовано кабінети для занять із народної творчості, передбачено студію звукозапису, кав'ярню. Придбано сучасний мікроавтобус, який автоматизований і пристосований для людей з інвалідністю. Загальна грантова сума коштів – 325 488 106 євро, з них місцевого бюджету – 32 548 091 євро, грантодавців – 292 940 015 євро.

Мультикультурний центр сьогодні – це місце для культурно-мистецького розвитку громади. У закладі проводяться різноманітні концертні програми, відбуваються конференції, засідання, майстер-класи.

Джерела та література

1. Гагоорт Г. Менеджмент мистецтва. Підприємницький стиль / Гіп Гагоорт: пер. з анг. Богдан Шумилович. – Львів: Літопис, 2008. – 360 с.
2. Давидовський К. Мистецький проєкт у сучасній соціокультурній реальності України (досвід творчих ініціатив Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра) / К. Давидовський // Мистецтвознавчі записки. – Київ, 2014. – Вип. 25. – С. 106–113.
3. Дятел О. Мої вміння – моя зброя. Чи є місце культурним заходам під час війни? / Ольга Дятел // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://life.pravda.com.ua/ukr/columns/2022/05/14/248644>.

4. Звіти про роботу закладів культури клубного типу за 2018–2022 рр. // Архів управління культури, національностей та релігій м. Калуш. Фонд не описаний.

5. Карась Г. В. Презентація реалізованого музичного проекту як вид event-менеджменту / Ганна Карась // Культурологічний альманах: наукове видання. – 2020. – Вип. 13. – С. 67–70.

6. Петрова І. В. Проектування в соціально-культурній сфері: навчальний посібник / Ірина Петрова. – Київ; Вид-во КНУКіМ, 2017. – 372 с.

7. Поплавський М. М. Мистецький проект: дискурс художньої культури початку нового тисячоліття (у точці перетину – crossover point) / Михайло Поплавський // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2019. – № 1. – С. 248–254.

8. Тадля О. Організаційно-управлінські технології в менеджменті соціокультурної сфери / Олександр Тадля // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія. – Рівне, 2017. – № 25. – С. 155–162.

9. Тимів І. М. Будинок польського товариства «Сокіл». Архітектурні пам'ятки давнього Калуша / Іван Тимів // Вісті Калущини. – 2021, 10 груд. – № 47. – С. 5.

10. Центр культурних послуг у територіальній громаді: посібник / Петраков Я., Кулініч М., Чмир О., Копил О., Остапенко П., Остапенко Д. – Київ: Міністерство культури та інформаційної політики України, Товариство дослідників України, 2022. – 296 с.

Ivanna Svyryd
Kalush City

**Peculiarities of project management and grant activities
in the field of culture (on the example of an art project with the
establishment of a Record of Ukraine and a successfully implemen-
ted grant in the Kaluska community)**

Abstract. *The research focuses on the peculiarities of project management and grant activity in the field of culture, the main features of the project (on the example of an art project with the establishment of a Record of Ukraine – the longest towel made by the «felting» technique (felting with wool) using the ornamental symbols of various ethnographic groups of Ukraine and successfully implemented grant in Kaluska community). The art project is analyzed as an organizational component that allows systematizing the practical actions of specialists; art project*

management – specifics of the systemic form of regulation of organizational processes; generalization of all components regarding the organization of the event is carried out taking into account the direction of the artistic project, management, professional competencies of the manager of the field of culture and art, creation technologies.

Key words: *project management, project, grant, cultural institution, cultural institution manager.*

УДК 628.316:54:544.72

*Іван Костів, Ярослав Кучера,
Ольга Хацевич, Ольга Держко
м. Калуш*

Очищення стічних вод від фосфатів обробленим природним доломітом

Анотація. Фосфати є одними із найнебезпечніших забруднювачів, які спричиняють погіршення якості природних вод і призводять до їх евтрофікації – насичення біогенними елементами і різкого погіршення якості води, супроводжується цвітінням водойм, що ускладнює або робить неможливим використання води для питних цілей. Авторами розроблений новий спосіб реагентного очищення стічних вод від фосфатіонів осадженням термічно обробленим природним доломітом. Він простий у реалізації, не потребує додаткової підготовки води, а відстояний мул і осад фосфатної солі після очищення стічних вод може бути використаний як органо-мінеральне добриво. Реагент зв'язує фосфат-іони у малорозчинну форму і дає змогу знизити концентрацію фосфат-іонів у стічній воді до $0,05 \text{ мг/дм}^3$.

Ключові слова: фосфатні миючі засоби, стічні води, забруднення, евтрофікація, очищення, термооброблений природний доломіт, питна вода, органо-мінеральне добриво.

Найважливішим чинником нормальної життєдіяльності людини є її забезпеченість чистою та фізіологічно повноцінною питною водою. Внаслідок антропогенної діяльності людини утворюється велика кількість речовин, у тому числі фосфатних миючих засобів, які потрапляють до природних водойм. Фосфати визначають характер процесів у водоймах, призводять до біологічного забруднення води, яке згубно впливає на тварин і людей. У той же час фосфор є важливим елементом усіх форм життя. Фосфор входить у склад кісток, зубної емалі, є каталізатором біохімічних реакцій у теплокровних живих організмах.

Але, як говорив давньогрецький філософ Платон, усе є лікарство і одночасно отрута, залежно від дози.

Результатом забруднення природних водойм фосфатами є евтрофікація, внаслідок якої підвищується продукування первинної біомаси у поверхневих водоймах. Надмірний розвиток водоростей погіршує роботу водозабірних споруд і рибний промисел, викликає цвітіння водойм, а також призводить до зменшення концентрації у воді розчиненого кисню, погіршення умов для розвитку рослинного і тваринного світу та порушення нормального функціонування природних екосистем [1].

На прикладі Калуського промислового району наглядно видно, що якщо у 1950 р. дебіт річки Лімниця становив 5 тис. м³/год, то у 2003 – 2,7 тис. м³/год. У річці Сівка, яка протікає через Калуш, ці показники становлять відповідно 1,7 тис. м³/год і 1,0 тис. м³/год. Одночасно кількість стоків у ці річки в останні десятиріччя збільшилась, що знизило якість річкових вод. Знизилась якість річкових вод усього Дністровського басейну [2].

У природних і стічних водах фосфор зустрічається переважно в окисненому стані у формі фосфат-іонів, які утворюють складні комплексні неорганічні сполуки, а також органічно зв'язані фосфати. Сполуки фосфору, потрапляючи у природні водойми природним шляхом або з антропогенних джерел, включаються у біологічні цикли процесів кругообігу і вже практично не залишають їх. Надмірна кількість фосфору, що надходить у природні водойми, має згубні наслідки для екосистеми в цілому.

У міські стічні води 30–50% фосфору поступає з виділень людини, 50–70% – з синтетичних миючих засобів і стічних вод різних промислових підприємств (м'ясокомбінатів, молокозаводів, пралень, пивоварень, виноробних заводів, мийок машин тощо) [3]. Світова спільнота проводить широкомасштабну роботу щодо запобігання екологічній деградації водойм і покращен-

ня якості питної води. Зокрема, у західних країнах встановлені жорсткі умови стосовно вмісту фосфатів у стічних водах, який не повинен перевищувати 1 мг/дм^3 , а в питній – $0,03 \text{ мг/дм}^3$ [4]. Натомість в Україні ці значення становлять відповідно 8 і $3,5 \text{ мг/дм}^3$ [5]. Кабінет Міністрів України своєю постановою [6] заборонив використання фосфатних миючих засобів, але стан багатьох природних водойм залишається складним.

Концентрація фосфатів у господарсько-побутових стічних водах в окремих районах досягає 20–25 і навіть до 38 мг/дм^3 . Відомо, що 1 г фосфатів призводить до утворення 5–10 кг синьо-зелених водоростей, які розкладаються з утворенням токсинів, що негативно впливають на стан водних ресурсів.

Для очищення стічних вод від фосфат-іонів використовують біохімічні, хімічні та фізико-хімічні методи [7]. Ефективними є цеоліти, однак поглинання фосфатів відбувається після попередньої реагентної підготовки води [8]. Метод ускладнюється необхідністю регенерації сорбенту і утилізації розчинів після регенерації.

Для очищення стічних вод використовують мембранні методи – нанофільтрації та зворотного осмосу низького тиску. Ці методи потребують попередньої підготовки води для запобігання пошкодження та забруднення мембран, а також перероблення концентрованого розчину після концентрування. Фільтрування завислих мікрочастинок є складним процесом [9].

Відомі технології очищення стічних вод передбачають механічну первинну обробку та біологічне очищення (денітрифікацію), видалення фосфатів біологічними й хімічними методами; додаткове знезараження та двоступеневе фільтрування після біологічного очищення. За такими технологіями концентрація фосфат-іонів знижується до $1,5 \text{ мг/дм}^3$. Вказані технології потребують спорудження піско- та жировловлювачів; аеротенків і вторинних відстійників, мулонакопичувачів та споруд для зне-

воднення мулу і споруд знезараження стічних вод, контактних резервуарів, фільтрів [10].

В основі біологічного методу очищення стічних вод від сполук фосфору лежить життєдіяльність мікроорганізмів активного мулу, для якого фосфор у певних кількостях необхідний для утворення структури клітин живих організмів та як засіб для нагромадження у клітинах поживних речовин. За певного чергування анаеробних та аеробних умов для розвитку так званих фосфат акумулюючих організмів, а також наявності інших забруднюючих речовин, наприклад амонійних сполук, досягається практично повне очищення стічних вод від фосфатів. За високого вмісту сполук фосфору в стічних водах не вдається його видаляти біологічними методами.

Головним недоліком використання вищезгаданих методів є утворення концентратів (ретентатів), вміст забруднюючих речовин в яких у багато разів перевищує їх концентрацію у стічній воді. Це викликає необхідність подальшої утилізації одержаних ретентатів для запобігання забруднення навколишнього середовища. До того стічні води перед подачею на нанофільтрацію потребують попередньої підготовки, що значно ускладнює і здорожчує процес очищення.

Сорбційні технології застосовуються для видалення фосфатів зі стічних вод за допомогою оксиду алюмінію, ґрунту, шлаку, природних цеолітів, глинистих частинок тощо. Встановлено, що найбільшою адсорбційною ємністю володіє металургійний шлак, один кілограм якого поглинає 44,2 г загального фосфору. Наступним є ґрунт – 4,2–5,2 г фосфору на 1 кг, найменша адсорбційна ємність у клиноптилоліту – 2,15 г/кг. Безумовною перевагою вилучення фосфатів адсорбцією є дешевизна адсорбентів. Вихідна концентрація фосфатів у воді може змінюватись у межах від 0,1 до 400 мг/дм³. Але пропорційно із збільшенням концентрації фосфатів не досягається ГДК за фосфата-

ми у стічних водах або виникає необхідність збільшення об'єму адсорбенту, що призводить до надлишкового утворення відходів.

Фізико-хімічні методи засновані на дії на водну систему зовнішніх фізичних силових полів (акустичного, електричного, електромагнітного, теплового), що викликають структурно-хімічні зміни у воді (електрокоагуляція, електрофорез, магнітна і ультразвукова обробка, виморожування тощо) [11].

Широко використовується метод очищення стічних вод від фосфатів сьогодні за допомогою коагулянтів, зокрема солей заліза та алюмінію. Однак застосування цих реагентів призводить до підкислення води, потребує значних експлуатаційних витрат на забезпечення роботи витратних баків та дозуючого обладнання в реагентному господарстві та є економічно не виправданим за низьких концентрацій сполук фосфору. До того ж фосфор видаляється зі стічних вод у вигляді сполуки, яка практично не засвоюється рослинами.

Світовий досвід показує ефективність технологій очищення стічних вод з використанням вищезгаданих реагентів із одержанням добрив: магній-амоній фосфату, фосфатів кальцію і магнію. Це дає змогу здійснювати рециклінг фосфору із відходів у добрива, що є актуальним через обмеженість запасів фосфатної сировини у світі.

Найбільш перспективним з точки зору технологій і ресурсозбереження є вилучення фосфатів за допомогою місцевих природних матеріалів, які володіють високим потенціалом видалення фосфору та доступністю.

Мета цього дослідження – розглянути процес очищення стічних вод від фосфатів попередньо підготовленим природним матеріалом доломітом, запаси якого в Україні, і зокрема на Прикарпатті, значні.

Рентгено-фазовий аналіз підготовленого матеріалу показав наявність у ньому карбонатів кальцію і магнію, оксиду магнію. У роботі використовували доломіт родовища Загайпільського (Тернопільська область) розміром 20–50 мм, який піддавали термообробці. Ефективність термообробки визначали за втраченою масою, а також за вмістом активного магнію оксиду [12].

Для досліджень відібрали воду із річки Лімниця поблизу міста Калуша, з якої методом додавання однозаміщеного калій фосфату готували модельні розчини. Для хімічного зв'язування фосфат-іонів використали попередньо підготовлений природний доломіт, який добавляли у забруднену фосфат-іонами воду. Масова витрата осаджувача становила не більше 1,0% від маси води. Отриману суспензію періодично збовтували. Через добу освітлену воду відібрали на аналіз і визначали концентрацію PO_4^{3-} .

Концентрацію фосфатів у відфільтрованій пробі води визначали фотоколориметричним методом за допомогою фотоелектроколориметра КФК-2МП згідно з ISO 6878 [13]. Значення рН – потенціометричним методом на рН-метрі И-160.1 МП з комбінованим електродом ЭСКЛ-08М.1.

Вплив питомої витрати доломіту на ступінь очищення від фосфатів проводили на розчинах фосфатів концентрацією 50 мг/дм³. Наважку дрібнодисперсного матеріалу з розмірами частинок не більше 0,1 мм стехіометрично дозували у розчин і протягом 2 год перемішували за допомогою повітря. Дослідження кінетики видалення фосфатів випаленим доломітом проводили за постійної аерації повітрям модельної води. Для аерації використовували аератор із витратою повітря 30 л/год. Контроль за концентрацією фосфатів і рН води здійснювали через рівні інтервали часу на початковій стадії через кожних 5 хв, далі через кожні 15 хв протягом 120 хв. Експерименти проводили за температури $20 \pm 0,5^\circ\text{C}$. Осад відфільтровували на паперовому фільтрі.

трі «біла» стрічка і у фільтраті визначали залишковий вміст фосфатів та рН середовища.

Результати досліджень показали, що інтенсивне зниження концентрації фосфат-іонів спостерігається протягом 60 хв., збільшення тривалості процесу на концентрацію фосфатів у воді практично не впливає. Під час осадження фосфатів відбувається зростання рН очищеної води за рахунок утворення кальцію гідроксиду. За норми витрати доломіту за магнію оксидом більше 30 від стехіометричної до фосфат-іонів залишкова концентрація фосфат-іонів у воді зменшується до $0,05 \text{ мг/дм}^3$. Однак такий шлях очищення є нераціональним, позаяк потребує мелення обробленого доломіту до розміру частинок не більше $0,1 \text{ мм}$ і його значну перевитрату. Тому провели дослідження із кусковим (не більше 20 мм) термообробленим доломітом.

1 кг такого доломіту помістили у фільтр – ділильну лійку, об'ємом 1 дм^3 , у яку попередньо встановили сітчасту решітку. Воду пропускали через нижній патрубок, а виводили через верхній. Час перебування забрудненої фосфатами води у контакті із доломітом становив 1–2 хв. Вода на виході із лійки була мутною, а більші кусочки доломіту розпадалися на дрібні. Відбирали воду на виході із лійки, фільтрували на фільтрі «біла стрічка» і аналізували. Отримані результати показали, що концентрація фосфат-іонів у очищеній воді дорівнює $0,03\text{--}0,05 \text{ мг/дм}^3$.

Пропонований метод очищення має перевагу перед попереднім у тому, що у фільтрі завжди є великий надлишок доломіту, але дрібнодисперсні його частинки виносяться із очищеною водою. Зв'язати їх можна змішуванням із частиною забрудненої води в окремому басейні. Після повного спрацювання реагенту фільтр розвантажують, промивають і наповнюють новою порцією підготовленого доломіту. Із очищеною водою виноситься тверда фаза продуктів реакції – це малорозчинні комп-

лексні сполуки: кальцій-магній і кальцій-амоній фосфати, які відстоюють у ставках і потім можуть використовуватись як фосфатне добриво. Освітлена таким чином вода має лужну реакцію і є шкідливою для мікрофлори при комплексному очищенні стічних вод, тому її перед скиданням у природні водойми потрібно нейтралізувати. Нейтралізація води може відбуватись шляхом змішування із кислими стоками навколишніх промислових підприємств або підкислюватись у процесі подальшого очищення стічних вод або із побутовими водами, що не містять фосфатів, але містять солі магнію (солі твердості). Через утворення нерозчинного магній гідроксиду середовище змінюється до нейтрального, а його самого після освітлення води також можна зібрати і використати як добриво для кислих ґрунтів.

Отримане значення $0,05 \text{ мг/дм}^3$ є меншим за допустиму концентрацію ($3,5 \text{ мг/дм}^3$) фосфат-іонів у питній водопровідній воді і значно меншим, ніж у стічних водах [9]. Продукт хімічної реакції випадає в осад і разом із муловими фракціями може бути використаний як органо-мінеральне добриво. Початкова концентрація фосфат-іонів у стічних водах не лімітується і впливає тільки на витрату реагенту. Непореаговані залишки природного мінералу не є шкідливими для рослин та довкілля.

Додавання природного мінералу для осадження фосфат-іонів не потребує попередньої підготовки стічних вод і може здійснюватися на початковій або проміжних стадіях. На очисних спорудах достатньо спорудити установку для приготування природного матеріалу. Для цього придатне обладнання, яке використовується у діючих виробництвах. Природний мінерал реагує тільки із фосфат-іонами, зв'язує домішки амонійних солей, домішки органічних чи інших мінеральних речовин на реакцію практично не впливають.

Підсумовуючи, можемо констатувати наступне: розроблений новий спосіб реагентного очищення стічних вод від фос-

фат-іонів осадженням попередньо термічно обробленим природним доломітом;

спосіб очищення стічних вод від фосфатів простий у реалізації, не потребує додаткової підготовки води, а виділений осад фосфатної солі може бути використаний як органіно-мінеральне добриво;

попередньо підготовлений природний доломіт хімічно зв'язує фосфат-іони у малорозчинну форму і витрати його залежать від забрудненості фосфатами стічної води;

осадження фосфат-іонів із забрудненої стічної води попередньо підготовленим природним доломітом дає змогу знизити концентрацію PO_4^{3-} (фосфат-іонів) до $0,05 \text{ мг/дм}^3$;

фільтрування стічної води через насадку із кусковим термічно підготовленим доломітом дає змогу знизити концентрацію PO_4^{3-} до $0,05 \text{ мг/дм}^3$ і також як варіант є доцільним для промислової реалізації;

очищені від фосфатів стічні води мають лужну реакцію, тому перед скиданням у природні водойми їх потрібно нейтралізувати кислими стоками або змішати із стічними водами, які містять солі магнію, і відстояти від осаду магнію гідроксиду.

Джерела та література

1. Wang J, Tong X, Wang S (2018) Zirconium-modified activated sludge as a low-cost adsorbent for phosphate removal in aqueous solution water. *Air Soil Pollut* 229:47 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11270-018-3704-6>.
2. Державний облік водокористування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://davr.gov.ua/derzhavnij-oblik-vodokoristuvannya>.
3. Iurchenko V., Bryhada O. Increases in removal of phosphorus compounds during biological treatment of urban wastewater in constructions without zoning. *Water security* / Valentyna Iurchenko, Olena Bryhada. – Monograph.-Mykolaiv: PMBSNU: Bristol: UWE, 2016 – P. 31–43.
4. Water Framework Directive 98/83: Energy, Climate change, Environment // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://environment.ec.europa.eu/topics/water/water-framework-directive_en.

5. ДСанПіН 2.2.4-171-10 (ДСанПіН 2.2.4-400-10). Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною: затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-10#Text>.

6. Зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 717 «Про затвердження Технічного регламенту мийних засобів» № 1370 від 22 грудня 2023 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-2023-%D0%BF#Text>.

7. Василенко О. А., Поліщук О. В., Василенко Л. О. Впровадження технології біологічної очистки стічних вод від сполук азоту і фосфору на міських очисних спорудах / Ольга Василенко, Олександр Поліщук, Леся Василенко // Екологічна безпека та природокористування. – 2014. – № 14. – С. 90–101.

8. Сидорчук О. В. Технологічна схема очищення стічних вод від фосфатів модифікованими цеолітами типу Z-Cu²⁺ / Оксана Сидорчук // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2014. – № 787. – С. 297–300.

9. Bunce JT, Ndam E, Ofiteru ID, Moore A and Graham DW (2018) A Review of Phosphorus Removal Technologies and Their Applicability to Small-Scale Domestic Wastewater Treatment Systems. Front. Environ. Sci. 6:8. <https://doi/10.3389/fenvs.2018.00008>.

10. Мацуська О. В., Сухорська О. П. Порівняльний аналіз ефективності вилучення фосфатів із водного середовища природними сорбентами / Оксана Мацуська, Ольга Сухорська / Екологічні науки. – 2020. – № 5 (32). – С. 153–158.

11. Василенко О. А., Василенко Л. О. Гальванокоагуляція як універсальний метод очищення стічних вод від іонів важких металів / Ольга Василенко, Леся Василенко // Проблеми водопостачання, водовідведення та гідравліки. – 2017. – Вип. 28. – С. 48–52.

12. Uduakobong A. EdetandAugustine O. Ifelebuegu Kinetics, Isotherms, and Thermodynamic Modelingofthe Adsorptionof Phosphatesfrom Model Wastewater Using Recycled Brick Waste Schoolof Energy, Constructionand Environment, Coventry University, Priory Street, Coventry CV1 5FB, UK Published: 3 June 2020 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://orcid.org/0000-0002-8937-9250>.

13. ДСТУ ISO 6878:2008 Якість води. Визначення фосфору. Спектрометричний метод із застосуванням амонію молібдату (ISO 6878:2004, IDT).

*Ivan Kostiv, Yaroslav Kuchera,
Olha Khatsevykh, Olha Derzhko
Kalush City*

Treatment of waste water from phosphates with processed natural dolomite

Annotation. *Phosphates are one of the most dangerous pollutants that cause the deterioration of the quality of natural waters and lead to their eutrophication – saturation with biogenic elements and a sharp deterioration of water quality, accompanied by the bloom of water bodies, which complicates or makes impossible the use of water for drinking purposes. The authors developed a new method of reagent purification of waste water from phosphate ions by precipitation with heat-treated natural dolomite. It is simple to use, does not require additional water preparation, and settled sludge and phosphate salt sediment after wastewater treatment can be used as an organo-mineral fertilizer. The reagent binds phosphate ions in a slightly soluble form and makes it possible to reduce the concentration of phosphate ions in waste water to 0.05 mg/dm³.*

Key words: *phosphate detergents, wastewater, pollution, eutrophication, cleaning, heat-treated natural dolomite, drinking water, organo-mineral fertilizer.*

Д о д а т к и

[illegible]

242

Калуське староство в межах Галицької землі XVI–XVII ст.

Фото 2. *Смерека Б. Б. Акти закладення сіл на волоському праві у Калуському старостві Галицької землі. Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород, 2023. – Вип. 1 (48). – С. 127. – (Серія: «Історія»).*

Повстанська Калущина

*Фото 3. Богдан Мостиський –
сотенний УПА «Вершник»,
1960 рр.
Приватний архів родини
Мостиських.*

*Фото 4. Повстанські командири.
Зліва направо: Михайло Дяченко
«Гомін» (1910–1952), референт
пропаганди ОУН Карпатського
краю (1950–1952); Данило Рудак
«Чорний» (1917–1948), курінний
УПА (1945–1946).*

*Фонди Історико-меморіального
музею Степана Бандери
у Старому Угринові.*

**Із творчого життєпису
художника Григорія Смольського**

Фото 5.
Григорій Смольський
Автопортрет
к. о. (33×34 см),
1910 рр.
НМЛ-52410 Жс-777.

Фото 6.
Григорій Смольський
Напрова к. о.
(49,5×59 см),
1932 р.
НМЛ-33395
Жс-38.

Фото 7.
Григорій Смольський
Осінь у Карпатах п. о.
(116×86 см), 1976 р.
<https://homeofarts.com.ua/works/p1020102/>.

Фото 8. У мистецькій робітні.
Стоять зліва направо: С. Луцик, А. Малюца, В. Булик, В. Годис,
С. Гординський, М. Мороз, В. Грищенко, Л. Пацуркевич, Л. Папара.
Сидять зліва направо: С. Гебус, М. Карп'юк, проф. О. Новаківський
з дітьми, О. Плешкан, Г. Смольський. Львів, 15 квітня 1927 р.
Гах Ірина Відомий невідомий Смольський
<https://zbruc.eu/node/44470>.

Фото 9.
Григорій Смольський
Портрет Михайла Франка
п. о. (70×60 см), 1936 р.
Експозиція Музею-оселі родини
Івана Франка в Підгірках
(Калуш).

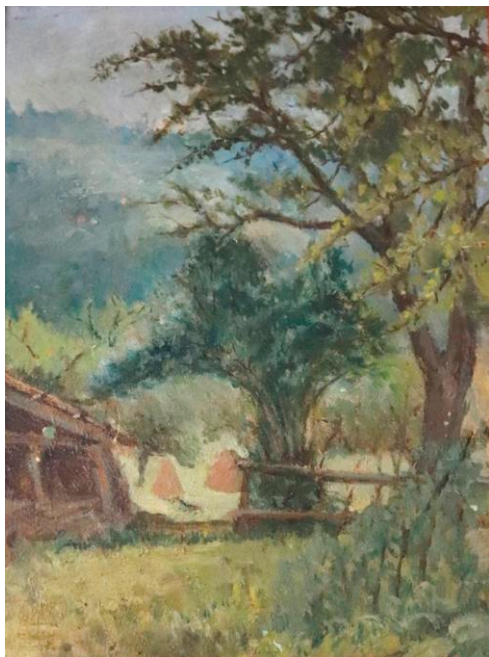

Фото 10.
Григорій Смольський
Грушка в Підгірках
фан., олія (30×40 см).
Експозиція Музею-оселі
родини Івана Франка
в Підгірках (Калуш).

Зеновія Франко

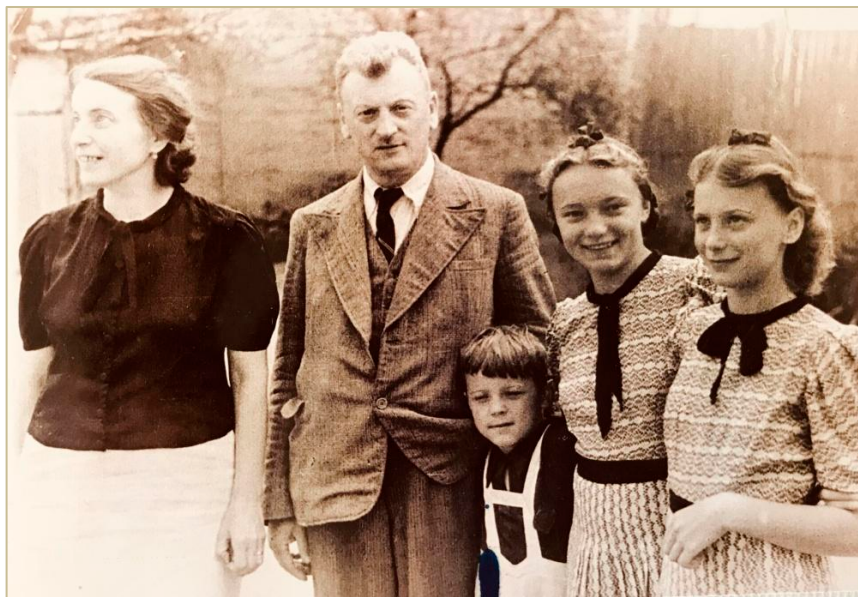

Фото 11. Тарас Франко з родиною. Зліва направо: Катерина, Тарас, Роланд, Зеновія, Дарія. Львів, 40 рр. XX ст.

Фото 12. Доньки Тараса Франка – Зеновія-Ростислава й Дарія-Любомира. Київ, 50 рр. XX ст.

Фото 13. Зліва направо. Перший ряд: діти Тараса Франка Зеновія, Роланд, Дарія. Другий ряд: Катерина Франко, Тарас Франко, родичка (особа точно не встановлена, м. Трускавець).

*Фото 14. Оксана Франко
в Голині. 2004 р.
Приватний архів
О. Тебешевської.*

*Фото 15. Оксана Тебешевська, Оксана Франко у Львові на Форумі видавців. 2017 р.
Приватний архів О. Тебешевської.*

Краєзнавчий фотолітопис

Фото 1. Дарія Ониськів, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (Калуш); Орест Костів, художник; Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця». Виставка «Образи», 28 січня 2024 р.

Фото 2. Історикиня Людмила Андрійчук, мисткиня Вікторія Гречко, скульптор Ігор Семак, художники Мирослав Гаталевич і Петро Карпенко. Виставка «Образи», 28 січня 2024 р.

Фото 3. Богдан Яневич, ініціатор створення Меморіального музею «Калуська в'язниця». 10 років музею.

Фото 4. Василь Тимків, директор КП «Пам'ять» і Степан Лесів, завідувач Історико-меморіального музею Степана Бандери у Старому Угринові.

Фото 5. Учасники круглого столу, присвяченого 10-річчю створення Меморіального музею «Калуська в'язниця». 3 лютого 2024 р.

Виставка світлин Василя Фіцака Красьназавчий музей Калущини

***Фото 6. Людмила Андрійчук, виконувачка обов'язків директора
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», відкриває
виставку. 11 лютого 2024 р.***

***Фото 7. Учасники відкриття виставки: (зліва направо) Андрій
Шутяк, Віталій Джуган, Леся Кирилович, Любов Джуган, Віктор
Гільтайчук, Іван Тимів, Оксана Максим'як. 11 лютого 2024 р.***

Фото 8. Колектив МВЦ під час відзначення Міжнародного дня музеїв. Підгірки, 18 травня 2024 р.

Фото 9. Учасники презентації восьмого тому збірника наукових статей «Калуські історичні студії». Краєзнавчий музей Калушчини, 27 травня 2024 р.

Фото 10. Вітальне слово Любові Джуган, начальниці Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради учасникам презентації восьмого тому збірника «Калуські історичні студії».

Фото 11. Учасники презентації Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця», і Леся Кирилович, заступниця директора МВЦ.

Фото 12. Автори восьмого тому збірника «Калуські історичні студії»: (зліва направо) 1 ряд: Іван Костів, кандидат технічних наук; Степан Лесів, завідувач Історико-меморіального музею Степана Бандери у Старому Угринові. 2 ряд: Олег Відливаний, директор МВЦ КМР; Олег Дрогомирецький, краєзнавець; Іван Тимів, історик.

Поетичні читання

Фото 13–14. Четверті поетичні читання біля Меморіального музею «Калуська в'язниця», 20 червня 2024 р.

Виставка «Малюю серцем»

Фото 15. Відкриття виставки картин «Малюю серцем». На фото – дружини й матері загиблих Героїв. Виставкова зала, 25 серпня 2024 р.

Фото 16. Заступниця міського голови Надія Гуш вручає подяку від мера Калуша Андрія Найдю колективу КЗ МВЦ КМР за успішну реалізацію і втілення мистецького проєкту «Малюю серцем». Виставкова зала, 25 серпня 2024 р.

Франкові читання

*Фото 17. Олег Відливаний,
директор КЗ МВЦ КМР, читає
поезію Івана Франка.
Краєзнавчий музей Калушини,
27 серпня 2024 р.*

*Фото 18. Дарія Ониськів,
наукова співробітниця Му-
зею-оселі родини Івана Фран-
ка в Підгірках, розповідає про
Івана Франка. Краєзнавчий
музей Калушини,
27 травня 2024 р.*

*Фото 19. Учасники Франкових
читань. Краєзнавчий музей Калу-
щини, 27 травня 2024 р.*

Фото 20. Шаховий турнір за участю вихованців ПНЗ «Кімната школяра», приурочений до 168 річниці з дня уродин Івана Франка. Олег Відливаний, директор КЗ МВЦ КМР, Дарія Ониськів, організаторка турніру. Виставкова зала, 30 серпня 2024 р.

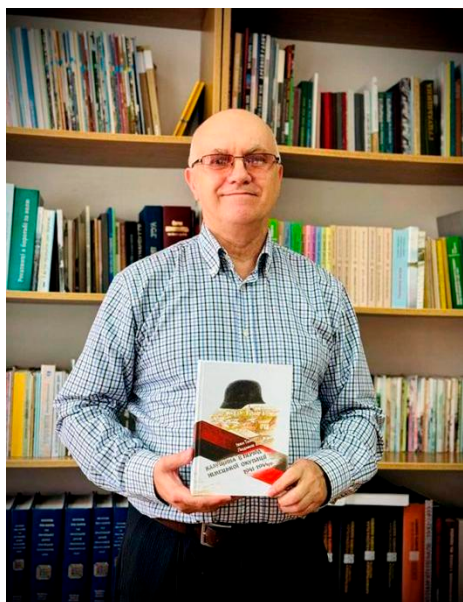

Фото 21. Дарування книги «Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.». Автори-упорядники: Іван Тимів і Людмила Андрійчук. Державний архів Івано-Франківської області, 4 жовтня 2024 р.

Фото 22. Презентація матеріалів із архіву Калуської міськрайонної станиці Братства вояків УПА. Виступає станичний Антон Мазур. Меморіальний музей «Калуська в'язниця», 14 жовтня 2024 р.

Фото 23. Учасники презентації матеріалів із архіву Калуської міськрайонної станиці Братства вояків УПА.

*Меморіальний музей «Калуська в'язниця»,
14 жовтня 2024 р.*

Презентація збірника документів і матеріалів «Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.»

Фото 24. Вітальне слово учасникам презентації від Олега Савки, керуючого справами виконавчого комітету Калуської міської ради, й Любові Джуган, начальника Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради. Краєзнавчий музей Калущини, 3 листопада 2024 р.

Фото 25. Учасників презентації вітає Олег Відливаний, директор Комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради». Краєзнавчий музей Калущини, 3 листопада 2024 р.

Фото 26.
Виступ
Олега Малья-
рчука, док-
тора істо-
ричних наук,
професора
кафедри
суспільних

наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Почесного краєзнавця Прикарпаття. Краєзнавчий музей Калушини, 3 листопада 2024 р.

Фото 27. Видання презентує модератор заходу
Іван Тимів, історик, джерелознавець, провідний
науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини.

Фото 28. Людмила Андрійчук, історикиня, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця», презентує документальне видання «Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.». Краєзнавчий музей Калущини, 3 листопада 2024 р.

Фото 29. Слово має літературна редакторка видання Дарія Ониськів, філологиня, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (Калуш). Краєзнавчий музей Калущини, 3 листопада 2024 р.

**Фото 30. Вразженнями про книгу та своєю працею над оформленням обкладинки ділиться калуський художник
Мирослав Гаталевич.
Краєзнавчий музей
Калущини,
3 листопада 2024 р.**

**Фото 31. Учасники презентації збірника документів і матеріалів
«Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.».
Краєзнавчий музей Калущини,
3 листопада 2024 р.**

Фото 32. Нагородження колективу КЗ МВЦ КМР і волонтерів з нагоди Всеукраїнського дня працівників культури та аматорів народного мистецтва. Мультикультурний центр міста Калуша, 12 листопада 2024 р.

Фото 33. Круглий стіл на тему: «Іван Гонта «Гамалія» – курінний УПА з Франкового роду». Краєзнавчий музей Калущини, 14 листопада 2024 р.

Фото 34. Круглий стіл на тему: «Референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 р.». Зліва направо: Олег Відливанний, директор КЗ МВЦ КМР; Олег Ониськів, правник; Іван Тимів, історик (доповідає); Іван Ткачик, поет. Краєзнавчий музей Калущини, 1 грудня 2024 р.

Фото 35. Круглий стіл на тему: «Референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 р.». Зліва направо: Євген Гірник, політичний діяч (доповідає); Олександр Підліснюк, кінооператор; Олег Кушлик, громадський діяч. Краєзнавчий музей Калущини, 1 грудня 2024 р.

Фото 36. Учасники круглого столу «Референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 р.». Крaєзнавчий музей Кaлушини, 1 грудня 2024 р. 1 ряд (сидять), зліва направо: Дарія Ониськів, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка (у Підгірках); Оксана Максим'як, учителька Кропивницької гімназії; Леся Кирилович, заступниця директора КЗ МВЦ КМР; Леся Піцик, начальниця відділу культури, навчальних закладів, бібліотечної та музейної справи; Зоряна Онищенко (Атлантова), художниця; Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця». 2 ряд (стоять) зліва направо: Євген Гірник, політик, голова виконкому Калуської міської ради (1990–1991), Народний депутат України (1998–2006); Мирослав Гаталевич, художник; Олег Кушилик, голова Калуської міськрайонної організації КУН, громадський діяч; Олександр Підліснюк, ветеран спортивного туризму, кінооператор; Олег Відливаний, директор КЗ МВЦ КМР; Іван Гіфес, художник; Олег Ониськів, викладач фінансового права у Калуському фаховому коледжі економіки права та інформаційних технологій ІФТУНГ; Іван Ткачик, поет, громадський діяч; Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини; Максим Бреславський, учень Калуського ліцею № 10.

**Фото 37. Відкриття традиційної мистецької виставки
«Різдвяна». Калуш, Виставкова зала, 16 грудня 2024 р.**

**Фото 38. Учасники виставки
колядують.**

**Фото 39. Виставку відкриває
Олег Відливаний,
директор МВЦ КМР.**

Фото 40. Дарія Ониськів, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка, читає лекцію «Різдво на Східній Бойківщині». Виставкова зала, 19 грудня 2024 р.

*Фото 41–42.
Слухачька аудиторія.*

*Фото 43. Відвідувачі заходу
колядують.*

Фото 44.
Заключне слово Олега Відливаного,
директора МВЦ КМР.

Фото 45. Учасники лекції «Різдво на Східній Бойківщині».
Виставкова зала, 19 грудня 2024 р.

Подяка

колективу
комунального закладу «Музейно-виставковий
центр» Калуської міської ради
(в.о. директора Олег Відливаній)

за багаторічну сумлінну працю, вагомий особистий внесок у розвиток
культури Калуської громади та з нагоди Всеукраїнського дня
працівників культури та майстрів народного мистецтва

2021 рік

МІСЬКИЙ ГОЛОВА

АНДРІЙ НАЙДА

Калуська міська рада

ПОДЯКА

нагороджується

КОЛЕКТИВ

**КЗ “Музейно-виставковий центр
Калуської міської ради”
(директор Олег Відливаний)**

*за збереження самобутності,
автентичності українських різдвяних традицій
та за активну участь
у програмі новорічно-різдвяних свят*

**“БОЖИЙ СИНУ,
ЗІШЛИ МИР НА УКРАЇНУ!”**

Міський голова

Андрій НАЙДА

**Калуш
2025**

Відомості про авторів

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи (2022), Почесний краєзнавець Прикарпаття.

Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини, історик, джерелознавець, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи (2020).

Степан Лесів, завідувач Історико-меморіального музею Степана Бадери у селі Старий Угринів, краєзнавець, дослідник історії національно-визвольної боротьби на Калушині, голова історичного клубу «Магура», член правління Івано-Франківського обласного товариства «Меморіал».

Олег Ониськів, помічник судді Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області, викладач фінансового права у Калуському фаховому коледжі економіки права та інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Олег Дрогомирецький, краєзнавець, дослідник історії міста Калуша та Української повстанської армії.

Світлана Боян-Гладка, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дарія Ониськів, філологиня, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка (Підгірки, Калуш), членкиня Національної спілки краєзнавців України, Калуської філії «Союзу українок» і «Просвіти», лавреатка літературно-краєзнавчого конкурсу імені Мирона Утриска (2013, 2014, 2019).

Ольга Квецько, кандидатка мистецтвознавства, старша викладачка кафедри сценічного мистецтва і хореографії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, керівниця ансамблю танцю «Дивоцвіт» ПНУ (м. Івано-Фран-

ківськ), балетмейстерка Народного ансамблю пісні і танцю «Прикарпаття» (м. Калуш), художня керівниця школи мажореток «Сузір'я» (м. Калуш), членкиня Національної хореографічної спілки України.

Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця», історикиня, лауреатка премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи (2023).

Оксана Тебешевська, педагогиня, філологиня, заслужена вчителька України, членкиня Національної спілки письменників України, членкиня Національної спілки краєзнавців України. Лауреатка премії імені Володимира Полека в галузі краєзнавства (2022), лауреатка літературної премії імені Ольги Дучимінської (2024).

Наталія Шенітак, студентка факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Іванна Свирид, докторка філософії, спеціальність – «культурологія», галузь знань – «гуманітарні науки»; завідувачка відділення культурно-мистецької освіти, викладачка-методистка Фахового коледжу культури і мистецтв (м. Калуш).

Іван Костів, кандидат технічних наук, головний спеціаліст Державної установи «Науково-дослідний і проєктний інститут основної хімії».

Ярослав Кучера, кандидат технічних наук, провідний інженер державної установи «Науково-дослідний і проєктний інститут основної хімії».

Ольга Хацевич, кандидатка технічних наук, наукова співробітниця державної установи «Науково-дослідний і проєктний інститут основної хімії».

Ольга Держко, наукова співробітниця «Науково-дослідний і проєктний інститут основної хімії».

Information about the authors

Oleh Maliarchuk, Doctor of historical sciences, professor of the department of social sciences of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine, a member of the National Union of Local Historians of Ukraine, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research (2022). Honorary local historian of Prykarpattia.

Ivan Tymiv, a lead researcher at the Local History Museum of the Kalush District, a historian, a source researcher a member of the National Union of Local Historians of Ukraine, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research (2022).

Stepan Lesiv, the Head of the Stepan Bandera Historical and Memorial Museum in the Staryi Uhryniv Village, local historian, researcher of the history of the national liberation struggle in the Kalush District, the chairman of the Historical Club «Magura», the board member of the Ivano-Frankivsk Regional Society «Memorial».

Oleh Onyskiw, an assistant judge of the Kalush City District Court of the Ivano-Frankivsk Region, a financial law teacher at the Kalush Professional College of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

Oleh Drohomiretskyi, local historian, researcher of the history of the Kalush city and the Ukrainian Insurgent Army.

Svitlana Boian-Hladka, a candidate of Historical Sciences, an associate professor of the Department of Ethnology and Archeology of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Dariia Onyskiw, philologist, research associate of the Ivan Franko Kalush Family Residence Museum (Pidhirky), member of the National Union of Loc, of the Kalush branch of the «Union of Ukrainian Women» («Soiuz Ukrainok»), of «Prosvita», he laureate of the Myron Utrysk literary and local history competition (2013, 2014, 2019).

Olha Kvetsko, a candidate of art history, a senior lecturer of the Department of Performing Arts and Choreography of the Vasyl

Stefanyk Precarpathian National University (PNU), the head of the dance ensemble «Divotsvit» of the PNU (Ivano-Frankivsk), a choreographer of the People's Song and Dance Ensemble «Pry-karpattia» (Kalush), the artistic director of the majorette school «Suziria» (Kalush), a member of the National Choreographic Union of Ukraine.

Ljudmila Andriychuk, Senior Research Worker of the Memorial Museum «Kalush Prison», Historian, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research (2023).

Oksana Tebeshevska, Teacher, Philologist, Honored Teacher of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine, member of the National Union of Local Historians of Ukraine. Laureate of the Volodymyr Poyek Prize in the field of local history (2022). The laureate of the literary prize named after Olha Duchyminska (2024).

Nataliia Shepitak, a student of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University.

Ivanna Svyryd, the Doctor of Philosophy, specialty – Culture. Field of knowledge – Humanities, the head of the Department of Cultural and Artistic Education, a teacher-methodologist of the Vocational College of Culture and Arts (Kalush).

Ivan Kostiv, Candidate of Technical Sciences, Chief Specialist of the State Institution «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Yaroslav Kuchera, candidate of technical sciences, leading engineer of the State Institution «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Olha Khatsevych, candidate of technical sciences, research associate of the State Institution «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Olha Derzhko, research associate of the «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр Калуської міської ради запрошує до співпраці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може бути друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій і краєзнавчих розвідок із минулого Калушини у науковому виданні «**КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ**».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження: ім'я та прізвище, місце проживання;

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003, 2007) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Суг, **кегель 12, інтервал 1,5**, поля 2,5 см з усіх боків; абзац – 1,25 см;

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman Суг, **кегель 11, інтервал 1**; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: *для літ.* [2, с. 5; 4, с. 7], *для док.* [12, арк. 15] (форму посилання оформляти згідно з виданням: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (**не автоматичним**) списком, **за абеткою під заголовком «Джерела та література»**.

У списку покликань вказується назва архівної установи, номер фонду, його назва, номер опису, номер справи, загальна кількість аркушів архівної справи, **а в тексті номер використаного аркуша**.

У монографіях зазначається автор, ініціали, назва книги, повтор повного імені та прізвища автора, місце й рік видання, номер тому та всі сторінки видання, а в квадратних дужках вказуються використані сторінка чи сторінки.

Описи статей у наукових збірниках та журналах подаються в такому порядку: автор, ініціали, назва публікації, повтор повного імені та прізвища автора, рік видання, номер журналу, весь діапазон стат-

ті, а в квадратних дужках вказуються використані сторінка чи сторінки.

У газетних публікаціях зазначається автор, назва статті, рік, число, місяць і номер випуску, а сторінка вказується у тексті, в квадратних дужках.

При цьому прізвище автора книги, статті чи публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові (*наприклад Пилипчук Я. Й.*), а у повторі після скісної риски ім'я автора зазначається повністю (*наприклад Ярослав Пилипчук*).

Гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 11, інтервал 1; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де **індекси та символи* виставляється вручну з клавіатури**;

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисунків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, **ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; **переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий**).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Додатково наприкінці статті подаються такі відомості: науковий ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); членство у творчих організаціях чи спілках, преміювання, електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); мобільний телефон.

З метою приведення авторських текстів у відповідність до зазначених вимог Редколегія збірника залишає за собою право вносити зміни й корективи до поданих статей.

Застереження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без погодження з Музейно-виставковим центром Калуської міської ради й авторами. Порушення Закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 9

Збірник наукових статей

Головний редактор – Олег Малярчук
Упорядник і відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературна редакція – Дарія Ониськів
Коректура – Людмила Андрійчук
Обкладинка та фотодизайн – Дарія Малишева
Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини
E-mail: meckalush@gmail.com

К-90 **Калуські історичні студії. – Т. 9. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2025. – 280 с.**

Підп. до друку 7. 04. 2025. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 14
Віддруковано з оригіналів авторів

Друкарня «Фоліант»
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua

e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2014